HAZRETİ SÜLEYMAN'IN YÜZÜĞÜ

KONRAD LORENZ

Çeviren
Evrim Tevfik
Güney

Araştırma

ALFA

4488 | ALFA | ARAŞTIRMA | 274

HZ. SÜLEYMAN'IN YÜZÜĞÜ

KONRAD LORENZ (1903-1989)

7 Kasım 1903'te Viyana'da doğdu. Aynı şehirde tıp ve biyoloji öğrenimi gördü. 1949'da Altenberg Karşılaştırmalı Davranışbilim Araştırmaları Enstitüsünü kurdu ve 1951'de Max Planck Ensitüsüne üye oldu. 1961-1973 yılları arasında Max Planck Enstitüsünde, davranış fizyolojisi bölümü müdürlüğü yaptı. Lorenz, karşılaştırmalı davranışbilimin kurucularındandır. 1973 yılında Karl von Frisch ve Nikolaas Tinbergen'le birlikte, tıp ve fizyoloji dalında Nobel Ödülü aldı. Aynı yıl emekli oldu. Max Planck Topluluğu emekliliğinden sonra Lorenz için Avusturya'da bir araştırma merkezi kurdu ve Lorenz burada Avusturya Bilimler Akademisi Karşılaştırmalı Davranışbilimleri Enstitüsü çatısı altında araştırmalarını sürdürdü.

EVRİM TEVFİK GÜNEY (1981)

Çamlıhemşin'de doğdu. İlkokulu Türkiye'de bitirdikten sonra ortaöğrenimine Almanya'da devam etti, 1999 yılında Türkiye'ye dönerek Üsküdar Anadolu Lisesini bitirdikten sonra İstanbul Üniversitesi Almanca Mütercim Tercümanlık Bölümünde lisans öğrenimi gördü. Ardından bir süre çevirmen olarak çalıştıktan sonra 2009 yılında Çamlıhemşin'e yerleşen Güney, çiftçilik ve eko-turizmin yanında çevirmenlik mesleğini sürdürüyor.

Hz. Süleyman'ın Yüzüğü
© 2018, ALFA Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.

Er redete mit dem Vieh, den Vögeln und den Fischen
© 1949, Verlag Dr. Borotha Schoeler, Vienna
© 1983, Dtv Verlagsgesellschaft mbH & Co. KG, Münich/Germany

Kitabın Türkçe yayın hakları Kalem Ajans aracılığıyla Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti.'ne aittir. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir elektronik veya mekanik araçla çoğaltılamaz. Eser sahiplerinin manevi ve mali hakları saklıdır.

Yayıncı ve Genel Yayın Yönetmeni M. Faruk Bayrak
Genel Müdür Vedat Bayrak
Yayın Yönetmeni Mustafa Küpüşoğlu
Çeviren Evrim Tevfik Güney
Kitap Editörü Damla Yıldırım
Kapak Tasarımı Adnan Elmasoğlu
Sayfa Tasarımı Ali Rıza Yati

ISBN 978-625-449-798-8

1. Basım: Ağustos 2023

Baskı ve Cilt
Melisa Matbaacılık
Çiftehavuzlar Yolu Acar Sanayi Sitesi No: 8 Bayrampaşa-İstanbul
Tel: 0(212) 674 97 23 Faks: 0(212) 674 97 29
Sertifika no: 45099

Alfa Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.
Alemdar Mahallesi Ticarethane Sokak No: 15 34110 Cağaloğlu-İstanbul
Tel: 0(212) 511 53 03 (pbx) Faks: 0(212) 519 33 00
www.alfakitap.com - info@alfakitap.com
Sertifika no: 43949

HAZRETİ SÜLEYMAN'IN YÜZÜĞÜ

KONRAD LORENZ

Çeviren
Evrim Tevfik Güney

ALFA

İÇİNDEKİLER

Türkçe Baskıya Önsöz 7
Önsöz 13
Baş Belası Hayvanlar 17
Zarar Vermeyen Bir Şey: Akvaryum 29
Akvaryumda İki Yırtıcı 37
Zavallı Balık 43
Zamanı Aşan Dostlar 65
Hz. Süleyman'ın Yüzüğü 117
Yavru Kaz Martina 138
Asla Bir İspinoz Kuşu Edinme! 157
Hayvanlara Acımak 182
Silahlar ve Ahlak 191
Sadakat Bir Vehim Değildir 215
Hayvanlara Gülmek 233
Dizin 245

TÜRKÇE BASKIYA ÖNSÖZ

"Mad scientist"ler, bilimkurgunun negatif ütopyalarının ayrılmaz yapı öğeleridirler. Çılgın bilim insanının dünyası her nasılsa "rayından çıkmış," sil baştan yeniden kurulmayı ya da düzenlenmeyi bekleyen bir dünyadır. Çoğunlukla kişisel psikolojik sorunlarının tutsağı, patolojik çılgın âlimler "mutsuz ve karamsardırlar." Onlara göre dünya da öyledir; sevgisiz, bozulmuş, çökmüş bir kaos yumağı... Öte yandan, hemen hepsi fazlasıyla çocuksudur bu çılgın âlimlerin; hayal, fantezi dünyasından hiç kopamamışlardır. Konrad Lorenz de bir "mad scientist," onun da psikolojik sorunu belki hiç büyümemek, hayvan dostları yüzünden; ama bizim çılgın âlimimizin dünyası, yıkılıp yeniden kurulmayı bekleyen bir dünya değil; çünkü o dünyada henüz çok az şeyi olgu olarak gözlemleyebilmiş, tanıyabilmiş ve alçakgönüllü mutlulukların kapısını aralayabilmişizdir.

Lorenz bu kapıyı bizim yerimize aralıyor. Bahçesinde dört ayak üzerinde tuhaf sesler çıkartarak ördek yavrusunun peşinden dolanıp onunla iletişim kurmaya çalışırken, bahçenin önünden geçenler arasında bu "deli"nin aynı zamanda bir bilim insanı olduğunu bilmeyenlerin ne düşünmüş olabileceklerini tahmin edip eğlenebilen bir çocuk çoğu zaman. Elinde kamerası saatlerce çalıların arkasına gizlenip ya da beline

kadar Tuna'nın sularına girip, birkaç ördeğin ya da kazın davranış kodlarını çözmeye çalışan bu iflah olmaz hayvan âşığı, bir ömre yaydığı insanüstü sabır ve çalışmasıyla bizi, genellikle gözümüzün önünde olan, her gün gördüğümüz ama "bakmasını" bilmediğimiz bir dünyaya davet ediyor.

Ama bu daveti kabul etmenin kimi koşulları var. En önemlisi "insanmerkezci" bakış açımızı bir yana bırakmak. Hoimar von Ditfurth gökteki dolunaya anlamsız, melankolik gözlerle bakan bir maymunun çaresizliğine hüzünlenmeden önce biraz durup düşünmeye davet ediyordu bizi: Evrenin gerçekliğinin derinliği ve karmaşıklığı karşısında, şu devede kulak bilgimizle, o maymundan daha mı az melankolik bizim bakışlarımız? İnsan olmanın onur ve gururuna sahip çıkma hakkını, hayvandan çok çok gelişmiş bir "bilinç düzeyini" temsil etme ayrıcalığımıza işaret ederek elde etmek pek mümkün görünmüyor. Üstelik o "yanlış bilincin" içinde, bütün bir doğanın bize hizmet etmek için "yaratıldığı" yanılgısı da yer alıyor. Varoluşun bir zamanlar bizim de içinde yer aldığımız bir basamağını ya da aşamasını temsil eden bu doğal dünya temsilcileri, evrimin sabit davranış programları geliştirip canlı hayatı bu programlar aracılığıyla ayakta tuttuğu bir dönemin de "anı belgeleri." Bilinç hazır programların, güdülerin, dürtülerin yerine, öznel-bireysel karar alma yeteneğinin (aklın) geçmesi demek bu bağlamda. Ama işte doğuştan davranış programlarının hegemonyasından evrimsel gelişme sonucu çoktan "kurtulmuş" olduğumuzu, yarattığımız sosyal hayatın, ahlaksal-kültürel kodların belirleyiciliğinde, bilinçli özne-varlıklar olarak "onlardan" radikal kopuşlar yaşadığımızı istedi-

ğimiz kadar vehmedelim, davranışlarımızın kökenine, "hayvanların dünyasına" Lorenz aracılığıyla indikçe, bu "kopuş"un hiç de o kadar radikal gerçekleşmemiş olduğunu kavrıyoruz. "Sosyal, kültürel, ahlaksal-ruhsal, duygusal" dediğimiz dünya, milyonlarca yıl süren "biyolojik" bir uyum faaliyetinin diyalektik bir aşamasından başka bir şey değil. Lorenz çılgın bir âlim, ama aynı zamanda kalemini usta edebiyatçılara taş çıkartacak inceliklerde gezdiren bir La Fontaine; doyulmaz tatta hayvan "fablları" üzerinden evrimin öyküsünü de anlatıyor bize.

Gerçekten de bu öyküyü izlemenin, anlamanın önkoşullarından biri, hayvanları da içerecek şekilde doğal dünyanın insan için yaratılmış olduğu biçimindeki mitos ve inanç dönemi saplantısından epey beslenen "insanmerkezciliği" kitabı elimizden bırakmadan önce aşmak!

Bu saplantı, doğanın bütün öteki varlıkları gibi hayvanları da –ayrım gözetmeksizin– yaşamanın "malzemesi" olarak algılattı bize ve hâlâ da algılatıyor. Bu algı, sadece onlara yönelik düşüncelerimizin değil, duygularımızın da kanallarını tıkıyor. Anlama çabalarının yerini acıma, merhamet duyguları alıyor ve bu duygular, gene o insanmerkezci saplantıyı besleyip "onlar"a karşı "üstünlüğümüz"ü onaylatıyor bize.

Lorenz bu saplantıyı "cehenneme yollamamıza" yardımcı olmak için insanüstü bir bilimsel çaba göstermekle kalmıyor, genelde bilim, özelde evrim alanında sıkça karşılaşılan bir "dil" sorununu da bilinçli olarak bizi "onlar"a yaklaştıracak yönde çözüyor; onun dişi kazı Martina, papağanı, kargası, balığı, köpeği eyleyen, karar verip davranan (ağzındaki yavru ile yemi

birlikte yutmamak için aç olduğu halde yemi ağzından atan balık gibi) birer "özne," birer "kişilik..." Her birine bir ad takma alışkanlığı, "onlar"ı kişileştirip aramıza salmanın vazgeçilmez bir koşulu. Sıkça "duygusal" tepkiler gösteriyorlar onlar. Âşık oluyor, eşlerini seçiyor, yitirdikleri eşlerinin ardından yalnızlığı tercih edebiliyorlar. Sadece bilinçli öznenin dünyasının hizmetinde olmasını istediğimiz "dili" sadece "bizi" anlatabileceğini varsaydığımız bu aracı, Lorenz koparıp alıyor elimizden, böylece "onlara" daha çok yaklaşıyoruz; aradaki mesafe iyice daralıyor. Sonuç inanılmaz ve çarpıcı; okur, insanmerkezci korsesinin sınırlayıcı etkisini, her fablla birlikte kavramakla kalmıyor, Lorenz okuru, "dostlarıyla, daha doğrusu çoğu kişisel dostu olan "kahramanları"yla bir bir tanıştırıp gülümsüyor: Çünkü bu tanıştırma çocukluğa geri dönüşe de bir davet. Muzip, şakacı, ürkek, küsen ve alınan, akla gelmez dolaplar çeviren bu "fabl kahramanları," en başta sosyal olanın sahnesinde oynamak zorunda kaldığımız ağırbaşlılık rolüne aldırmaksızın, bizi paçamızdan, eteğimizin ucundan çekiştirerek çocukluk günlerinin yaramazlıklarına geri götürüyor; tıpkı kendileriyle "oynarken" kocaman bir çocuğa dönüştürdükleri Lorenz gibi.

Bu kitap, belki yazıldığı günde hiç de gündemde olmayan bir bilinç çarpıtma eğiliminin de panzehri. Günümüzün medyası, "bilimsel-belgesel" doğa programlarında "öldürmeye programlanmış," gözü dönmüş katillerden söz edip duruyor, Lorenz'in, insan davranışlarını, eylemlerini ve duygularını tanımlayan kavramlarla kapatmaya çalıştığı insan-hayvan mesafesi, bu sorumsuz ve ticari "manşetler"le açılıp

duruyor. "Vahşi" doğa, tam da kurmuş olmakla övündüğümüz sosyal-kültürel dünyanın karşısında utangaç, suçlu, boynu bükük, her yöne çekiştirilebilen bir malzeme artık. Doğal akışı içinde olağan ve sıradan bir "karın doyurma" çabası, kanlı cinayetlerin işlendiği bir mücadelenin görüntülerini sunuyor; beslenme programı, öldürme programı olarak tanıtılıyor. Çenesinden kan damlayan, şişik karınlı aslanlar, ırmakta karşıdan karşıya geçen güzelim ceylanları haince kurdukları pusuyla suya çeken timsahlar, teknolojiyle hiç olmadığı kadar bize yakınlaştırılmış, salonlarımıza sokulmuş hayvanları, aslında uzaklaştırdıkça uzaklaştırıyor bizden.

Medyatik boyutu gizlenemez bir kuş gribi paniğiyle, kanatlı, uçan-uçmayan bütün hayvanların kökünü birkaç haftada kazımaya kalkabiliyoruz. "Salgın" kavramıyla yaratılan medyatik bir paranoya, "öldürme"ye hangi tarafın gerçekten (kültürel olarak) programlanmış olduğunu göstermeye yetiyor. Neresinden bakarsak bakalım, kültürel, medyatik ve de moda tarafından yönlendirilmiş, çoktan "tüketim ekonomisi" içine çekilmiş bir ilişki bu artık; sınırlı türde hayvanlarla oluşturduğumuz sahte, kof, zayıf bağlarla kurulmuş bir yan yanalık.

Ağustos sıcağında Kuzey kurdunu dolaştırmaya çıkmış apartman kapıcısı, biraz da incinmiş gururunu belli edercesine, kimsenin yüzüne bakmadan kayışından çekip duruyor hayvanı. "İradeleri" dışı birbirine bağlanmış, sahiplerinin buyruğuyla gezintiye yollanmış bu iki canlı, yitirilmiş bir ortak kökenin, iyice biçimselleşmiş bir yan yanalığın hüzün verici tablosunu oluşturuyorlar.

"Mad scientist"in, Tuna kıyılarında, güneş ışınlarını dalgalandırarak üzerinde kanat çırpan kara sürünün arasında "şövalye Martin"i kırık teleklerinden tanıdığında duyduğu sevinç ve mutluluğun kanatlarına takılıp biz de göklerde yol alıyor, çok uzak geçmişlerde kalmış bir birlikteliği yâd ediyoruz. Altımızdaki dünya, yeşiliyle, mavi akarsularıyla ve rengârenk papağanlarıyla, balıklarıyla, gri kazları, yeşilbaş ördekleriyle bir süreliğine de olsa bir masal dünyasına dönüşüyor. Kahramanlarının hayvanlar olduğu büyüleyici bir masala...

Veysel Atayman,
İstanbul, Eylül 2006

ÖNSÖZ

Öfkeyle tamamladığım,
Büyüdü ihtişamla
Bir gecede - ve süpürülüp gitti yağmurla

Sevgiyle ektiğim
Filizlendi yavaş yavaş
Olgunlaştı zamanla - ama kutsallaştı

Peter Rosegger

Hayvan öyküleri yazabilmek için, canlı yaratıkların insanı sıcak ve sahici bir duyguyla, karşı konmaz biçimde sürüklemesi gerekir. Benim böyle biri olduğumu herkes kabul edecektir; ancak, Rosegger'in yukarıdaki güzel dizelerinin aklıma gelmesinin nedeni, bu kitabın, hayvanlara duyduğum sevgiden önce, hayvanları ele alan kitaplara duyduğum öfkeden kaynaklanmasıdır. Çünkü itiraf etmek zorundayım: Hani hayatımda öfkeyle gerçekleştirip tamamladığım herhangi bir şey var idiyse, o da bu hayvan öyküleri çalışmasıydı.

Öfke ve kızgınlık, evet.. Peki, neye ve kime? Bugünlerde hemen bütün kitapçılarda sunulan o çok sayıdaki, inanılmayacak kadar berbat, yalan yanlış hayvan kitaplarına elbette; hiç tanımadıkları halde hayvanlar hakkında yazmaya kalkan bir sürü yazar bozuntusuna; bir arının solunum yollarını açıp onu "bağırttırdığını," birbiriyle dövüşen turnabalıklarının birbir-

lerinin gırtlağına yapıştığını söyleyen kimse, kendi bakış açısından, sevdiği için tanıtmaya ve anlatmaya çalıştığını ileri sürdüğü hayvanın daha dış görünümü hakkında bile en ufak bir fikre sahip olmadığını göstermektedir. Yetkili hayvan yetiştirici ve terbiye edici cemiyetlerin kırık dökük enformasyonları bir hayvan kitabı yazmaya yetseydi, ihtiyar Heck, Bengt Berg, Paul Eipper, Ernest Seton Thompson ya da Wa-sha-quon-asin'in bütün ömürlerini hayvanların araştırılması ve incelenmesiyle tükettikleri için deli olmaları gerekirdi. Böyle sorumsuzca kaleme alınmış hayvan öykülerinden okuyuculara, özellikle de hayvan beslemeye yönelmiş gençlere aktarılan yanılgıların ne boyutlarda olduğunu belirlemek imkânsızdır.

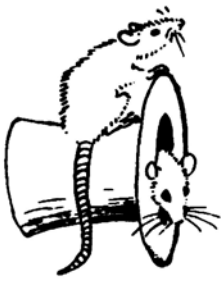
Kimse kalkıp da çarpıtmaların, değiştirmelerin sanatsal anlatımın meşru özgürlüklerinden olduğunu ileri sürüp bize itiraz etmesin. Elbette edebiyatçılar, her türlü nesne gibi, hayvanları da yazınsal gerekliliklere göre "stilize" edebilirler: Rudyard Kipling'in kurtları, panteri, eşi örneği bulunmayan firavunfaresi Rikki-Tikki-Tavi, insan gibi konuşur; Waldemar Bonsels'in "Arı Maya"sı aynen kendisi gibi kibar, ince davranmayı becerebilmektedir. Bu türden stilizasyonlar yapma hakkı, ancak hayvanları gerçekten de çok iyi bilenlere tanınabilir. Güzel sanatlarla uğraşan biri de canlandırdığı nesneyi bilimsel bir kesinlikle yeniden vermek zorunda değildir elbette. Ne var ki bir sanatçı olarak bu canlandırmayı, yansıtmayı beceremiyor ve stilizasyonu sadece beceriksizliğini örtmek için kullanıyorsa, ona yazıklar olsun!

Ben doğabilimcisiyim, sanatçı değil. Bu nedenle de kendime, "stilizasyon"a kaçma hakkı özgürlüğü ta-

nıyacak değilim. Ayrıca bu özgürlüğe hiç gerek olmadığını da biliyorum, çünkü okura hayvanın ne kadar güzel olduğunu göstermek için, bilimsel çalışmalarda olduğu gibi bu alanda da olguya bağlı kalmanın yeteceğine inanmaktayım. Çünkü organik doğanın hakikatleri, sevgiye değecek, saygı uyandırmaya yetecek kadar güzeldir ve insan onların ayrıntılarının ve özel yanlarının derinliklerine indikçe, daha da güzelleşirler. Araştırma ve incelemenin kuru olguya, gerçekliğe bağlı kalmasının, doğal ilişkilerinin ve bağlamlıkların bilgisinin, bu yoldan bilinenlerin, doğanın harika yanından duyacağımız sevinci, alacağımız haz ve zevki berbat ettiğini ileri sürmek, akla ziyan bir iddia ortaya atmak demektir. Tersine... İnsanoğlu, doğa hakkında ne kadar çok şey öğrenir ve bilirse, onun canlı gerçekliğinden o kadar etkilenecektir. Yaşayan canlının güzelliğinden duyduğu, ruhunu coşturan bir sevinçle hayatının mesleğine adımını atmamış ve bu meslekte edindiği, gittikçe artan bilgilerin etkisiyle hem doğa hem de çalışma zevki daha da yoğunlaşmayan tek bir biyolog bulamazsınız. Kaldı ki, biyolojinin öteki bütün alt alanları içinde, bütün ömrümü adadığım alan, hayvan davranışlarının araştırılması, bu söylediklerimin çok daha fazla geçerli olduğu alandır. Bu alan, canlı hayvanla öyle doğrudan bir yakınlık, güven ve dostluk ilişkisi ister ve insani sınırları zorlayan bir gözlem sabrını zorunlu kılar ki, bu araştırma ve gözlemleri yapmak için, hayvana yönelik teorik bir ilgi ve merakınız –tam da insan ve hayvan davranışında akraba olanı, hissettiği o yakınlığı görebilmeyi sağlayan sevgi olmasa– gerekli sabrı gösterip o sürelere dayanmanıza yetmez.

Umarım bu kitap, şiirde söylendiği gibi, sonunda yağmurla birlikte sele kapılıp gitmez; çünkü ben de bu kitabi sevgiyle ekmek yerine öfkeye kapılıp yazdım; ama işte bu öfke, tam da o sözünü ettiğim sevgiden kaynaklandı.

Altenberg, 1949
Konrad Lorenz

1

BAŞ BELASI HAYVANLAR

Daha başta, hayvanlarla birlikte yaşamanın dertlerinden söz ederek bu kitaba girmem tuhaf görünüyor değil mi? Aslında hiç de tuhaf değil, çünkü işin bu zor yanına katlanmak için göze alınan fedakârlığın boyutları, aynı zamanda hayvan sevgisinin de ölçüsünü verir bize. İlköğretim ya da genç bir üniversite öğrencisi olarak günün birinde gene, muhtemelen bir süre sonra evin altını üstüne getirecek yeni bir ev arkadaşı bulup getirdiğimde sadece başlarını iki yana sallamakla yetinen ya da çaresizlik içinde derin derin iç çeken anne-babama sonsuz teşekkürler borçluyum. Hele yıllar boyunca eşimin katlandıklarını, hatta *çektiklerini* düşününce, ona olan borcumu nasıl öderim bilemiyorum! Öyle ya, sevgili karısından evcilleştirilmiş bir sıçanın evin içinde serbestçe dolaşmasına ve insanların –bizde

âdet olduğu üzere– pazar günleri giydikleri şapkalardan çok daha münasebetsiz yerlere kurduğu yuvasını kaplamak için yatak çarşaflarından minik, sevimli parçalar kemirip almasına sessiz kalmasını kim bekleyebilir ki? Ya da bir Malezya papağanının bahçede asılı çamaşırların bütün düğmelerini ısırıp koparmasına? Ya da insana alıştırılmış bir yabankazının, ertesi sabah penceresinden uçup gideceği yatak odasında gecelemesine? (Gri gerdanlı yabankazları temizlik açısından asla *evcilleştirilemezler!*) Ya da: Ötücü kuşların mürver meyvelerini afiyetle yedikten sonra bütün mobilyayı ve perdeleri, yıkamakla filan çıkmayan minik mavi damlacıklarla süslediklerini fark eden başka bir kadın olsa ne derdi? Olsa ne derdi... Olsa ne derdi? Böyle, en az yirmi sayfayı dolduracak kadar soru sorabilirim.

Şimdi biri kalkıp haklı olarak şöyle diyebilir: Şart mıydı bütün bunlar? Bu soruya benim vereceğim cevap koskocaman bir "Evet!" olacaktır. Kuşkusuz hayvanları gepgeniş, salon benzeri kafeslerde de tutabilirsiniz, gelgelelim üst düzeyde gelişmiş ve zekâsı aktive edilebilecek; hayvanları, ancak onlara serbest hareket etme ve davranma olanağı verirsek *tanıyabilir,* onların dünyalarına girebiliriz. Kafese alışmış bir maymunsu, maymun ya da büyük papağan ne kadar zavallı, zekâca engellenmiş, kötürümleşmiş bir haldedir; buna karşılık aynı hayvanlar serbest yaşadıklarında ne kadar canlı, atılgan, eğlendirici ve ilginçtirler! Ama işte, ikinci durumu tercih ettiğinizde, bunun yol açacağı zararlara, başınıza açılacak belalara göğüs germeye de hazır olmanız gerekiyor. Yüksek düzeyde gelişmiş hayvanlara sınırsız bir serbestlik vermek, oldum olası zaten –yöntemsel-bilimsel nedenlerle– be-

nim uzmanlık alanım içine giren görevlerdendi; araştırma ve incelemelerimin büyük bir bölümünü de serbest yaşayan, evcilleşmeye yatkın ya da evcil hayvanlarla yaptım.

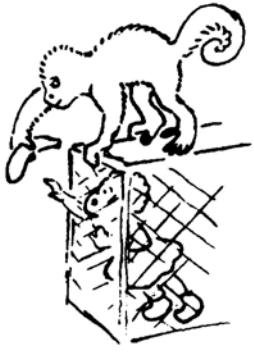
Altenberg'deki evimizde kafes telleri, başka yerdekilerden farklı, onlarınkine zıt bir rol oynamıştır hep: Bu teller, içindeki hayvanı orada tutmak için değil, dışarıdaki hayvanların bahçeye veya eve girmesini önlemek için çekilmişlerdi. Bunun haricinde, hayvanların tel örgüyle çevrilmiş güzelim çiçek tarhına girmeleri de "onlara yasaklanmıştı." Gelgelelim, aynen küçük çocuklarda gördüğümüz gibi, belli bir zekâ gelişmişliğine sahip hayvanlar için de yasak olan her şeyin büyüleyici bir çekim gücü yaydığını hatırlatayım. Dahası, hayranlık uyandıracak kadar usandırıcı olan, bıkkınlık veren bu gri gerdanlı yabankazları, insanlarla bir arada olmaya can atar. Böyle olunca da siz daha ne olup bittiğini anlayana kadar, 20-30 yabankazının çiçek tarhları üzerine yayılmış, afiyetle karınlarını doyurduklarını veya sizi ciyak ciyak selamlayarak verandanın tepesine indiklerini görürdünüz. Uçabilen ama insanlardan ürkmeyen bir kuşu, belli bir yerden uzak tutmak, deveye hendek atlatmaktan zordur. Bu amaçla istediğiniz kadar vahşi çığlıklar atın, bağırın, el kol hareketleriyle kışkışlayıp durun, boşunadır. Bu durumda işe yarayacak, etkili olabilecek tek şey, kan kırmızısı, devasa bir *bahçe şemsiyesidir*! Eşim bir defasında, bizimkiler yeni diktiğimiz çiçekleri afiyetle kursaklarına indirmeye başlayınca mızrağını koltuğu altında tu-

tup öne uzatmış bir şövalye gibi, şemsiyenin kumaş kısmını açmadan yabankazlarının üzerine yürümüş, ardından vahşi bir çığlık atıp bir anda şemsiyeyi açıvermişti. Eh bu kadarı bizim kazların da beklemedikleri bir şeydi; anında, baş döndürücü bir hızla, gürültü patırtıyla havalandılar. Ne yazık ki babamın, eşimin kazları eğitme konusundaki bütün önlemlerini boşa çıkartmada üstüne yoktu. Yaşlı adam gri yabankazlarına âşıktı, özellikle de erkek kazların o şövalyece, gözü pek davranışlarına hayrandı; böyle olunca kazları, her gün öğleden sonra ekmekle ikindi kahvaltısı yapmak üzere verandaya davet etmekten onu kimse alıkoyamıyordu. O günlerde gözleri artık iyice zayıflamış olduğundan, böyle bir kaz ordusu ziyaretinin yol açtığı *maddi* zararları ancak çiçeklerin arasına adımını attığında az çok fark edebiliyordu. Bir gün öğleden sonra bahçeye indiğimde, ortalıkta tek bir kazın bile görünmediğini fark edince şaşırıp kalmıştım. Aklıma gelenin başıma da gelebileceğini hissedip babamın çalışma odasına koşturdum, içeriye girdiğimde karşılaştığım manzara şuydu: Yazı masasında bir yandan çayını yudumlayıp bir yandan da kazlara ekmek parçaları uzatan yaşlı beyefendinin etrafında, *o harika İran halısının üzerinde,* tam 24 kaz toplanmıştı. Kazlar, kendilerine yabancı olan bu mekânın ve ortamın içinde biraz gergindiler; bu sinirlilik hali de bağırsaklarının aşırı faaliyetiyle kendini belli ediyordu. Çünkü kazlar, bitki elyaflarını öğütmek ve hazmetmek zorunda olan bütün öteki hayvanlar gibi, çok gelişmiş bir körbağırsağa sahiptirler; bitki, körbağırsakta hücre membranından selülozu ayrıştıran bakteriler tarafından vücudun kullanabileceği duruma getirilir. Kuralda bağırsakların normal olarak altı ya da

sekiz kez boşalmasının ardından, her seferinde bir kez de bu körbağırsağın, kendine özgü çok ağır bir kokusu olan, koyu yeşil renkli içeriği boşalır. Gelgelelim bir yabankazı endişeye, korkuya kapılmışsa ya da sinirliyse, körbağırsak peş peşe boşalmaya başlar. Kazların sözünü ettiğim çalışma odası ziyaretinin ardından bu satırları yazdığım güne kadar tam on bir yıl geçti; o canım halının üzerindeki koyu yeşil lekeler kaybolmayıp yıllar içinde açık, sarımtırak bir yeşile dönüştüler.

Evet, kısacası, hayvanlar özgür, serbestçe ama bizim eve de hiç yabancılık çekmeden yaşayıp gidiyorlardı. Her zaman *bizden kaçmaya* değil de *bize gelmeye* niyetli hayvanlarla karşı karşıya bulunuyorduk. Başka herhangi bir evde, "Pencereleri kapat, kuş kafesinden kaçtı!" diye bağırılırken, bizde: "Tanrı aşkına pencereleri kapatın, Malezya papağanı (kakadu), kuzgun, mongoz lemuru ya da başlıklı maymun *içeriye* dalacak!" diye bağırılırdı. Bizim bahçemizdeki, çıkmayı değil de girmeyi engelleyen bu tel örgülerin en güzel nasıl kullanılacağını, en büyük çocuğumuz henüz bebekken eşim keşfetmişti: O günlerde tehlike yaratabilecek birkaç büyük hayvan besliyorduk; bunlar birkaç kuzgun, iki büyük sarı ibikli Malezya papağanı, iki mongoz lemuru ve bir başlıklı maymundu; bunlar arasında özellikle de o iri kuzgunları çocuklarla yalnız bırakmaya hiç gelmezdi. Eşim bahçeye büyük bir kafes yaptırıp çocukların oyuncak arabasını bu kafesin içine koymuştu!

Zarar verme yeteneği ve eğilimi, yüksek düzeyde gelişmiş hayvanlarda, ne yazık ki artan zekâ düzeyleri ile doğru orantılı olarak artar. Bu yüzden de özellikle maymunları öyle devamlı olarak başıboş ortalıkta bırakamazsınız. Ancak maymunsular ve bizimle birkaç yıl evi paylaşan, ortalığı dağıtıp duran, insanı büyüleyen sevimli mongoz lemurumuz ev eşyasına, donanımına yönelik henüz nesnel bir inceleme merakı tanımadıkları için, onları sürekli kollamak gerekmiyordu. Buna karşılık has maymunlar, özellikle de türeyim (filogenez) tarihleri bakımından maymun türünün en eski atalarından olan Yeni Dünya maymunları (*Platyrrhinae*), karşılarına çıkan her yeni nesneye müthiş bir merak duyar, kalkıp onunla bir sürü şey "denerler." Bu olgu, hayvan psikolojisi açısından istediği kadar ilginç olsun, böyle bir maymunu evde uzun süre kollayıp tutmak maddi açıdan imkânsızdır. Buna bir örnek vereyim:

Genç bir üniversite öğrencisiyken ailemin Viyana'daki konutunda ihtişamlı, büyük yeleli, Gloria adlı dişi bir başlıklı maymun (*Cebus fatuellus*) besliyorduk. Gloria benim çalışma ve yatak odamdaki çok geniş bir kafeste kalıyordu; evdeysem ve onu göz önünde bulundurabilecek durumdaysam, kafesinden çıkartıp serbest dolaşmasına izin veriyordum. Çıkıp gitmem gerekiyorsa, onu can sıkıntısından patladığı ve mümkün olduğunca çabuk serbest kalmak için elinden geleni ardına koymadığı kafesine kapatıyordum. Bir gece, evden uzun süre uzak kaldıktan sonra eve dönüp odamın elektrik düğmesini çevirdiğimde, ışığın yanmadığını gördüm, ortalık hâlâ karanlıktı; ne var ki, Gloria'nın kafesten değil

de perde kornişinin olduğu yerden gelen kişner gibi sesi, ışık arızasının kaynağı ve buna sebep olanın kim olduğu hakkında hiçbir kuşku bırakmadı. Elimde yanan bir mumla tekrar odaya girdiğimde, fal taşı gibi açılmış gözlerimle şunları gördüm: Gloria (nasıl yaptıysa kafesten çıkmış), bronz masa lambasını durduğu yerden çekip indirmiş, odanın bir ucundan öteki ucuna sürüklemişti; ama o bunu yaparken lambanın fişi takılı olduğu yerden çıkmamıştı; Gloria lambayı en üstteki, içi deniz suyu dolu akvaryumun olduğu yere çıkarmış, bronz lambayı çekiç gibi kullanıp akvaryumun kalın kapağını parçalamış, lamba suyun içine düşmüştü. Kısa devrenin nedeni işte buydu! Gloria bunu yaptıktan sonra ya da önce, kitaplığımın –anahtarının küçüklüğü düşünülürse– hiç de kolay açılmayacak kilidini açmış, *İç Hastalıkları Ders Kitapları* dizisinin 2. ve 4. ciltlerini çekip çıkartmış, akvaryumun bulunduğu konsolun üzerine taşımış, orada sayfaları lime lime edip akvaryum çanağının içine doldurmuştu. Yerde içi çıkmış ciltler yatıyordu, ama tek bir kâğıt parçası bile yoktu; akvaryumun içinde ise kolları kâğıt dolu deniz anemonları kederli kederli yatıyorlardı.

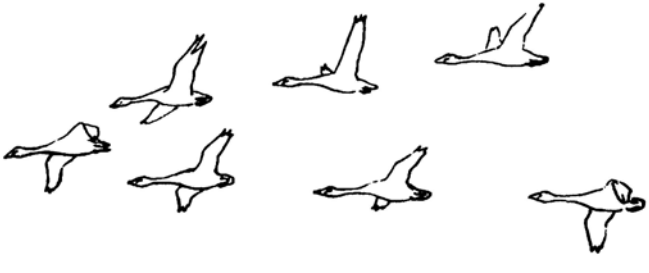
Bu olayda ilginç olan yan, bu "deney yapma oyunu"nun ne kadar çok ayrıntı içerdiği, hayvanın büyük bir dikkatle, söz konusu nesnelere ilişkin ayrıntıları gözden kaçırmamış olmasıydı. Maymun epey uzun bir süre kendini bu göreve hazırlamış, onunla uğraşmış olmalıydı. Her şeyden önce hayvanın küçüklüğünü düşünecek olursak, salt fiziksel açıdan bile, ortaya koyduğu iş saygıyı hak ediyordu. Sadece bize biraz pahalıya mal olmuştu o kadar!

Evin içinde serbest yaşayan hayvan dostlarımızın yol açtıkları, bitmek bilmeyen ve pahalıya mal olan dertlerin olumlu yanları neler olabilir peki?

Kimi hayvan psikolojisi araştırmaları için, ruhen sağlıklı, esaretin zararlı etkilerinden uzak bir deney hayvanına sahip olmayı gerektiren yöntemsel nedenleri, dolayısıyla hayvana bu anlamda tanınan serbestliği bir yana bırakacak olursak, çekip ya da uçup gidebilecek olan, serbest yaşayan bir hayvanın bu imkâna rağmen kalması ve bunu bize olan bağlılığından dolayı yapması, insanda adı zor konacak bir etki ve cazibe yaratıyor. Tuna kıyılarında gezinirken bir kuzgunun yankılanan sesini duyduğumda ve benim ona cevap veren bağrışımın ardından, koca kuş ta yükseklerde kanatlarını toplayıp aşağıya doğru rüzgâr gibi inip tam üzerimde hız kestikten sonra gelip omzuma konduğunda, maymunumun paramparça ettiği bütün o kitaplar ya da kuzgunumun yuvada içini boşalttığı ördek yumurtaları hemen bağışlanıverir. Söz konusu olay her gün tekrarlanmış ve Tanrı Odin'in kara kuşu, bir başkasının kedisi ya da köpeği gibi, benim olağan ev dostlarımdan birine dönüşmüş olsa da, bu olayın yarattığı büyü bir daha kaybolmaz ve olmamıştır. Çünkü bir kez artık tanıştığınız, size yabancı olmayan, gerçekten dostluk kurduğunuz bir yabani hayvan, tanışmanın o ilk anında varlığıyla size verdiği o şeylerden de öteye, size hatırlattıklarıyla da yaşamış olduğunuz kimi özel durumların biricikliğini göstermesi bakımından da büyüleyicidir. Bir örnek vereyim: Puslu, güneşsiz kış sonrası günlerden birinde Tuna'dan aşağıya doğru yürüyordum. Tuna hâlâ kışa özgü o dar, her iki kıyıdan içeriye çekilmiş haliyle koyu renk bir şerit gibi

akıp giderken, çıngıraklı ördekler, cüce ve orta boy, beyaz, karabaşlı büyük ördekler (tarakdişler), oradan buradan çıkan birkaç tarla kazı ya da sakarca, akarsuyu yukarıdan aşağı izleyerek sahnede göründü. Sürü, Yunan piyadesine özgü *phalanx* (çekiç) denen o öbeklenme biçiminde, üçgen şeklinde uçuyordu; birden bu üçgen "birliğin" sol kanadında, ikinci sırada uçan kazın kanatlarından birinin ucunun kopuk olduğunu fark ettim. İşte bunu görür görmez, bir anda bu kaz ve onun kanadının ucundaki teleklerin nasıl koptuğu hakkında bildiklerimi hatırlayıverdim; buna yol açan şeyin ne olduğunu da biliyordum! Şu anda Tuna üzerinde uçanlar, benim gri yabankazlarımdan başkası olamazdı; çünkü göç döneminde bile, Tuna üzerinde başka kaz ve ördek pek görülmezdi.

Anlayacağınız, üçgen biçimli öbeğin sol kanadında, ikinci sırada uçan kaz erkekti ve adı Martin'di. Ara sıra gelip benim "kızım" Martina ile kırıştırıp durduğu için, adını da bizim Martina'dan almıştı. (O zamana kadar öteki hayvanların sadece bir sıra numarası vardı; çünkü sadece kendi yetiştirdiğim kaz ve ördeklerime ad verirdim.) Bu yabankazlarında delikanlı, göz koyduğu dişisini, tek kelimeyle adım adım takip eder. Ancak bizim eve alıştırılmış Martina, evin girdisini çıktısını iyi-

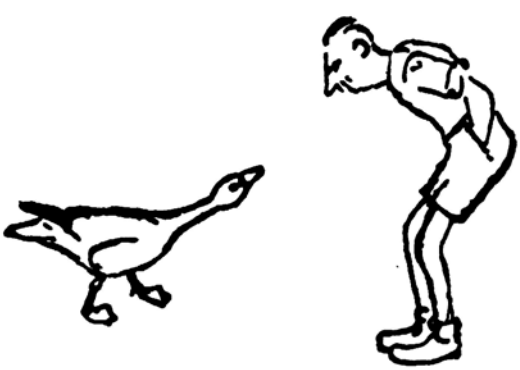
ce bildiği için, hiç korkmadan her yere girip çıkar, içeride rahat hareket eder, bunu yaparken de erkeğe fikrini sormaya gerek duymazdı elbette! Eh, böyle olunca bizim Martin'e de tanımadığı mıntıkalara sevgilisinin peşinden gitmekten başka yapacak bir şey kalmıyordu. Şimdi bir an için özgür, serbest hareket etmeye ve uçmaya alışkın yabani bir kuşun, bırakın öyle kapalı mekânları ve odaları, çalılıkların ve ağaçların altına inip orada dolaşmayı bile göze almasını engelleyecek içgüdüsel (türün evriminden gelen) bariyerlerini düşünecek olursak, sevgilimi takip edeceğim diye boynunu dikip evin kapısından içeriye giren, geniş holü geçip merdivenleri tırmanan ve oradan dişinin peşinden yatak odasına dalan bizim Martin Bey'in küçük bir kahraman olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz! Onun, yatak odasının ortasında dimdik dikilmiş dururkenki hali hâlâ gözümün önünde; tüylerini genelde olduğundan çok daha sıkı bir şekilde bedenine yapıştırmış, gagası açık, iç gerilimden zangır zangır titrerken, ama korkusuna rağmen yüksek sesle tıslayıp büyük, "meçhul," *olmayan* erkek rakibine meydan okur halde... O anda arkasındaki kapı ansızın büyük bir gürültüyle kapanıyor. Bütün bu şartlar altında hâlâ cesaretini kaybetmeden orada dikilip durmak, en babayiğit kazın bile yapabileceği iş değildir. Martin aniden havalanıp tavandan sarkan avizenin içine daldı; avize darmadağın olurken, şövalye Martin'in kanat ucundaki telekler de kırılıp koptu tabii. İşte kaz sürüsünün sol kanadının ikinci sırasında uçan kazın telekleri hakkında böylesine ayrıntılı bilgiye sahiptim; ama bu hüzünlü gözlem bir yana, beni avutacak bir şey daha vardı; eve döndüğümde kazlar verandada beni bekliyor olacaklar, öne

uzattıkları boyunlarıyla bana, "Hoş geldin!" diyeceklerdi; hani köpek ve kedilerin kuyruklarını sallayarak yaptıkları gibi.

Ve ben, suyun hemen üzerinden uçarak Tuna'nın çizdiği bir kıvrımda gözlerden kaybolan kazların peşinden bakarken, felsefeyi başlatan duruma, olağan kabul edilenin karşısında birdenbire duyulan şaşkınlığa düşüyorum. Özgür yaşayan bir kuşla bu derece yakın bir ilişki kurabilmiş olduğumu düşününce şaşıp kalıyorum ve bu olguyu, cennetten kovulma sürecinin bir parça da olsa yavaşlatılmış, hatta geriye çevrilmiş bir biçiminin verdiği tuhaf bir mutluluk hali, bir çeşit tatmin olarak yaşıyorum.

Kuzgunlar gitti; gri yabankazları, savaş esnasında ateşe tutulan Königsberg'deki en son görev yaptığım üniversiteden göç ettiler; kim bilir nerelere... Serbest uçan kuşlarımdan geri kalan bir tek küçük kargalarım var şimdi.

Küçük kargalar, Altenberg'e yerleştirdiğim ilk kuşlardı. Zamana meydan okuyan bu dostlar hâlâ yüksek damların üstünde daireler çiziyor; ısıtma sisteminin

bacalarından, en ince ayrıntısına kadar tanıdığım tiz sesli çağrıları hâlâ çalışma odama kadar geliyor. Ve kurdukları yuvalar hâlâ bacaları tıkamaya devam ediyor, kiraz ağaçlarına verdikleri zararlar yüzünden hâlâ komşularla birbirimizi yiyoruz.

Bela ve zararları telafi eden şeyin sadece bilimsel sonuçlardan ibaret olmadığı, bu işin içinde çok, hem de çok daha büyük önem taşıyan bir şeylerin de bulunduğu, bir gün anlaşılacak mı acaba?

2

ZARAR VERMEYEN BİR ŞEY: AKVARYUM

Böyle bir deneme, yani bir akvaryum kurmak, maliyet olarak sudan ucuz olmasının yanında muhteşem bir şeydir de: Cam bir kabın tabanına bir avuç temiz kum yay, bu kuma bildiğimiz su bitkilerinin çeliklerinden daldır ve kabı dikkatlice birkaç litre suyla doldurup güneş alan bir pencerenin önüne koy. Su berraklaşmaya ve saplar büyümeye başladığında kabın içine birkaç ufak balık at; daha da iyisi, tülden yapma küçük bir kepçe ve bir cam kavanozla en yakın göle git; birkaç denemeden sonra elinde bir sürü organizma olacak.

Çocukluk çağının bütün büyüsü, benim için bugün bile hâlâ böyle bir kepçeyle ilintilidir. Asla ve asla pirinç saplı, şeffaf, özenle yapılmış kusursuz bir kepçe olmamalıdır ama bu araç; tam tersine, bu işin geleneğinde, o kepçeyi on dakika içinde bizzat yapmak vardır: Sarmal hale getirilmiş kaim metal telden bir sap, ince külotlu çoraptan, tül perdeden ya da bezden bir hazne. Böyle bir araçla dokuz yaşındayken, balıklarıma vereceğim ilk supirelerini (*Daphnia*) yakalamıştım. O anda da beni ansızın cezbederek dünyasına çeken tatlı su göletlerinin harikalar diyarını keşfetmiştim. Kepçeden sonra bir büyütecim, daha sonraları da basit bir mikroskobum oldu; böylelikle kaderim bir daha değişmemek üzere belirlenmişti. Çünkü Platon'un dediği gibi: Güzel olana bakan gözler ölüme havale edilmemiştir; gelgelelim doğanın güzelliğine bakanlar, onlar, gerçekten de doğaya havale olurlar. Ve gerçekten gözleri varsa, bu kişi doğa araştırmacısı olacaktır.

Elinde kepçeyle, en yakınındaki gölette bulunan su bitkilerinin üzerinden geçersin ve bu sırada çoğunlukla ayakkabıların su ve çamurla dolar. Doğru yeri yakalamışsan ve içinde "bir şeylerin döndüğü" göleti bulduysan, kepçenin dibi, cam gibi saydam, kıpır kıpır oynayıp kıvrılan şeylerle dolu olacaktır. Kepçenin ağını alttan kıvırdıktan sonra, içindekileri önceden suyla doldurduğun cam kavanozun içine boşalt. Eve döndüğünde, yakaladıklarını dikkatle akvaryumuna aktar ve gözlerinin önündeki küçük dünyayı incelemeye koyul.

Bir dünyadır akvaryum. Çünkü doğal bir gölette ya da bir gölde, hatta ve hatta gezegenimizin her köşesinde olduğu gibi, akvaryumda da hayvansal ve bitkisel varlıklar görece bir biyolojik denge içinde yaşar. Bitki,

hayvanın solunum yaparken dışarıya attığı karbondioksiti alıp oksijene çevirir. Bitkinin hayvan gibi solumadığı, hayvanın yaptığı solunumun "tersini" gerçekleştirdiği yönündeki ifade yanlış bir ifade olacaktır. Bitki de tıpkı hayvan gibi oksijen alıp karbondioksit verir aslında; ancak bunun dışında ve bundan tamamen bağımsız olarak, büyümekte olan her bitki, karbondioksit alır. Bunun açıklaması şöyledir: Bitkiler büyümek için ihtiyaç duydukları karbondioksiti alıp oksijene çevirirken, kendi ihtiyaçlarının fazlası oksijeni dışarı atarlar. İşte bu fazlalık, hayvanların ve insanların soluduğu oksijenin ta kendisidir. Bunun dışında bitkiler bir de "maddenin dönüşümü" denen denge sistemine geri kazandırmak amacıyla, dışkıları ve ölü canlıların bedenleri gibi başka organik atıkları da değerlendirirler.

Maddenin dönüşümü denen bu sistemdeki her aksaklık, yani bitkisel-hayvansal ortak yaşamın dengesindeki her bozulma, er ya da geç kötü sonuçlar doğuracaktır. Çocuk olsun yetişkin olsun birçok kişi, elindeki o son cici balığı da içinde yeşil bitkilerin ürettiği oksijene karşılık gelecek yeter sayıda balığın *zaten* bulunduğu kaba ekleme hevesine kapılmıştır. Gelgelelim tam da bu balık, onca zamandır nazikçe ve sevgiyle bakılmış akvaryum dünyasını bir anda berbat edebilir. Çünkü içeride gereğinden fazla hayvan olması halinde oksijen eksikliği ortaya çıkar. Bu eksiklik çok geçmeden, ölümü belki de hiç fark edilmeyecek herhangi bir organizma-

da kendini gösterir. Çürümekte olan ceset, akvaryumda bir bakteri patlamasına neden olur; su yavaş yavaş bulanıklaşırken içerideki oksijen eksikliği katlanarak artmaya devam eder ve bunun sonucunda başka hayvanlar da ölmeye başlar. Yok olma hali adeta bir volkan gibi patlayarak hızla bütün akvaryumu sarar ve bu sürecin bir yerinde, içerideki vejetasyon da çürümeye başlar; sonunda, daha birkaç gün önce insanın haz duyarak izlediği, orasından burasından yükselen gür bitkiler ve hayvanlarla dolu olarak bıraktığı berrak deniz, çirkin ve pis kokulu bir bulaşık suyuna döner.

Deneyimli bir akvaryumsever, suni havalandırmayla bu gibi tehlikelerin önüne geçebilir. Ne var ki teknik araçların yardım için kullanıldığı akvaryumlar, küçük su dünyasının tam da kendi kendine var olabilmesinde –hayvanların beslenmesi ve de akvaryumun ön camının arada bir silinmesi dışında– herhangi bir biyolojik bakım ya da yardıma gerek duymamasından dolayı çekiciliklerini kaybederler. Doğru dengenin sağlanması halinde, akvaryumun bakıma filan ihtiyacı yoktur! Daha büyükçe balıklardan, özellikle de şu akvaryum diplerini karıştıranlardan feragat edilecekse, hayvanların dışkılarından ve ölen bitkilerin parçalarından peyderpey oluşan çamurun da bir zararı yoktur. Aksine, başlangıçta steril olan tabanı verimli kılacağı için iyi bir şeydir bu. Bu sayede dipteki çamura rağmen suyun kendisi, bizim Alpler'deki herhangi bir göl gibi, berraklığını korumaya devam edecektir.

Biyolojik ve estetik açılardan, akvaryumları baharda ve ilk etapta az sayıda filizle kurmak daha mantıklıdır. Çünkü sadece bu şekilde büyümüş bitkiler böyle bir kabın özel şartlarına ayak uydurabilir ve uzun va-

dede hayatta kalabilirler; sözgelimi "olmuş" halleriyle akvaryuma konulan bütün bitkisel organizmalar güzelliklerinden çokça kaybederler. Birbirine bir karış uzaklıkta konumlandırılmış iki akvaryum bile, birbirine saatlerce mesafedeki iki ayrı göl kadar keskin biçimde ayrılan, kendine özgü karakteristik özelliklere sahiptir. Yeni bir akvaryumun muhteşemliği tam da burada yatar; kurulum sırasında akvaryumun nasıl gelişeceği ve ileride, kendine özgü dengesini yakaladığında neye benzeyeceği hakkında önceden bir şey söylemeniz mümkün değildir. Diyelim ki aynı anda, aynı malzemelerden yapılmış üç ayrı akvaryum aynı yerde kuruluyor ve bunların her birine bataklıkseven (*Elodae*) ve saçaklı sucivanperçemi (*Myriophyllum*) çelikleri daldırılıyor. Akvaryumlarımızın birinde bataklıkseven bütün akvaryumu saracak, narin saçaklı sucivanperçemine yaşam alanı bırakmayacaktır, ikinci akvaryumumuzda da aynı şey bu sefer *Elodae*'lerin başına gelecektir. Üçüncüsünde ise bu iki tür bir şekilde birbirleriyle uyumu yakalayacak ve görünüşe bakılırsa durup dururken, kollu şamdanlar gibi dallanıp budaklanan çekici, güzel bir yeşil alg cinsi olan *Nitella flexilis* vejetasyonu gökten zembille düşmüş gibi ortaya çıkacaktır. Örneğimizdeki üç akvaryum, birbirinden işte bu kadar farklı sonuçlar getirebilir; bu akvaryumların içerisindeki biyolojik özellikler de bir o kadar farklı niteliklerde olacak, yani çeşitli hayvanlara çeşitli avantajlar ve dezavantajlar getireceklerdir. Kısacası

aynı koşullarda kurulmuş üç akvaryum olmalarına rağmen, bunların her biri kendi dünyalarını oluşturacaktır. Akvaryumu "kendi haline bırakmak," belli bir duyarlılık ve "kendine hâkim olma"yı gerektirir; burada bakıcının iyi niyetli müdahaleleri bile, birçok şeyin yok olmasına yol açabilir. Suni besi yerleri ve gelişigüzel dağıtılmış bitkilerle de "güzel" bir akvaryum oluşturmak mümkündür elbet; takılacak bir filtre en ufak bir çamur birikimine izin vermeyecek, suni havalandırma sayesinde de böyle bir yardıma başvurulmaması halinde aynı kabın içinde yaşamasına olanak olmayacak kadar çok sayıda balık beslemeye fırsat bulunacaktır. Balıklar için gerekli oksijen suni olarak verildiğinden, bitkilerin böyle bir akvaryumdaki yeri de tamamen süsleme işlevinden ibaret olacaktır.

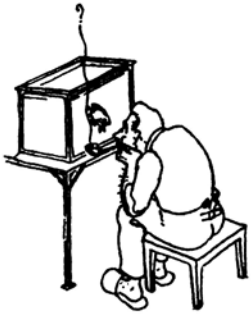
Zevkler tartışılır. Ama ne olursa olsun, benim akvaryumdan anladığım şey, *kendi kendini* biyolojik dengede tutan bir ortak yaşamdır. Bu durumda diğeri olsa olsa bir "ahır" olur, suni olarak temizlenen, hijyenik açıdan kusursuz, ancak kendisi asıl amaç olmayıp, belirli hayvanları beslemek adına araç olarak kullanılan bir kap.

Öte yandan bol deneyim ve biyolojik alanla ilgili bir duyarlılık, akvaryumda egemen olacak yaşamın genel karakterine –akvaryumun tabanındaki malzemeyi, kurulacağı yeri, içerideki ısı ve ışık ilişkilerini ve nihayet içinde yaşayacak olan hayvanlar topluluğunu akıllıca seçtiğinizde– müdahale etmeyi de mümkün kılar. Bunlar akvaryum bakıcılığının püf noktalarıdır. Bildiğim en

usta akvaryumculardan biri, trajik bir şekilde ölen arkadaşım Bernhard Hellman'dı. Elindeki akvaryumlardan birinde, doğal bir ortamın, Altausser Gölüne özgü yaşam koşullarının tam bir kopyasını sağlamayı başarmıştı: Bu havuz büyük, oldukça derin ve suyu serindi; ışığı doğrudan almayacak bir yerde kurulmuştu. Kristal berraklığındaki suyun içinde yaşayan vejetasyon cam yeşili renginde suotlarından oluşuyordu; havuzun dibindeki taşlık alanlar da suyosunları (*Fontinalis*) ve zarif suavizeleriyle (*Chara*) kaplıydı. Akvaryuma, büyük hayvan olarak sadece birkaç minik alabalık, golyan balığı ve bir tane de kerevit (*Astacus astacus*) atılmıştı; yani hayvanların doğal akarsulardaki nüfus dağılımlarını fazlaca aşmayacak kadar. Hassas hayvanların uzun vadede beslenmesi ve üretilmesi amaçlanıyorsa, bu dağılımları dikkate almak tayin edici önem taşır. Bizim akvaryumseverlerde rastlanan çoğu yabancı süs balığının doğal ortamlarının öyle çok da temiz sayılmayan küçük akarsu veya göletlerden ibaret oluşu, bu işi oldukça kolaylaştırır. Tropik iklimde yer alan gölcüklerde, yılın her döneminde yaklaşık olarak aynı miktarda güneş ışığına maruz kalan ve aynı sıcaklık seviyelerinde seyreden suyun ısısı, pahalı olmayan bir elektrikli ısıtıcı vasıtasıyla –en azından memleketimizdeki akarsuların karakteristik özellikleri göz önünde tutulunca– *kolayca* "kopyala-

nır." İşte bu yüzden ve sırf bu yüzden, bizim coğrafyamızda bulunan göl ve akarsulardan çıkan balık türlerinin bakımı ve yetiştirilmesi, tropik iklim balıklarının çoğuna kıyasla kat kat daha güç bir iştir. Şimdi bu bilginin ışığında, başlangıç için, geleneksel kepçe yardımıyla en yakın göletten hayvancıklar yakalamayı tavsiye edişimin nedeni de anlaşılacaktır. Hayatım boyunca yüzlerce akvaryum baktım, ancak bunlardan en ucuz ve en basiti, göletten yakalanmış organizmalarla oluşturulan akvaryumların kalbimde özel bir yeri oluşunun nedeni, onun sınırlarının, var olabilecek en doğal ve en mükemmel ortak yaşam alanını sunuyor olmasında yatıyor. Böyle bir akvaryumun başına geçtiğinizde, kendinizi tıpkı açık ateş başında alevin dansını izlerken ya da telaşla şırıl şırıl akan bir nehrin suyuna kapılmışken de insanın başına gelen ve de saatlerce sürebilen düşünsel bir serüvenin içinde bulabilirsiniz. Ve düşünün ki, insan bu sırada bir şeyler öğreniyor üstüne üstlük. Tutup şimdiye kadar akvaryum önünde meditasyon halinde geçirdiğim saatlerde aklıma gelen fikirleri terazinin bir kefesine, okuyup kitaplardan öğrendiklerimi de diğerine koysam, herhalde ikincisi ok gibi yukarı fırlardı!

3

AKVARYUMDA İKİ YIRTICI

Göletlerin dünyasında korkunç yırtıcı hayvanlar vardır; var olmak adına verilen amansız mücadele, burada bütün acımasızlığıyla gözlerimizin önünde gerçekleşir. Kepçe yardımıyla yakaladığımız ve çeşitli türlerden oluşan avı –gereğinden fazla hayvancık içermemesi koşuluyla– akvaryumun içine boşalttığımızda, bu mücadelenin bir provasını hemen karşımızda buluruz; çünkü büyük olasılıkla, akvaryuma aktardığımız avın içinde bir çeşit su böceği olan, dalıcıböcekgiller familyasından *Dytiscus marginalis*'in larvası da bulunmaktadır. Büyüklüğü, avlanma hırsı ve öldürme yönteminin incelikleri diğer avcı hayvanlarla kıyaslandığında, kaplan, aslan, kurt, katil balina, köpekbalığı ve eşekarılarının bütün o şanları, şöhretleri bir anda eriyip gider; bunlar kuzu gibi kalırlar bizim *Dytiscus* larvasının yanında.

Bu böcek ince uzun, mermi şeklinde bir böcektir. Uzunluğu yaklaşık 6 santim kadardır. Altı ayağında da bulunan palet gibi sert kıllar, hayvanın su içinde hızlı ve güvenli bir şekilde hareket edebilmesini sağlar. Ge-

niş ve yassı kafasında kerpetene benzer, kocaman bir çift kıskaçtan oluşan çenesi vardır; bunların içi boştur ve işlevleri zehir enjekte etmek, aynı zamanda da besinini emerek yutmasını sağlamaktır. Böcek etrafı kollar vaziyette, sakince su bitkilerinin üzerinde durur; ansızın, yıldırım hızıyla kendini avının altına doğru atar. Bu esnada kafasıyla, avını güçlü çenesine alacak şekilde hamle yapar. Bu "haydut" için hareket halinde olan veya aşağı yukarı "hayvan" gibi kokan her şey "av"dır. Sakin sakin bir göletin içinde dururken *Dytiscus* böceklerinin larvalarından birinin beni "yemeye" çalışması, başıma çok sık gelmiş olan bir şeydir. Bu böceğin sindirim enzimlerinden ibaret olan zehri, insanlar için de son derece can yakıcıdır.

Bunun nedeni, larvanın sindirimini "dışarıda" gerçekleştiren nadir türlerden biri oluşudur. Bezelerindeki, kıskaçları aracılığıyla avının içine enjekte ettiği bu salgı, düşmanının içorganlarının tamamını sıvı bir karışıma çevirir ve böceğin onu kelimenin gerçek anlamıyla "içebilmesini" sağlar.

Dytiscus larvasının ısırdığı kurbağa veya yusufçuk (kızböceği) larvası gibi nispeten büyük avlar bile, kısa zaman içinde, birkaç çırpınma hareketinden sonra donup kalır. Av ısırıktan payını alınca, suda yaşayan çoğu hayvanın hemen hemen saydam olan bedeni,

adeta formaline bandırılmış gibi bulanıklaşır ve şişmeye başlar; başlangıçta büyüyor gibi görünse de *Dytiscus*'un ölümcül kıskaçlarının arasında gitgide küçülür ve sonunda sönmüş bir deriden tuluma döndükten sonra da salıverilir.

Birkaç büyük *Dytiscus*, akvaryum gibi dar bir alanda bulunan ve 0,5 santimden büyük, canlı her şeyi birkaç gün içinde, geride kırıntı kalmayacak şekilde yer bitirir. Peki, sonra? Sonra da birbirlerini yemeye başlarlar, şayet bunu daha önce yapmamışlarsa tabii... Bu sırada ama önemli olan kimin ne kadar büyük olduğu ya da daha güçlü olduğu filan değil, ilk hamleyi kimin yaptığıdır. Hatta birçok kez, aşağı yukarı aynı büyüklüklerdeki iki *Dytiscus* larvasının aynı anda harekete geçerek birbirlerini yakalayıp içorganlarının kimyasal olarak ayrışması yüzünden ani bir şekilde öldüklerini bile gördüm. Açlıktan ölme tehlikesiyle karşı karşıya olmanın getirdiği zaruretle, aynı boydaki hemcinslerini yemek amacıyla saldıran pek az hayvan türü vardır. Bunun göçmen fare ve bazı kemirgen akrabaları için geçerli olduğunu kesin olarak biliyorum; aynı şeyin kurtlar için de mümkün olduğu yönündeki bilgiye ise –daha sonra değinmek istediğim bazı kapsamlı olgular ışığında– şüpheyle yaklaşıyorum. Gelgelelim *Dytiscus* larvaları bunu, yeterli başka besinler olması halinde de yapıyorlar. Ve bunu –bildiğim kadarıyla– *Dytiscus* larvasından başka hiçbir hayvan yapmıyor.

Yırtıcı larvaların diğer bir örneği de daha az cani, daha nazik, hatta mavi-sarı renkleriyle daha güzel diyebileceğimiz bir larva ve gene bir çeşit yusufçuk olan büyük kızböceği larvasıdır (*Aeschna cyanea*). Bu böcek erişkin haliyle muhteşem bir uçuş ustasıdır, böcekler

arasında bir şahin... Kepçe yardımıyla yakalayacağımız avı, aralarındaki biraz fazla kötü niyetli olanları ayıklamak amacıyla su dolu bir kaba boşalttığımız zaman, gene aerodinamik biçimli, hareket edişlerindeki tuhaflıkla kendilerini doğrudan ele veren başka bir larva daha buluruz kimileyin. İnce yapılı, çoğu kez yeşil ve sarı renklerle bezenmiş torpidolar birbirlerine çok yakın duran bacakları vasıtasıyla çevik ve fasılalı sarsıntılar halinde ilerlerler; başlangıçta, nasıl hareket ettiklerini anlamak zor olacaktır. Ancak daha yakından gözlemlendiğinde –örneğin geniş ve yassı bir kapta– bu larvaların "roket"leri olduğu görülür: Böceğin vücudunun arka ucundan ince, keskin bir su huzmesi fışkırır ve bu sayede onun ileriye doğru itilmesini sağlar. Bağırsağının son bölümü, içinde bol miktarda solungaç yer alan ve böceğin hem solumasına hem de hareket etmesine yönelik mantıklı bir kombinasyon oluşturan kof bir baloncuktan oluşur.

Büyük kızböceği larvaları asla yüzerken avlanmazlar ve *Dytiscus* larvalarıyla kıyaslandığında bile, pusuda yatan avcılar sınıfının daha tipik örneklerindendirler: Av menzile girdiği anda, avcı derhal hedefe kilitlenir; larva başını ve bedenini avdan tarafa ağır ağır çevirir ve avının hareketlerini takibe alır. Bu şekilde hedefe kilitlenme, büyük kızböceği larvası dışında çok az sayıda omurgasız hayvanda rastlanan bir özelliktir. Böcek larvalarının aksine büyük kızböceği larvaları, çok yavaş hareketleri de algılayabilmektedirler. Sümüklüböceklerin böcek larvalarından ziyade, kızböceği larvalarının kurbanı olmaları bundan ileri gelir. Büyük kızböceği larvası kurbanına ağır ağır, çok yavaş bir şekilde, adım adım ve adeta sürünerek yak-

laşır. Av henüz 3-4 santim mesafededir. Derken hop, aniden –o da neydi?– avcı, yemini ölümcül çenelerinin arasına almıştır bile. Süreci ağır çekimde izleyebilecek gözlere sahip olmadığımızdan, görebildiğimiz tek şey, larvanın kafasından dile benzer bir şeyin avına doğru yıldırım hızıyla atılıp onu obur ağzına doğru çektiğidir. Daha önce bir bukalemunun yemini yakalayışını görmüş olan varsa, aklına onun yapışkan dilinin hızlı atılım ve çekiş hareketi gelecektir. Gelgelelim büyük kızböceğinin "bumerangı" bir dil değil, yapı değişikliğine uğramış, birbirinden bağımsız iki parça ve bir de kerpeten benzeri bir tutamaçtan ibaret altdudağıdır.

Yusufçuk larvaları, salt hedefe kilitlenme şekilleriyle bile kendilerine has bir "zekâ" belirtisi gösterirler; bıraktıkları bu izlenim, davranışlarını daha yakından incelediğimizde daha bir belirginleşir. Öfkeli *Dytiscus* larvaları dışında kalan belli büyüklükteki hayvanlar, haftalar boyunca aç kalmaları halinde bile en ufak bir harekette bulunmazlar. İçinde balıkların da bulunduğu teknede aylarca büyük kızböceği larvaları besledim ve larvanın kendisinden büyük bir balığa saldırdığını ya da ona bir şekilde zarar verdiğini hiç görmedim. Burada ilginç olan, bu hayvanların hemcinslerinin yakaladığı ve onun ağzından sarkan bir ava asla ortak olmaya kalkmamaları, öte yandan camdan besleme çubuğuyla onlara uzattığım et parçalarını benzer şekilde gözlerinin önünde salladığımda, onu anında kapmalarıdır.

Büyük akvaryumumda bu kızböceği larvalarından birkaç tane yetişiyor. Bu türün büyüme hızı oldukça yavaş; gelişimlerini bir seneyi aşkın bir sürede tamamlıyorlar. Sonra, güzel bir yaz gününde beklenen an ge-

liyor: Larva ağır hareketlerle bir bitki sapından yukarı ve sonunda da suyun dışına doğru tırmanıyor, ilk etapta orada olduğu yerde uzun süre hareket etmeden kalıyor; daha sonra, doğadaki her deri değiştirmede olduğu gibi, göğüs kafesi arkasındaki bölge ikiye ayrılıyor ve gelişimini tamamlamış muhteşem bir böcek yavaş yavaş larva kabuğunu terk ediyor. Bundan sonra, kanatların tam olarak çıkıp sertleşmesi saatler sürüyor; kanatlarındaki damarlardan, kuvvetli bir basınç sayesinde pompaladığı hızlı sertleştirici sıvıyla kanatlarını dolduruş sürecini izlemek tek kelimeyle muhteşem bir şey. Ardından pencereyi açıyorsun ve akvaryumundaki misafire, böceklik hayatında bol şans ve başarı diliyorsun.

4

ZAVALLI BALIK

Atasözlerine ve deyimlere körü körüne inanılması ne tuhaf! Söyledikleri yanlış veya kafa karıştırıcı olsa bile! Örneğin tilki, diğer yırtıcı hayvanlardan daha kurnaz filan değildir, hatta kurttan ya da köpekten daha aptaldır. Güvercin de söylendiği gibi öyle halim selim bir hayvan sayılmaz hani. Hele balık! Balıklar hakkında söylenenlerin neredeyse tamamı asılsızdır: Balık, ne bazı sıkıcı, heyecansız insanlara atfedildiği kadar "ağırkanlı" ne de Almancanın "denizdeki balık gibi sağlıklı" deyimindeki anlamıyla "sağlıklı" bir hayvandır.

Doğal ortamlarında bile, balıklar kadar, bulaşıcı hastalıklardan mustarip bir başka hayvan grubu daha yoktur hakikaten. Yakaladığım bir kuşun, kertenkelenin ya da memelinin hayvanlarıma herhangi bir bulaşıcı hastalık taşıdığını hiç görmedim. Buna karşın tuttuğum her balığı öncelikle karantina akvaryumu-

na almak, benim için bir zorunluluktur. Aksi takdirde bire yüz bahse girerim ki, kısa sürede akvaryumun müdavimlerinde enfeksiyona işaret eden, korkulan beyaz noktacıklar baş göstermeye başlar. Bu *Ichthyphtirius* isimli, balığın yüzgeçlerinde ortaya çıkan bir parazittir.

Yaygın popüler kanaatin aksine, başka hiçbir hayvanın "öpüşleri" hakkında, bazı balıklarınki kadar bilgi yoktur. Birçok hayvanı ve bu hayvanların –yaşamlarının en mahrem olayları sırasında, dövüşürken veya aşk yaparken, o neredeyse ekstaza girmiş hallerindeki– davranışlarını iyi tanırım. Fakat bu bağlamda –yabani kanarya hariç– hiçbir hayvan, sıcakkanlılık ve ateşlilik konusunda, kızışma dönemindeki eril dikence balığının, bir Siyamlı kavgacının ya da kuluçka dönemindeki bir çiklit balığının eline su dökemez. Çiftleşme dönemindeki başka hiçbir hayvan, dikence balığı veya Siyamlı kavgacı kadar, aşkın getirdiği o uç noktalardaki dönüşümleri geçirmez, kelimenin gerçek anlamıyla tutkudan bu denli kor kor yanmaz. Bunu sözlerle ya da renklerle kim, nasıl anlatsın! Dikence balığının bedenini cam gibi saydamlaştıran, o kor gibi parlayan kırmızıyı; rengi ve ışıma gücü ancak Geissler tüpleriyle karşılaştırılabilecek göz alıcı turkuvazı, ya da gözünün çarpıcı zümrüt yeşilini... Resim zevki anlayışına göre, bu renklerin insana "itici" gelmesi gerekir aslında. Ama bunlardan, "büyük usta"nın eliyle bir araya getirilmiş, müthiş bir senfoni çıkıyor işte!

Ne var ki, Siyamlı kavgacıdaki bu renk cümbüşü kalıcı değildir. Akvaryumun bir köşesinde yüzgeçlerini toplamış bekleyen bu küçük kahverengi-gri balık henüz sırrını korumaya devam etmektedir. En az kendi-

si kadar gizli ve keşfedilmemiş bir diğeri ona yaklaşıp da bu ikisi birbirlerini gördükleri anda, balık kor gibi yanmaya başlar ve bütün ihtişamını –tıpkı düğmesine basılmış bir elektrikli ısıtıcı gibi– bir anda ortaya serer: Devre kapanmıştır. Yüzgeçleri birer nakkaş eseri gibi açılırken, izleyici kendini bir şemsiyenin açılışı sırasında çıkardığı sesi beklemekten alamaz.

Bunu kor gibi yanmaya başlayan bir tutku dansı izler; artık söz konusu olan bir oyun değildir, tam tersine son derece ciddi bir meseledir bu; var olmak ya da olmamak, hatta ölüm-kalım meselesidir. Size tuhaf gelse de bu dansın, sonu çiftleşmeyle bitecek bir aşk dansı olup olmayacağı da baştan belirlenmiş bir şey değildir. Çünkü Siyamlı kavgacılar türdeşinin dişi mi, erkek mi olduğunu salt görme yoluyla algılayamaz; bunu, karşı tarafın kendi dans tarzından çıkaracak, genetik yoldan miras aldığı hangi özel, törenleşmiş, kalıplaşmış içgüdüsel hareketlerle dansına cevap verdiğine bakarak *deneyimleyecektir* daha.

Birbirine yabancı iki Siyamlı kavgacının karşılaşması, bedenlerindeki her bir renk lekesi ve muhteşem yüzgeçlerinden saçtığı her bir göz alıcı ışının en yüksek verime dönük kullanımıyla, "etkileme davranışları" denen ve hayvanın kendini ortaya koymaya yönelik bir dizi çalımlı hareket sergilemesiyle başlar. Erkek Siyamlı kavgacının görkemi karşısında soluk kalan dişi, yüzgeçlerini toplayarak bayrağı hemen indirir ve çiftleşmeye niyeti yoksa derhal oradan sıvışır. Ama eğer çiftleşmeye niyeti varsa, erkek balığa tuhaf, yumuşak, hatta "çekingen" bir şekilde, yani meydan okuyucu davranışın tam aksi bir beden diliyle yaklaşır. Bunu da birbiri etrafında dönerek yapılan bir çeşit

aşk dansı izler; ama bu hareketlerin cilveli zarafeti iki erkeğin görkemli savaş dansının ihtişamı karşısında gölgede kalır.

İki erkeğin karşılaşması durumunda meydan okuyucu, çalımlı davranışlardan oluşan tam bir cümbüş sahneye konur; bu durum estetik olarak bir akvaryumun sunup sunabileceği en güzel görüntülerdendir. Her bir hareket belirlenmiş kurallar çerçevesinde gerçekleşir ve bunların her birinin, Siyamlıların veya Endonezyalıların geleneksel törenlerinde görülen mimik ve hareketleri hatırlatan "sembolik" anlamları vardır. Hayvanlarda ve insanlarda gerek tarz bakımından gerekse de tutkuların denetlenmesinin yarattığı egzotik çekicilik bakımından görülen benzerlik dikkat çekicidir.

Her bir hareketin uzun bir tarihsel gelişimi arkasında bıraktığını ve o kendine has, zarif biçimini çok daha eski bir ritüelleşmeye borçlu olduğunu fark etmek güç değildir. Biraz daha yakından incelediğimizde ise sonuçları açısından önemsiz sayılmayacak bir gerçeği görürüz: Bunların birer ritüele dönüşme süreci, insanda, halkların geleneklerinin bir sonucudur; hayvanda ise bunlar, türün türeyim tarihinden (filogenetik gelişmesinden, evriminden) gelen ve doğuştan sahip olduğu kalıtımsal davranışların bir türünü temsil eder. Kendini ifade etmeye, meydan okumaya yönelik bu gibi ritüelleşmiş hareketlerin oluşum sürecinin ve bunların akraba başka türlerdeki tezahürlerinin araştırılması, ortaya son derece zengin sonuçlar çıkarır. İşte bu tür hareketlerin tarihi hakkında, örneğin "içgüdü" dediğimiz olgu hakkında bildiğimizden çok daha fazla şey biliyoruz. Fakat bu başka bir bölümün konusu.

Bu kısa girişten sonra yeniden eril Siyamlı kavgacının savaş dansına dönelim. Bu dansın anlamı, Homeros'un kahramanlarının ya da bugün bile Alp coğrafyasındaki köylülerin gittikleri birahanelerdeki şamatalara neden olan, övünme ve hakaret düellolarındakinin tıpkısının aynıdır. Bu hareketlerin temelinde, bir yandan rakibin gözünü korkuturken, diğer yandan da kendini heyecana ve gerekli eylemi gerçekleştirecek cesaret havasına sokmak yatar.

Balıklarda girizgâhın süresi, törensel karakteri ve özellikle de işi fiiliyata dökmekten ziyade gözdağı verme amacına hizmet eden o muhteşem renkleri ortaya çıkarmak için gösterilen çaba, bu tür gözlemlere yabancı birinin zihninde, işin tehditkâr ciddiyetinin boyutunun nerede kaldığı sorusunu uyandırabilir. Ama işte tam da güzellikleri, kavga halindeki savaşçıları olduklarından daha az kötücül göstermektedir. Aynı durum dişil bir güzelliğe sahip Malayen cinsi horozlar için de söz konusudur; bu hayvanlar öylesine güzeldirler ki insanın onlara, o ölümcül ve hiddetli cesareti atfedesi gelmez hiç. Gelgelelim her iki hayvan da kanlarının son damlasına kadar dövüşürler ve kavga çoğu kez rakiplerden birinin ölümüyle biter. Mücadele bir kez ilk dikenin saplanmasına neden olacak kadar alev aldı mıydı, yaralanan balığın yüzgeçlerinde derin yarıkların oluşması bir zaman meselesidir artık; bundan sonraki birkaç dakika içinde de yüzgeçler parçalanarak lime lime edilir. Çoğu dövüşçü balıkta olduğu gibi Siyamlı kavgacının saldırıları da aslında ısırarak değil, dikenlerle yapılır. Balık, çenesini mümkün olduğunca açarak dişlerinin büyük kısmını öne doğru uzatır ve bu pozisyonda, kaslı bedeninin var gücüyle rakibinin

yan tarafına saldırır. Birkaç santimlik bir balık olan Siyamlı kavgacının darbesi o kadar etkilidir ki, yanlışlıkla akvaryumun camına denk geldiğinde kolayca duyulabilen bir ses çıkar. Bu tafralı hareketler, bazen yarım, hatta bir saat bile sürebilir; ancak iş fiiliyata döküldüğünde, rakiplerden birinin ölümcül bir yarayla akvaryumun dibini boylaması, çoğu kez en fazla birkaç dakika alır.

Avrupa kökenli bir tür olan dikence balığı, dövüşleri bakımından Siyamlı kavgacıdan temelden farklıdır. Siyamlı kavgacının aksine, kızışma dönemindeki dikence balıkları sadece bir rakip ya da dişi türdeşlerini gördüklerinde değil, kendi seçtikleri yuvanın yakınında oldukları sürece kor halinde dolaşırlar. Dikence balığının dövüş sloganı: *My home is my castle*'dır [Evim benim kalemdir]. Yuvası elinden alındığı takdirde –örneğin yerleşik olduğu akvaryumdan alınıp başka bir dikence balığının yanına konduğunda– bırakın dövüşmeyi, kılını bile kıpırdatmaz; hayvan bir anda büzülüp küçük ve çirkin bir balığa döner. Siyamlıların yüzyıllardan beri Siyamlı kavgacılarla yaptığı gibi, dikenceleri dövüşçü balık olarak gösteri amaçlı kullanmak, hayvanın bu özellikleri nedeniyle imkânsızdır. Bir dikence balığı, yuvasını bulana kadar fiziksel olarak kızışmaya ve cinsel uyarıya kapalıdır. Onların dövüşünü gözlemleyebilmenin yegâne yolu, tek bir akvaryumda iki eril balığın yuvalarını kurmasını sağlamaktan geçer. Çünkü dikence balıklarının dövüşmeye yönelik hevesleri, o an bulundukları nokta ile yuvalarının

olduğu bölge arasındaki mesafe ile ters orantılıdır. Yani balık, yuvası civarında ise aslan kesilir; böyle bir durumda kendisine uzatılan ele bile var gücüyle saldırır. Ancak akvaryumdaki ana karargâhından uzaklaştıkça dövüşme hevesi de yavaş yavaş kaybolur. İki dikencenin karşı karşıya geldiği durumlarda, dövüşün sonucu neredeyse kesin olarak bellidir: Yuvasına daha uzak olan balık kaçacaktır. Yuvasının hemen dibindeki en küçük dikence balığı, karşısına çıkan en büyük dikenceyi bile yenecektir. Bu balıklarda göreceli dövüş gücü, sadece ve sadece o balığın rakiplerini uzağında tutmaya meyilli olduğu bölgenin genişliğiyle ilgilidir. Mağlup durumdaki balık da elbette ki yuvasına kaçar; anlaşılacağı gibi galip balık, sırt yüzgeci dimdik havada, öfkeyle rakibini kovalamaya başlar. Tabii bu sırada sürekli olarak ana karargâhından uzaklaşır; buna paralel olarak mağlup durumda olanın cesareti ise gitgide artarken, henüz kovalamakta olan ve hâlâ galip durumdakinin cesareti azalır. Kaça kaça yuvasının yakınlarına ulaşan ve daha biraz önce cesaretini kaybetmiş olan balık ansızın güç bulur ve belli bir noktada aniden durup geldiği yöne doğru diğerini kovalamaya başlar. Yeni bir dövüş başlamıştır; bu dövüş de az önce mağlup olanın galibiyetiyle sonuçlanır ve av yolu tersine döner. Bütün bu süreç defalarca tekrar edilir; karşılıklı kovalamaca bir sarkacın sağa sola hareketi gibi iki karargâh arasında devam eder durur. Sonunda sarkacın salınım temposu iyice düşer ve taraflar karşılıklı uzlaşmanın getirdiği bir noktada dururlar: Bundan böyle burası sınırdır. Her iki kahraman da hacıyatmaz gibi, tehditkâr bir duruşla karşı karşıyadırlar şimdi. Kafa üstü, kuyruk tepede... Bu sırada birbirlerine be-

denlerinin yan kısımlarını dönerler ve karınlarındaki dikeni, tehditkâr bir tavırla rakiplerine doğrultarak baş aşağı, dibe doğru darbeleri andıran hareketler yaparlar. Bu davranışları insanda balığın yem aradığı hissini uyandırır. Gelgelelim bunlar aslında dikencelerin yuvalarını kazarken sergiledikleri hareketlerin ritüelleşmiş bir biçiminden başka bir şey değildir. Bu davranış, özellikle de balığın harekete geçmeye, yani dövüşe girmeye cesaret edemediği zamanlarda gözlenebilmektedir.

Siyamlı kavgacıda olduğunun aksine dikenceler, hesaplaşma öncesinde tehditkâr davranışlar sergilemezler; bunlarda ilk darbe ve buna karşılık veren darbe o kadar kısa aralıklarla art arda gelir ki, bunu gözle takip etmek çok güçtür. Bu esnada karınlarındaki, çok tehlikeli görünen o büyük dikenleri, aslında ikincil bir rol oynar ve buna rağmen dikencelerin "göğüs göğüse" çarpışmaları Siyamlı kavgacıların adeta bir tören halinde gerçekleşen dövüş danslarından kat kat daha tehlikeliymiş gibi bir izlenim bırakır insanda. Ancak Siyamlılar daha ilk darbelerden sonra yüzgeçlerine derin yaralar alırken, diğerleri, yani dikenceler, dövüş sonrasında öyle gözle görülebilecek herhangi bir yara taşımazlar. Brehm'in bir yazısında: "Dövüş sırasında dikenlerle öylesine etkili darbeler vurulur ki, dövüşlerin çoğu rakiplerden birinin delik deşik halde akvaryumun dibini boylamasıyla sonuçlanır..." diye yazdığına bakmayın siz; bu sadece, yazıyı yazanın bir dikence balığını alıp delmeyi denemediğini gösterir. Çünkü dikenceler, siz onun sert derisini ayırana kadar en keskin neşterin altından bile bir sabun gibi defalarca kayar; hem bu sadece onun pullu, dolayısıyla daha ko-

rumalı bölgeleri için geçerli olan bir şey değildir: Ölü bir dikence balığını alın ve yumuşak bir zemin üzerine koyun (sonuçta bu zemin, suya göre daha sağlam bir direnç oluşturacaktır) sonra ucu körelmemiş bir iğneyi (bu da dikence balığının dikeninden on kez daha keskin bir malzemedir) balığa batırmayı deneyin! Şaşıracaksınız. Elbette ki dar bir mekânda bulunduklarında daha güçlü olan dikence balığı, kendisinden görece daha zayıf olanı kovalaya kovalaya, yüzgeçlerini parçalayarak ve üst derisini yüzerek ona ölümüne işkence yapar; ne var ki benzer şeyleri yapmakta tavşanlar veya kumrular da pek zorluk çekmezler.

Bu iki ateşli balık, sadece kendilerine özgü öfke ve dövüş biçimleriyle değil, aşklarını yaşayışlarıyla da birbirlerinden farklıdır. Her şeye rağmen ortak noktaları da yok değildir hani. Her iki türde de yuva kurma ve kuluçkadaki yumurtalarla ilgilenme işlerini üstlenen dişi değil, erkek balıktır. Her iki türde de geleceğin aile babası, dünyaya gelecek bebişleri için gereken koşulları, yani onların beşiğini hazır etmeden aşkı aklının ucuna bile getirmez. Fakat benzerlikler de bu noktada biter ve zıtlıklar başlar. Örneğin dikence balığının beşiği, bir benzetmeyle söyleyecek olursak, döşemenin altındayken Siyamlı kavgacınınki tavandadır, yani biri –elbette suyun içinde– yeraltına çukur kazarken diğeri suyun yüzeyinde bile kurabileceği bir yapı oluşturur. Biri yuvasını kurarken su bitkileri ve böbrek salgısı kullanırken diğeri hava ve tükü-

rük kullanır; evet evet, yanlış duymadınız: Tıpkı kendisine yakın akraba başka türlerin de yaptığı gibi Siyamlı kavgacının havadan yapılma şatosu, suyun yüzeyini bir parça aşacak biçimde birbirine sıkı ve sağlam bir şekilde eklemlenmiş, ağda gibi yapışkan tükürüğüyle sıvadığı küçük hava baloncuklarından, köpüklerden ibarettir. Daha yuvayı kurarken bile erkek Siyamlı en harikulade renklerini saçar etrafa; fakat bu renkler ancak yakınlara bir dişinin gelmesiyle iyice derinlik ve ışıltılı bir parlaklık kazanır: Erkek balık, yıldırım hızıyla müstakbel eşine doğru atılır ve kor gibi yanar vaziyette, zınk diye durur karşısında. Dişi balık doğanın çağrısına cevap vermeye hazırsa bunu düzensiz, açık tonda enine çizgiler halindeki belirli bazı renklere bürünerek belli eder. Ardından yüzgeçlerini toplayarak, titreyerek –bütün yüzgeçlerini kopup parçalanacak kadar germiş olan ve kendisine kur yapan dişiye, bedeninin o geniş yanının oluşturduğu muhteşem manzarayı sunacak pozisyona giren– erkeğine doğru ağır ağır yüzmeye başlar. Ama bir sonraki sahnede, erkek son derece cilveli kuyruk hareketleriyle dişiyi es geçen geniş bir daire çizerek yuvasına doğru yüzüp gözden kaybolur. Buna ilk kez tanık olan biri için bile jestin davetkâr niteliği hemen ele verir kendini. Aynı şekilde, bu yüzme hareketinin ritüelleşmişliğinin mahiyetini anlamak da kolaydır. Hareketin optik etkisine katkıda bulunacak her şey, bedenin yılan gibi kıvrılması ya da kuyruk yüzgecinin dalgalanmasında olduğu gibi, iyice abartılmış hareket-

lerle sunulur. Buna karşılık, bu hareketi mekanik yönden etkili kılan her şey, abartıdan tamamen yoksundur; çünkü hareket: "Bak senden uzaklaşıyorum, acele et ki yetişesin..." demektedir. Erkek devamlı olarak kendisini tereddütle ve utangaç bir edayla izleyen dişi balığa geri dönüp durur, fakat bu sırada ne gereğinden hızlı yüzer ne de ondan fazla uzaklaşır.

Böylelikle dişi nihayet, baloncuklardan oluşan yuvanın altına çekilir. Sıra nihayet Alpler'deki balıkseverlerin tam bir zevksizlikle "Schuhplatter"* diye adlandırdığı o muhteşem aşk dansına gelmiştir. Zevksizlik diyorum, çünkü söz konusu dansta sergilenen, cilveleşmesi itibarıyla bir "menuetto"ya,† daha genel söylemek istersek de stil olarak Bali tapınak dansçılarının trans halinde yaptıkları dansa benzer. Çok eski kurallara göre, bu aşk dansı sırasında erkek kadına bedeninin muhteşem önyüzünü dönmek, kadın da

* Dizlere, ayaklara ellerle vurularak oynanan bir Alp halk dansı –çn.

† Zarif bir Fransız saray dansı –çn.

devamlı olarak ona doksan derecelik bir açıda durmak zorundadır. Erkek de aynı şekilde kadınının yan tarafını görmemelidir; eğer görürse aniden erkeğin kötücül yanı ortaya çıkar ve erkek, şövalye ruhuna yakışmayacak kadar kabalaşır; işte balıklarda da bedenin yan yüzlerinin birbirine çevrilmesi, birçok balıkta olduğu gibi, dövüşe hazır erillik anlamına gelir ki bu da her erkekte cinsel şevkin kısa bir süre için kırılmasına yol açar: Kor kor yanan aşk bile, böyle bir durumda aniden en çılgın öfkeye dönüşüverir.

Erkek balık yuvadan uzaklaşmak niyetinde olmadığı için dişinin etrafında daireler çizip durur; dişi de sürekli ona yüzünü dönerek erkeğin her hareketini takip ettiğinden, bu halka dansı, köpükten yuvanın merkezinin tam altında sergilenir. Renkler gitgide parlaklaşır, hareketler gitgide daha coşkulu olmaya başlar ve daire gitgide küçülür; flört, bu şekilde çift birbirine değene kadar devam eder. Sonunda erkek balık aniden dişisini bedeniyle sıkıca sarar, onu yumuşak bir şekilde sırtüstü yatırır ve her ikisinin de titrek hareketleri altında muhteşem çiftleşme sahnesine gelir sıra: İkisi aynı anda yumurta ve spermlerini dökerler.

Dişi balık çiftleşmeyi izleyen birkaç saniye boyunca kendinden geçmişçesine sırtüstü konumunda kalır; erkeğin ise yapacak daha önemli işleri vardır.

Minicik ve cam gibi berrak yumurtalar sudan çok daha ağır olduklarından hemen dibe çökmeye başlarlar. Çiftleşme pozisyonu, yumurtalar dibe doğru çökerken erkek balığın yukarı doğru bakan kafasının yanından geçecek biçimde ayarlanmıştır; genç baba da hemen görevini yerine getirmeye koyulur. Sarmal pozisyonunu yumuşakça terk eder, yumurtaların pe-

şinden aşağı doğru süzülerek onları özenle ve tek tek ağzıyla toplayıp zaman kaybetmeden köpükten yuvasına taşıyarak, baloncukların arasındaki boşluklara yerleştirir. Acele etmesi şarttır. Çünkü mesele sadece saydam, cam gibi bilyelerin dipteki çamurda bulunamayacak şekilde kaybolmaları değildir; ortada başka bir sorun daha vardır. Erkek balığın birkaç saniyelik oyalanması, dişinin uyanmasına ve onun da erkeğin yaptığı gibi yumurtaların peşinden giderek bunları teker teker toplamasına zaman vermesi demek olacaktır. Cici balığın onları kocasına yardım etmek niyetiyle, yukarıdaki yuvada istiflemek için topladığını sanıyorsan... pışık, boşuna beklersin! Çünkü *bu yumurtalar yok olacaktır*; asla geri dönüşü olmayacak şekilde yutulacaklardır.

Demek ki erkek balık, neden telaş içinde olduğunu ve on ila yirmi kez çiftleştikten sonra yumurta stoku tükenmiş dişi balığın yuvanın yakınlarında bulunmasına tahammül edemeyişinin nedenini gayet iyi bilmektedir.

Çiklit balıklarının şövalyece törenleri daha farklıdır. Bunlarda, kuluçka tavuğunun civcivleri gibi sürü halinde ebeveynlerini takip eden yeni neslin bakımını, iki cins birlikte üstlenir. Canlıların gelişme aşamasını gösteren, ilkelden gelişmişe doğru uzanan dizide, ilk kez insanların takdire değer ve ahlaki yönden övünülecek bir şey olarak gördükleri bir özelliğe rastlıyoruz bu balıkların davranışında: Erkek ve dişi balık muhteşem çiftleşme eylemlerinin mutlulukla sona ermesinin ardından da birbirine sıkı sıkıya bağlı bir ortak yaşam sürdürürler ve bunu sadece –ki işin can alıcı noktası budur– kuluçkadaki yavruların bakımının gerektirdiği

süre boyunca değil, bundan sonra da yaparlar. Genelde her iki cinsiyet birlikte, bir kuluçka için ortak çaba sarf ettiklerinde, gerçekte eşe kişisel bir bağın bulunması hiç gerekmediği halde, bu ilişkiye bir karı koca ilişkisi gözüyle bakarız. Kemikli balıkların (çiklitlerin) söz konusu olduğu durumda, işte böyle bir bağ mevcuttur.

Nesnel bir perspektiften bakmak ve bu hayvanın gerçekten de eşini birey olarak tanıyıp tanımadığını tespit edebilmek için, eşlerden birinin, çiftleşmenin tastamam aynı döneminde bulunan hemcinsiyle yer değiştirdiği bir deneye başvurmak gerekir. Örneğin bir kuş çiftinin kuluçkaya yatmış dişisini alıp da yerine psikofizyolojik olarak yavrularını besleme aşamasındaki bir hemcinsini koyduğumda, yerine geçen kuşun içgüdüsel davranışları elbette ki erkeğinkilerle uyum göstermeyecektir. Bu durumda yeni gelen dişi, zorunlu olarak psikofizyolojik düzlemde yeniden organize olmaya yönelik zor bir değişikliğe gider. Burada erkeğin, yanındakinin gerçek eşi mi değil mi, bunu bilip bilmediği ve eşi "yanlış davranışlar" sergilediği için ona alınıp alınmadığı konusunda kesin bir şey söylemek mümkün değildir elbette. Balıklar arasında gerçek bir evlilik yaşayan tek tür olarak bilinen çiklitlerin bu konudaki davranışları, teorik açıdan benim için elbette son derece ilginçti. Deney için ilk etapta gerekli olan, çiftleşme döneminin tıpatıp aynı dönemindeki aynı türden bir başka balığı bulmaktan ibaretti. Bu önkoşullar 1941 senesinde, iki çift büyük, muhteşem güzelliğe sahip Güney Amerika kökenli *Herichthys*, yani "Blaubetropfer Heldenfisch"* tarafından

* Mavi noktalı kahraman balığı/çiklit balığı –çn.

sağlandı. Balığa verilen Almanca isim tam oturmuş: Kadife siyahı fon üstüne derin bir turkuvaz rengindeki göz alıcı lekeleriyle, insana saçını başını yolduracak güzellikte, iç içe geçmiş girift bir mozaiği andırıyor bu balığın görüntüsü. Bu balıklar, kendilerine verilen adı kara çıkarmayacak şekilde kuluçka döneminde önlerine çıkacak en büyük rakibe karşı bile kahramanca bir cesaretle karşı koyarlar. Bendeki genç balıklar başlangıçta ne turkuvaz lekeli ne de kahraman cesaretine sahiptiler. Geniş iç hacimli, güneş alan bir yerde konumlanmış akvaryumumda birkaç hafta süren esaslı bir beslenme küründen sonra büyüyen balıklarımın en büyüklerinden birinde, günlerden bir gün, mavi lekeler belirmeye ve buna paralel olarak da cesareti kendini açık etmeye başladı. Bu balık, akvaryumun sol ön kısmını sahiplenmeye, orada birkaç derin çukur eşelemeye ve büyük, düz bir taşı yumurtaları dökme işinde gerektiği şekilde dikkatle yosunlarından ve üzerinde bulunan başka şeylerden arındırmaya koyuldu; biz daha önceden ihtiyaçlarına karşılık gelecek birkaç taşı akvaryumun köşelerine yerleştirmiştik tabii. Bu sırada diğer dört balık, tedirgin bir grup halinde akvaryumun arka yüzünün sağ üst köşesinde, yani bizimkine en uzak mesafede toplanmışlardı. Hemen ertesi sabah bunlardan biri, ama nispeten küçük bir tanesi, şaşaalı elbisesine bürünmüştü. Siyah renkli göğüslüğünde mavi noktaların bulunmaması, bunun bir dişi olduğunu gösteriyordu. Erkek hiç vakit kaybetmeden, dikencenin ve Siyamlı kavgacınınkine benzeyen bir törenle sevgilisini yuvaya çekme işine verdi kendini...

Çift, sözü geçen yumurtlama taşının ve çukurdaki yuvalarının üzerinde durmaktaydı ve de bu bölgeyi so-

nuna kadar savunma konusunda kararlıydılar. Kalan üç balığın durumu ise hiç de iç açıcı görünmüyordu; ancak ilerleyen günler içinde, diğer erkek de bu hayvanlara verilen isme gölge düşürmeyecek biçimde cesaretini toplayıp akvaryumun sağ alt kısmının ön köşesini sahiplenmeye ve burayı savunmaya başlamıştı.

Artık erkek balıklar, kalelerinden birbirlerini izleyen düşman iki şövalye gibi karşı karşıyaydı. Sınır daha sonradan kızışan erkek balığın kalesine biraz daha yakındı. Buradaki durum, köşesinden dışarı kafasını uzatmaya yeltendiği anda –dişi balık erkek kadar öfkeli bir saldırgan olmasa da– bir değil iki rakiple karşı karşıya kalacağı gerçeği göz önünde tutulduğunda daha kolay anlaşılıyor. Her şeye rağmen bu yalnız erkek –ona iki numara diyelim– ikide birde kalesini terk edip *tarafsız sularda* yüzerek, bir numaranın dişisini, *kendi* yuvasına gelsin diye cezbetme teşebbüslerinde bulunuyordu. Ne var ki bir numaranın dişisini kapmaya yönelik bu teşebbüslerinin her biri, tam o dişiye yaklaşıp onu sarmaya çalışırken, esas eşin gelip onun korunmasız kalan yan tarafına şiddetli darbeler vurarak uzaklaştırmasından başka bir işe yaramadı. Bu durum günler boyunca aynen bu şekilde devam etti.

Fakat sonunda, ikinci dişinin de gelinliğini giymesiyle çifte düğünlü bir *happy end* gerçekleşti. Bu sırada daha önce sözü geçen rekabet durumuna benzer bir şey olmadı. Aksine iki numaralı erkek, yeni kızışmış bu dişiyle ne kadar az ilgilendiyse, yeni gelin de onunla o kadar az ilgilendi. Yeni gelin de kendini daha ziyade bir numaralı erkeğe sunmaya meyilliydi. Bir numaralı erkeği yuvasına doğru yüzerken görür görmez iki numaralı dişi de yuvaya götürülen dişi pozisyonunda,

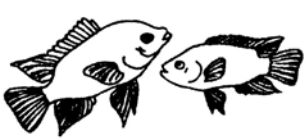
onun yanında yer almaya çalışıyordu. Onun eşi olmayan yabancı erkek yuvaya yöneldikçe, dişi de "kendini yuvaya çekilmiş" hissediyordu. Bir numaralı erkeğin dişisi bu durumun gayet farkında görünüyordu; en azından kötü niyetli mütecavize, her yaklaştığında şiddetli bir öfkeyle saldırmasından anlaşılıyordu bu. Aynı şeyi çok daha lakayt bir tavırla olsa bile, erkek de yapıyordu. İkinci erkek ve ikinci dişiye gelince, bunlar birbirleri için neredeyse yok gibiydiler; gözleri adeta birbirlerini görmüyordu. Her ikisinin de ilgisi, kendilerini kale almayan mutlu çifte odaklanmıştı.

Bu ikisini alıp tıpatıp aynı özelliklerdeki diğer bir akvaryuma aktarmak suretiyle olaya müdahale etmeseydim, bu durum daha uzun süre böyle gidecekti. Bunlar "platonik" aşk objeleri olan bir numaralı erkek ve dişiden ayrı düşünce, birbirleriyle ilgilenmeye başladılar ve çok geçmeden mutlu bir çift oldular. Birkaç gün gibi kısa bir süre sonra, her iki çift de aynı saatler içinde yumurta ve spermlerini döktü. İşte tam da beklediğim gibi, çiftleşme döneminin tıpatıp aynı aşamasındaki iki kemikli balık çifti karşımdaydı. O zamanlar bile bulunması pek güç olan bu balıkları yetiştirmek benim için öyle büyük anlam taşıyordu ki, uygulamak istediğim deney için ebeveynler arasında ortaya çıkabilecek ve sonuçları açısından tayin edici olacak bir aile kavgası durumunda, yavruların bağımsız olarak hayatta kalabilecek kadar büyümelerini bekledim.

Ardından dişilerin yerlerini değiştirdim. Sonuç muğlaktı ve balığın dişisini kişisel olarak tanıyıp tanımadığı sorusuna net bir cevap vermiyordu. Birazdan bu konuda yapacağım yorumun yeni deneysel uygulamalarla sağlamasının yapılması gerekiyor; ayrıca bu

yorumum kimilerine kaynağını yersiz bir cesaretten alan bir çeşit atılganlık gibi de gelebilir; iki numaralı erkek, yanına yerleştirilen bir numaralı dişiyi hemen kabul etti. Ancak herhangi bir değişiklik fark etmediğini söyleyemeyeceğim, hayır; nöbet devrinde ve genel olarak dişiyle her karşılaşmasında, balığın sergilediği davranışlardaki ateşlilik ve yoğunluk artmış görünüyordu. Dişi de erkeğin törensel davranışlarına hemen cevap vermiş, yavruların bakımındaki ikincil rolünü hiçbir sorun veya sürtüşme çıkarmadan üstlenmişti. *Herichthys* dişisi bir kuluçka tavuğu kadar kararlı bir kendinden eminlikle yavrulardan oluşan gruba konsantre olduğundan ve erkek onu salt aile koruyucusu ve yardımcı nöbetçi olarak kabul ettiğinden, bu gözlemlerimden pek bir sonuç çıkacak gibi görünmedi bana.

İki numaralı dişiyi bir numaralı erkek ve yavrularının olduğu akvaryuma yerleştirdiğim gözlem havuzunda ise olaylar taban tabana zıt biçimde gelişmişti. Burada da dişinin gözü yavrularından başka hiçbir şey görmüyordu; havuza attığım anda dişi hemen yavrulardan oluşan kümeye yüzdü ve yer değişikliğinin getirdiği tedirginlik halinin bir sonucu olarak vakit kaybetmeden bir kuluçka tavuğu gibi telaşla, çocukları etrafında toplamaya başladı. Diğer havuzdaki iki numaralı erkek, yanına yerleştirdiğim bir numaralı dişiyi kor kor yanar vaziyette sergilediği törensel davranışlarla karşılarken, bir numaralı erkek yavrularından oluşan kümeyi terk etmemiş, yani nöbetini devralacak birisinin geldiğini aklının ucundan

bile geçirmemişti; bunun sonucu olarak balık ansızın, olan bitenden habersiz dişinin korunmasız yan tarafına öfkeyle saldırdı. Göz açıp kapayana kadar etrafa gümüş pullar saçıldı; bunun üzerine hemen müdahale etmem gerekti, çünkü aksi takdirde, o canım hayvan kısa sürede ölüp gidecekti.

Peki, ne olmuştu? Dişi balıklardan daha *güzel* olanını, yani daha önce de elde etmek için çabaladığı dişiyi alan erkek takastan memnundu. Fakat diğeri, güzel eşini elinden aldığım ve yerine daha önce bizzat reddettiği dişiyi koyduğum erkek balık, tek kelimeyle öfkelenmişti. İşin asıl ilginç kısmı da zaten ona daha önce, gerçek eşi de yanındayken saldırdığından çok daha kaba ve sert biçimde saldırmasıydı! İki numaralı erkeğin de dişisinde bir tür "güzelleşme/gelişme" fark ettiğine inanıyorum; ancak bu konuda kesin bir şey söylemek istemem.

İzleyici açısından aşk oyunlarından neredeyse daha cazip ve ilginç olan bir şey ise, bu gizemli balıkların yavrularına düşkünlüğü ve onlara yönelik kollayıcılığıdır. Beşikte yumurta veya yavru olduğu sürece, dikence balığının türüne göre, su yelpazeleme tekniği, neredeyse askeri bir disiplinle gerçekleştirdikleri dakik nöbet devirleri ve daha sonraları, yüzebilir hale geldiklerinde de kendilerini uslu uslu izleyen yavrulara titizlikle yol gösterişleri, bu balıkların yuvada vicdani bir özenle verdiği "hizmeti" gösteren unutulmaz tablolardır benim için. Bunların arasında en tatlı olanı ise, yüzme dönemindeki yavruların akşam uykuya yatırılması sahnesidir. Evet, evet; yumurtadan çıktıkları andan itibaren birkaç haftalık olana kadar yavrular, her akşam karanlık çöker çökmez, en başından beri içinde

yaşadıkları çukurdaki yuvalarına geri götürülürler. Bu esnada anne yuvanın üstünde yüzerken yaptığı belirli hareketlerle yavrularını yuvaya çeker. Güzel bir kırmızı ve göz alıcı açık mavi lekeleriyle tanınan mücevher çiklitin (*Hemichromis bimaculatus*) mücevher gibi parıldayan arka yüzgeçleri, bu işte önemli bir rol oynar. Hızlı bir tempoda aşağı yukarı salladığında yüzgeçlerindeki "mücevherler" yanıp yanıp sönerek ışık sinyalleri verirler. Bu sinyale cevap veren yavru balıklar kendilerini yuvaya çekmeye çalışan annenin altında toplanırlar, burası da zaten çukurdaki yuvalarıdır. Baba ise olası itaatsizleri bulmak üzere bütün havuzu kolaçan eder. Bu sırada dışarıda kalanlara sinyal gönderilmez artık; erkek balık yavrularını ağız boşluğundaki haznesinde toplar, yuvaya varınca da onları içeriye doğru püskürtür. Bu şekilde yuvaya taşınan bir yavru balık hemen dibe doğru batar ve öylece kalır. Bilgece düzenlenmiş özel bir tepki mekanizması sayesinde "uyuyan" kemikli balıkların yüzme ya da diğer bir adıyla hava keseleri o kadar büzüşür ki, balıklar sudan çok daha ağır hale gelerek ufak birer taş gibi çukurda batıp kalırlar; tıpkı yumurtadan yeni çıkmış balıkların henüz hava keselerinde hava yokken de yaptıkları gibi. Aynı "ağırlaşma" tepkisi, ebeveynlerden biri yavrusunu ağzına aldığında da açığa çıkar. Bu özel tepki mekanizması olmasa, çocukları akşamları bir araya toplama işi baba için bir hayli imkânsızlaşırdı.

Bir seferinde tam böyle bir durumda, mücevher çiklitin gene kaybolmuş çocuklarını yuvaya taşıma operasyonlarından birinde, beni şaşkına çeviren bir davranışına tanık olmuştum. Enstitüye öğleden sonra geç bir saatte gelmiştim, hava hafiften kararmaya baş-

lamıştı. Gene de bir an önce, aralarında yavrularını dolaştıran bir çift mücevher çiklitin de bulunduğu ve o gün daha bir şey yememiş birkaç balığı yemlemek niyetindeydim. Havuza vardığımda yavruların neredeyse tamamı çukurdaki yuvalarındaydı, yuvanın üstünde de anne sadakatle nöbet görevini yerine getiriyordu. Havuza attığım solucan parçalarına yüz vermeyen Balık Hanımın aksine, yolunu şaşırmış yavruları toplamak için havuzu taramakla meşgul olan erkek, attığım solucan kuyruğuna (bilinmeyen nedenlerden dolayı solucanseverlerin hepsi, bunların kuyruk kısımlarını baş kısımlarına tercih ederler) tav olup işinin başından ayrılmıştı. Yaklaşıp solucanı kaptı, fakat bu sefer kaptığı parça tek lokmada yutabileceğinden büyüktü. Tam ağzı dolu çiğnerken, yavrulardan birinin havuzda alıp başını gittiğini fark etti. Ansızın elektrik şokuna uğramış gibi yavrunun ardından fırlayıp onu zaten tıka basa dolu olan ağzına aldı. Ne heyecandı ama! Balığın ağzında iki farklı şey vardı şimdi; içlerinden birinin mideye, diğerinin de çukurdaki yuvaya gitmesi gerekiyordu. Ne olacaktı dersiniz? O anda, yavru mücevher çiklitin hayatı üzerine beş kuruşa bile bahse girmezdim doğrusu.

Sonradan olanlar ise tek kelimeyle muhteşemdi! Balık dolu ağzıyla, çiğnemeksizin donakalmıştı. Hayatımda bir kere, bir balığın düşündüğünü gördüysem, bu işte o andı! Bir balığın çözüm bekleyen gerçek bir sorunla karşı karşıya kalışını ve böyle bir durumda tıpkı insan gibi, ne yapacağını şaşırmış halde donakalmasının nasıl bir şey olduğunu düşünebiliyor musunuz?

Hemichromis baba birkaç saniye boyunca bu pozisyonda kaldı. Ama balığın kafasının tıkır tıkır çalıştığı açıkça görülebiliyordu. Ardından baba, sorunu saygıya değer bir yöntemle çözdü: Ağzında ne varsa tükürdü; solucan dibe çöktü, küçük mücevher çiklit yavrusu ise yukarıda anlattığım şekilde ağırlaşarak aynı şekilde dibe doğru battı. Ardından baba mücevher çiklit tekrar solucana dönüp onu sakin sakin yedi, ancak bir gözü "uslu uslu" yerde yatan yavrudaydı bu sefer. İşini bitirince de yavruyu tekrar ağzına alıp yuvadaki anneye götürdü.

Bütün olan biteni benimle birlikte izleyen öğrenciler de o anda hep birden alkışlamaya başladılar!

5

ZAMANI AŞAN DOSTLAR

Dışarıda fırtınalı ilkbahar rüzgârları uğultulu şarkılarını söylüyor ve çalışma odamın önündeki yaşlı ladin ağaçları heyecanla kollarını hışırdatıyor.

Ansızın yukarıdan bir grup kara yağmur damlası ya da aerodinamik biçimli mermi, yıldırım hızıyla penceremin çerçevelediği bulut cennetine dalıveriyor. Ağaçların doruğuna doğru taş gibi iniyorlar; ardından her biri beklenmedik şekilde büyük kara kanatlara bürünüyor, fırtınanın sarıp sarmalayarak görüş alanımın içinden yukarı doğru sürükleyip attığı birer kuşa, birer tüy yumağına dönüşüyorlar.

Bu küçük kargaların* (*Corvus monedula*) fırtınayla oynadıkları eşsiz oyunu izlemek için pencereye yaklaşıyorum.

Oyun mu oynuyorlar? Evet, kelimenin tam anlamıyla hem de: Belirli bir amaç uğruna çaba göstererek

* Almancası *Dohle*; karga familyasına mensup küçük bir kuş –çn.

değil, bizatihi gaye olarak, sırf keyfine ve zevkine yapılan ustaca hareketler. Söylemeden geçmeyelim: Bu hareketler aynı zamanda, canlıya doğuştan, içgüdü şeklinde verilmiş değil; zamanla, sonradan öğrenilen şeylerdir! Çünkü kuşların burada alıştırmasını yaptıkları şey, yani rüzgârın en iyi şekilde kullanılması, mesafelerin hataya yer vermeyecek şekilde hesaplanması ama özellikle de yerel rüzgârların ilişkilerine ve yükselen hava akımlarının, hava boşluklarının, hava girdaplarının ve her türden sirkülasyonun konumlarına ilişkin bilgiler, genetik olarak devralınmış değil, tam da bireysel öğrenme sonucu elde edilmiş şeylerdir.

Neler neler yaparlar bu küçük kargalar rüzgârla bilseniz! İnsan ilk bakışta rüzgârın bu kuşlarla kedi-fare oyunu oynadığı hissine kapılır. Kedi-fare oyunu sözü yanlış sayılmaz; sadece roller tam tersine dönmüştür: Kuşlar rüzgârla oynamaktadır. Neredeyse her zaman, kendilerini sert rüzgârın iradesine bırakırlar, aşağıdan gelen hava akımına teslim olup yükselirler, rüzgârın kendilerini havalara fırlatmasına izin verirler; bu esnada adeta yukarı doğru düşmekteymiş gibi görünürler. Rüzgârın isteğine yeterli bir süre boyu eğdikten sonra, tek

kanatlarıyla yaptıkları basit fakat çalımlı bir hareketle sırtüstü döner, kanatlarının taşıyıcı işlev gören kısmını saniyenin binde biri kadar bir sürede rüzgâra karşı açarlar, serbest düşüş hızından kat kat yüksek bir hızla aşağı doğru düşerler, gene öncekine benzer ufak bir kanat hareketiyle normal konumlarına geri döner ve neredeyse tamamen kapalı tüyleriyle, çılgınca bir atılımla onları doğuya savurmak isteyen rüzgâra karşı koyarak, yüzlerce metre batıya doğru savrulurlar. Bu sırada kuş fazla bir güç sarf etmez; asıl işi, yani 100 kilometreyi oynaya oynaya aşan bir hızla hava boşluğunda kuşun bedenini sürükleme işini, "kör dev" bizzat görür; küçük karga da kuyruğunun pozisyonunda yaptığı üç-beş basit, fark edilmesi güç değişiklikle bu işe kendine göre ortak olur. Kaba güç üzerinde ne müthiş bir hâkimiyettir bu; yaşayan canlının, anorganik olanın elementer güçleri karşısındaki baş döndürücü zaferidir!

Bu küçük kargaların ilki Altenberg'in tepelerinde ilk defa bu şekilde uçalı, yani ben gönlümü bu gümüş gözlü kuşlara kaptırıp âşık olalı, tam 24 sene oluyor. Ve hayatımızın bütün aşklarında genellikle olduğu gibi, ilk küçük karga yavrusuyla tanıştığımda da ona öyle özel bir anlam atfetmemiştim önce. İlk küçük kargam, artık neredeyse 40 senedir müdavimi olduğum, Rosalia Bongars'ın hayvan pansiyonundaki oldukça izbe bir kafeste kalıyordu ve tam dört şilin karşılığında benim

olmuştu. Onu bilimsel amaçlarım için değil, bu genç kuşun gagasını besleyici yiyeceklerle bir güzel doldurma arzusuna kapıldığım için almıştım. Kendi kendine yeter hale geldiğinde de yoluna devam etmesi için onu salacaktım. Aynen de öyle yaptım; fakat yaptığım şeyin, bu küçük kargaların kuluçka dönemini bugün bile hâlâ bizim evin çatısında geçirmesini sağlayacağını da hiç ummamıştım. Bugüne değin herhangi bir hayvana duyduğum merhametin mükâfatının bu derece büyük olduğunu hiç görmedim.

Pek az kuş, hatta gelişmiş pek az hayvan (koloni kuran böcekler başka bir yazının konusu), kargalarda görülen derecede gelişmiş bir aile ve topluluk yaşamına sahiptir. Tam da bu nedendendir ki, başka hiçbir hayvanın yavrusu, küçük kargalar gibi insanın içini burkacak kadar çaresiz değildir ve gene hiçbiri bakıcısına böylesine bir tutkuyla bağlanmaz.

Benim kargam, teleklerinin uç kısımları iyice sertleşip de uçmaya tam olarak hazır hale geldiğinde, kişi olarak bana karşı çocuk gibi düşkünlük göstermeye başladı. Evde oda oda peşimden uçuyordu ve günün birinde zorunluluktan onu yalnız bırakmak durumunda kaldığımda da ümitsizce seslendi: "Çok!"* Bu ses de ona isim oldu. Bu olaydan sonra, tek başlarına yetiştirdiğim yavru kuşları, çıkardıkları çağırma seslerine göre adlandırma geleneği ortaya çıktı.

Gençliğin getirdiği bütün düşkünlükle bakıcısına bağlanan böyle bir karga yavrusu, bilimsel ilgilere de ciddi katkılarda bulunacaktır doğal olarak. Kuşla bir-

* Almanca *Tschok*. Almancadaki "tsch," Türkçe sesletimle "ç" olarak okunur. Yani bu "Çok"un, Türkçedeki sözcükle ilgisi yoktur –çn.

likte gezintiye çıkabilirsiniz; onun uçuşunu, yem bulma alışkanlıklarını, kısacası, sergilediği bütün davranış biçimlerini, bir kafesin parmaklıklarının kısıtlayıcı etkisinden uzak ve gene de alabildiğine yakın mesafeden inceleme imkânına sahipsinizdir. Başka hiçbir hayvandan, 1926 yazında Çok'tan öğrendiğim kadar fazla ve önemli şey öğrendiğimi sanmıyorum.

Bu yavru kargaların çıkardığı sesleri taklit etmemden olacak, Çok, kısa zaman içinde beni diğer insanlardan ayırt etmeye başladı. Uzun yürüyüşlerimde, hatta bisiklet turlarımda peşimden uçarak tıpkı bir köpek gibi bana eşlik ediyordu. Beni tanıdığı, kuşkuya yer bırakmayacak kadar kesin olmasına ve düşkünlüğü salt bana yönelik olmasına rağmen, takip etmeye yönelik güdüsel, hatta refleks benzeri davranışlarını son derece ilginç biçimlerde ortaya koyuyordu: Örneğin, o an benim tempomdan çok daha hızlı yürüyen biri gelip bizi solladığında, karga istisnasız her seferinde beni kaybediyor ve önden giden yabancının peşine takılıyordu. Ama sonra "hatasını" hemen fark edip benim yanıma geri dönüyordu. Yaşı ilerledikçe de bu "hatasını" gittikçe daha çabuk düzeltir oldu. Ancak sonraları da hızlı gideni takip etme yönündeki o ufak hamle, bu niyetin göstergesi olan o hareket, seyrek de olsa daha uzun süre görüldü.

Önümüzde bir veya birçok karga aynı yönde uçtuğunda ise, çok daha güçlü bir ruhsal çatışma söz konusu oluyordu Çok'ta. Çırpma hareket-

leri yapan büyük, kara kanatlar, küçük kargada gideni takip etmeye yönelik son derece güçlü bir içgüdüyü tetikliyordu. Çok, hiçbir şekilde bu içgüdüsüne karşı koyamıyordu ve bu noktada, geçirdiği kötü deneyimler bile bir işe yaramıyordu. Gördüğü her karganın peşine körü körüne takılıyor, dolayısıyla da çoğu kez, peşine takıldığı karga sürüsü tarafından kaybolmasına ramak kalacak kadar uzaklara sürükleniyordu.

Kargalar yere konduğunda Çok'un gösterdiği tepki ise son derece ilginçti. Kargalar uçmayı bıraktığı anda, yani çırpılan kanatların büyüsü bozulduğunda, Çok kendini yalnız bırakılmış hissediyor ve ebeveynini kaybetmiş yavru bir küçük karganın o kendine has feryat figan çağrısıyla beni aramaya başlıyordu. Ona cevap verdiğimde ise havalanıp bana doğru öyle canlı, öyle enerjik uçuyordu ki, bu sefer çevredeki diğer kargaları peşine takıp, sürünün başını çekerek, onları da üstüme üstüme getiriyordu. Bu gibi durumlarda kargalara, onlar daha uzaktayken kendimi belli etmem gerekiyordu, çünkü aksi halde başka bir sorun ortaya çıkıyordu. Öyle ki, başlangıçta ben daha bu sorunun ayrımına varmadan, sürü beni fark edemeyip küçük karganın peşinden burnumun dibine kadar geliyordu. Varlığımın farkına vardıklarında ise birden ürküp öyle bir paniğe kapılıyorlardı ki, bu sefer bizimkinin sürünün peşine takılıp onlarla sürüklenip gitmesine neden oluyorlardı.

Çok, bireysel deneyimle yerleşen bütün sosyal davranış biçimlerinde insana ayak uydurmuştu. Kipling'in

(ormanlar çocuğu) kahramanı Mowgli'nin kendisini "kurt" olarak görmesi gibi, Çok da –tabii konuşabilseydi– kendisini insan olarak tanımlardı kesinlikle. Ama çırpılan kara kanatların verdiği işaret, bireysel deneyim sonucu edindiği değil, doğuştan getirdiği bir itkiye yol açıyordu: "Beraber uçalım!" Yani insan diliyle söyleyecek olursak: Çok, yerde yürüdüğü sürece kendini insan sanıyor, havalandığı andan itibaren ise kendini bir leşkargası olarak görüyordu; çünkü ilk tanıştığı, öğrendiği çırpılan kara kanatlar bunlarınkiydi.

Rudyard Kipling'in Mowglisi'nin içinde aşk uyanınca, dürtülerin karşı konmaz gücü onu kurt kardeşlerini terk ederek insanların arasına dönmeye zorlamıştı. Herhalde yazar haklıydı: İnsanlarda ve memeli hayvanların büyük çoğunluğunda cinsel aşk objesinin şaşmaz ve kalıtımla devralınmış işaretler yoluyla tanındığını varsaymak için elimizde yeterli neden mevcuttur. Kuşlarda ise durum faklıdır. Bunların arasında ebeveynlerini görmeden, tek başlarına büyümüş ya da yetiştirilmiş olanlar çoğu kez hangi türe ait olduklarını "bilmezler;" yani bir arada yaşama dürtüleri ve cinsel aşkları, hayatlarının tayin edici dönemlerini beraber geçirdikleri canlılara –burada da çoğu kez insanlara– yönelir. Bu bağlamda hayvanlarda duruma bağlı olarak çeşitli bazı "hatalar" ortaya çıkar. Örneğin şu sıralar baktığım –ve onun da mensubu bulunduğu– toplam altı kazdan oluşan bir sürü arasında, kanatlılara özgü bir verem enfeksiyonundan kurtulabilen tek dişi kaz, hayatının şimdiye kadar olan kısmını tavuklardan oluşan bir topluluğun yanında geçirdi. Gerekli zamanda yanına çok yakışıklı bir erkek kaz satın almış olmamıza rağmen, bizim dişi kaz, Rhode Island cinsi horozu-

muza ölesiye âşık oldu ve burnunun dibindeki erkek kazın yaptığı kurları hiç umursamadan, horozu aşk ilanlarına boğdu.

Aynı fenomenin trajikomik bir başka örneği de Schönbrunn Hayvanat Bahçesinde yaşayan bir beyaz tavuskuşuydu. Kısmen kötü hava şartlarından, kısmen de kuluçkadan erken çıkmalarından dolayı ölüp giden yavrular arasından hayatta kalmayı başarabilen tek yavru tavuskuşunu o zamanlar, yani I. Dünya Savaşı sırasında mevcut en sıcak yere, dev kaplumbağaların bulunduğu odaya götürmüşler. Talihsiz hayvan, bundan sonraki yaşamı boyunca sadece ve sadece bu dev kaplumbağalar tarafından kızıştırılabilir olmuştu ve en güzel dişi tavuskuşlarının cazibesine karşı bile "kör-sağır" kalmıştı. Dürtüsel yaşamın belirli bir objeye takılıp kalması ile ilgili olan geri döndürülemeyecek bu olgu, çok tipiktir.

Çok'umuz erişkin olduğunda, tam da o sıralarda evlenen ve bize 3 kilometre kadar uzağa taşınan hizmetçimize *tutuldu*. Birkaç gün gibi kısa bir süre içinde Çok onu bulmuş, hatta kendine onun evinde bir yer bile edinmişti. Bizim evin çatısında edindiği ve o zamana kadar yaşamış olduğu yere, sadece geceleri gelir olmuştu artık. Fakat haziran ayı gelip de bu küçük kargaların asıl aşk ve kuluçka dönemleri geçtikten sonra, bizimki birden geri dönerek, bir önceki baharda benim

yetiştirdiğim on dört genç kargadan birini evlat edindi. Normal küçük kargalar yavrularına nasıl davranıyorsa, Çok da bu evlatlığa aynen öyle davranıyordu. Kuluçka ve yavru bakımıyla ilgili davranışlar tabii ki doğuştan gelmek *zorundadır*, çünkü hayvanın kendi yavruları, aynı zamanda onun gördüğü ilk yavrular olacaktır. Yavrulara sabit, içgüdüsel, yani devralınmış davranış biçimleriyle yaklaşmasa, bunları da aynı büyüklükteki bütün canlılara yapacağı gibi parça parça edip yemesi kaçınılmaz olurdu.

Bu arada Çok'un bir *dişi kuş* olduğunu ve o genç hanımda şüphesiz kendi *erkeğini* gördüğünü eklemeden geçmeyelim. Çok'un davranışları göz önünde tutulduğunda, bu olguyla ilgili herhangi bir şüpheye yer kalmaz. Dişi hayvanların kendilerini erkek cinsiyetindeki insanlara, erkeklerinin de kadınlara yakın hissettikleri yönündeki "çaprazlama kuralı" denen şey, kuşlar için geçerli değildir; genellikle öne sürüldüğünün aksine, papağanlar için de geçersizdir bu kural. Örneğin satın alınmış başka bir erkek küçük karga, aşkını bana yöneltmişti; hayvan her açıdan bana bir dişi küçük kargaymışım gibi davranıyordu. Beni kendisi tarafından seçilmiş birkaç desimetre çapındaki yuvaya "çekmek" için saatlerce didinip duruyordu. Buna benzer başka bir örnek de gene insana alışık bir serçenin, beni ce-

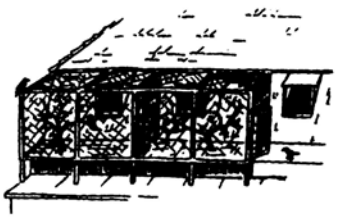

ketimin cebine "çekmeye" çalışmasıydı! Ama şimdiye kadar her erkek küçük karganın sergilediği bir davranış var ki, insana bir yerden sonra hakikaten bela oluyor: Bunlar ikide bir –kendi zevklerine göre seçtikleri– en leziz yemlerle beni beslemeye kalkıyorlardı. Bu esnada kuş, tuhaf bir şekilde insan ağzının anatomik işlevini –yani ağzın beslenmeyle doğrudan ilişkisini– doğru "anlıyordu;" ona dönüp ağzımı açarak bu eyleme denk düşecek dilenme seslerini çıkardığımda onu mutlu edebiliyordum. Doğrusu benimkisi oldukça fedakârca bir davranıştı, çünkü bu ince kıyılmış, karga tükürüğüyle güzelce ıslatılmış unböceği lapası, benim için bile biraz fazlaydı. Kuşun bu ısrarcı davranışlarına –anlayışla karşılanacağı gibi– bu şekilde karşılık vermemem halinde ise kulaklarımı kollamam gerekiyordu. Çünkü dikkat etmezsem, ben daha ne olup bittiğini anlayana kadar kulaklarımdan biri, bu sıcak unböceği lapasıyla doluveriyordu; öyle az bir şey de değil hani: Küçük kargalar ağızlarında tuttukları besini, dilleri aracılığıyla, besledikleri yavrularının ya da dişilerinin gırtlağına kadar iterler. Gene de bu besleme hırsına kapılmış erkek karga, kulaklarımı, sadece ben ona ağzımı sunmadığım zamanlarda, daha doğrusu şansını önce ağızdan yana denedikten sonra "kullanıyordu."

1927 senesinde tam on dört küçük karga yavrusu yetiştirmiş olmam, Çok'un hesabına yazılması gereken bir başarıdır aslında. Bu kuşların insanlara yö-

nelik içgüdüsel davranışlarının birçoğu anlam düzleminde hedeflerini şaştığından, hatta bazen tamamen anlaşılmaz olduklarından, evcil ve serbest bir küçük karga sürüsü oluşturup onların aile ve cinsel yaşamlarını inceleme yönünde bir merak ve istek uyandı içimde. Karga yavrularının on dördünü birden aynı anda gezdiremeyeceğim ve daha önce Çok'ta yaptığım gibi onların ebeveyni olma rolünü üstlenemeyeceğim için ve bir de bu küçük karga yavrularının yön bulma konusundaki yetersizliğini de daha önce Çok'la deneyimlemiş olduğumdan, bu yeni küçük kargaların belli bir yerde kalmalarını sağlamak için başka bir çözüm yolu bulmam gerekiyordu.

Düşündüm taşındım ve sonunda işe yaradığı kanıtlanan şöyle bir çıkış yolu buldum: Çok'un birkaç seneden beri yaşadığı çatı katındaki tepe camının önüne, evin ön cephedeki çatısının neredeyse tamamı boyunca uzanan, 1 metre genişliğindeki yağmurluğun üzerine kurulmuş ve iki ayrı bölmeden oluşan, içinde uçulabilecek kadar büyük bir kafes yaptım. Yavru küçük kargaları birbirinden ayırt etmek amacıyla her birinin ayağına, aynı zamanda isimlerini de belirleyen (Çiftemavi, Sağıkırmızı vs), değişik renklerde halkalar taktım.

Yuvasının hemen yanı başında gerçekleşen inşaatın yarattığı değişiklikle önceleri Çok'un dengesi biraz bozulmuştu, bu yüzden kafesin ön bölümünün tel örgülü çatı kısmına yaptığım açılır kapanır kapıdan te-

dirginlik göstermeden girip çıkmaya alışması birkaç gün almıştı.

Ardından Çok, yavrular arasından en uysal olan ikisiyle –Çiftemavi ve Çiftekırmızı– kafesin ön bölmesine götürüldü ve oraya kapatıldı. Diğer bütün küçük karga yavrularını da arka bölmeye kapatmıştım. Böylece yerleştirilen kuşlar, birkaç gün kendi hallerinde öylece kaldılar. Bu yöntemin amacı, serbest uçuş için bırakılmak üzere seçilmiş ilk hayvanları, topluluk bağları üzerinden, hâlâ kapalı tutulanlarla birbirlerine bağlamaktı. Daha önce söylediğim gibi, tam da bu sıralarda Çok, yavru kargalardan birine, Solusarı'ya özel bir ilgi duymaya, onu korumaya ve sahiplenmeye başladı. İyi ki de böyle olmuştu hani; çünkü birazdan anlatmaya başlayacağım deneyler için Çok'un eve zamanında dönmesinin nedeni tam da bu yavru küçük kargaydı. İlk serbest uçuş deneylerinde Solusarı'yı kullanmamın nedeni, Çok'un onun hatırına evin yakınlarında kalacağı yönündeki ümidimdi. Bunu sağlayamayacak olsaydım, bizimkinin uçma yeteneğini tam anlamıyla kazanan Solusarı'yı da peşine takıp, St. Andrä'ye, âşık olduğu kadının yanına yerleşmesi işten bile değildi.

Yavru kargaların önceki sene Çok'un beni takip ettiği gibi onu takip edecekleri konusundaki beklentim sadece kısmen gerçekleşti. Açılır kapanır kapıyı ilk kez açtığımda, bizim Çok tabii hemen dışarı fırladı; günlerce ahırda kalmış deli dana gibi kaçtı ve birkaç saniye içinde gözden kaybol-

du. Yavruların kendilerine yabancı bu yeni çıkıştan dışarı adım atmaya cesaret etmeleri ise uzun zaman aldı. Sonunda, tam Çok çıkışın önünden hızla uçarken, iki yavru aynı anda dışarı çıktı. Ancak Çok, bu yavruların belirli bir tempoda, sabit ve yavaş kanat çırpmalarıyla uçtuklarını dikkate almadığından, onları ilk dalış hareketlerinde gözden kaybetti. Daha sonra Solusarı serbest kalınca ise Çok, kendi yavrularına uçma antrenmanı yaptıran her küçük karga ebeveyninin yaptığı gibi, devamlı omzunun üzerinden geriye bakıp onu kontrol ederek hemen önünden uçuyordu. Diğer iki yavruyla ise hiç mi hiç ilgilenmiyordu; ama anlaşılan onlar da henüz kendilerinde eksik olan bir mekân bilgisine sahip olan Çok'un, liderlik açısından, kendileri gibi deneyimsiz diğer yavrulardan daha iyi olduğunu fark etmemişlerdi daha.

Üç ya da dört tanesini saldığımda ise, ortaya hem acayip hem de tehlikeli bir tablo çıkıyordu. Anlaşılan bu aptal veletler, lideri *kendi aralarında* arıyordu, yani her biri diğerinin peşinden uçma eğilimindeydi. Böyle olunca da belirli bir yön ve amaçtan yoksun şekilde uçarak, daireler halinde gitgide yükseklere doğru sürükleniyorlardı her seferinde. O aşamada, erişkin küçük kargaların bir anda irtifa kaybettikleri gözü pek dalışlar yapma yeteneğine henüz sahip olmadıkları için, yavruların bu davranışları çoğu kez, yükseldikçe yön duygularını kaybetmeleriyle sonuçlanıyordu. O zamanlar böyle yolunu şaşırmış yavruları, (daha sonra ayrıntısıyla anlatacağım gibi) küçük karga ebeveynlerine özgü çok özel bir biçimde eve geri getirme yeteneğine sahip, yetkin yaşlı bir kargamız olmadığından –Çok bir yaşına yeni basmıştı ve daha cinsel anlamda

bile ergin değildi– on dört yavrunun bir kısmı maalesef bu şekilde kaybolup gitti.

Liderlik yapacak bir ebeveynin eksikliği, başka kötü sonuçlara da yol açar. Yavru küçük kargaların, tehditkâr düşmanlara karşı doğuştan gelen herhangi bir tepkileri yoktur. Saksağan (*Pica pica*), ördek, kızılgerdan (*Erithacus rubecula*) ve daha başka birçok kuş, bir kedi, tilki ya da sincabın varlığını fark eder etmez hemen kaçmaya hazır pozisyonda geri çekilir. Hem de bunu, insanlar tarafından yetiştirilmiş olsalar bile ya da düşmanlarıyla bu yönde henüz bir deneyim yaşamamış olsalar da yaparlar. Evcil bir saksağanın kendini kediye kaptırdığı görülmüş bir şey değildir; en evcil yabanördeği bile, ipe bağlanmış ve göl boyunca çekilen kızıl renkli bir posta, adeta ezeli düşmanı tilkinin ne tür özelliklere sahip olduğunu kesin olarak "biliyormuş" gibi tepki gösterir. Bu durumda hayvan hemen tedirginleşir ve dikkat kesilir; önce uyarı çağrısını yapar, ardından suya atlar, ancak bunları yaparken sahte tilkiden gözlerini bir saniye bile ayırmaz ve hatta onun her hareketini anbean izler. Kuş, bu tilki denen şeyin bir ördeği suda yakalayamayacak kadar yavaş bir yüzücü ve uçamayan bir hayvan olduğunu bilmektedir; ya da daha doğru bir ifadeyle, içindeki doğuştan gelen tepkiler bunu "bilir." Bütün bu davranışların anlamı, bir kez keşfedilmiş tilkinin "bellekte tutulup" bunun genele, yani çevredekilere duyurulmasına ve nihayetinde av girişiminin sonuçsuz bırakılmasına yöneliktir.

Bu kuşlarda doğuştan gelen, devralınan içgüdüsel düşman aşinalığı, bizim küçük kargalar için geçerli değildir; onlar bunu bireysel deneyimleriyle öğrenmek zorundadırlar. Hem de bunu ilginç bir şekilde, tam bir

gelenek gibi devrederek yaparlar: Ebeveynler bireysel deneyimlerini çocuklarına, nesilden nesle devrederler.

Küçük kargalar düşmana karşı tepki olarak, bir tek şeyi doğuştan "bilirler:" Üstünde siyah, sallanan ya da çırpınan bir şey taşıyan canlıya öfkeyle saldırılır; bu esnada hayvan, bedeni öne doğru eğik, yarı açık kanatlarıyla titreyerek, keskin metalik yankısı insana bile amansız bir öfkeyi anlatan, çığırtkan bir uyarı sesi çıkarır.

İyice evcilleşmiş bir küçük kargayı, örneğin kafesine sokmak ya da tırnaklarını kesmek amacıyla, arada bir elle tutmak rahatlıkla cüret edilebilecek bir şeydir aslında. Ancak ortada iki karga varsa, o zaman tehlike çanları çalıyor demektir. Çok'un, onu elime aldım diye bana darılıp öfkelendiğini hiç hatırlamıyorum. Ama o on dört yavru bize geldikten sonra, diğerlerinin yanındayken, aralarından herhangi birini hele bir elime almaya kalkayım! Bunu, olacaklardan habersiz ilk yaptığım gün, önce arkamdan ürkütücü ve şeytani bir ses, hani şu bahsettiğim uyarı sesi yükseldi, ardından siyah bir ok yıldırım hızıyla omzumun üzerinden uçarak, karga yavrusunu tuttuğum ele saldırdı. Saldırının kör dürtüselliğini hemen fark etmiştim. Çünkü o zamanlar Çok benimle öyle sıkı fıkıydı ki, yediğimiz içtiğimiz ayrı gitmiyordu ve ayrıca, on dört yavrunun on dördünden de onları kendisinden korumamı gerektirecek derecede –aksi halde hepsini öldüreceği açık seçik belliydi– ölesiye nefret ediyordu (Solusarı'yı çok

sonraları evlat edinmişti). Ve buna rağmen bir yavruyu elime almama "seyirci kalamıyordu."

Anlattığım bu kör refleks tepkisinin içyapısını daha iyi anlamamı, yazın yaptığım tesadüfi bir gözleme borçluyum. Alacakaranlık yerini karanlığa bırakmak üzereydi ve ben o sırada Tuna Nehrinde yüzmekten yeni dönmüştüm; eve varınca her akşam yaptığım gibi, küçük kargalarımı kafese çekmek ve onları uykuya yatırmak için aceleyle çatıya çıktım. Çevrem kuşlarla sarılı halde çatı saçağının orada dururken, birden soğuk ve ıslak bir şey hissettim; o telaş içinde, siyah mayomu cebime tıkıştırmışım. Mayoyu cebimden çıkarır çıkarmaz, etrafım öfkeyle çığıran bir karga bulutuyla sarılıverdi; aynı anda da mayomu tuttuğum elime adeta dolu yağıyormuş gibi gaga darbeleri inmeye başladı.

Oysa Mentor marka büyük, aynalı fotoğraf makinem de siyah olmasına ve onu da elimde taşımama rağmen, hiç böyle bir tepkiye neden olmamıştı. Ama öte yandan kuşlar, gene siyah renkli film paketlerini çıkardığımda hemen çığırmaya başlayıp bana saldırıyorlardı; herhalde, film paketleri rüzgârda hareket edip sallandıkları için olsa gerek. Böyle bir durumda, kargaların bana aşina oluşlarının, hatta benimle arkadaş olmalarının hiçbir önemi olmuyordu.

Elimde siyah, hareket eden bir şey tutuyorsam, "karga yiyen bir şey" olarak damgalanmış oluyordum. Ama daha şaşırtıcı olan ise, bunun aynı şekilde bir *kü-*

çük karganın da başına gelebilmesi: Bir keresinde dişi bir küçük kargaya yönelik genel çığırtı saldırısına tanık oldum: Dişi yuvasının yapımında kullanmak için, yere düşmüş uygun bir kuzgun teleğini almış götürüyordu! Evcil küçük kargalar bu görüntü karşısında çığırmaz; kendi yavrularını, henüz çıplak oldukları, *dolayısıyla da siyah olmadıkları* sürece elde tutarak onlara gösterince de saldırmazlar. Fakat ilk tüyleri çıkmaya başladığı günden itibaren, yani hayvanların yüzeyi birdenbire *siyah* olunca, onlara dokunmaya cüret etmemek gerek; aksi takdirde öfkeli bir saldırıya maruz kalmanız kaçınılmaz oluyor.

Böyle bir saldırı sonrasında küçük kargalar, az önce *düşman* olan o şeye karşı, bundan böyle son derece işkilli oluyorlar. Bellekte etkili ve derin izler bırakan ve içgüdüsellikle de bağlantılı bu deneyimlerinin özel niteliğini kavrayabilmemiz ve hissedebilmemiz pek mümkün görünmüyor. Biz insanoğlunun hiddet, nefret ve korku gibi affektlerimiz (yani şiddetli ve aniden ortaya çıkan heyecanlarımız) hayvanlarınkilerle karşılaştırılamaz. Karganın orada ne mene bir şey yaşadığını bilmiyoruz, ancak bunun çok spesifik ve son derece "duygu-yoğun" bir deneyim olduğu konusunda şüpheye yer yok.

Bu şiddetli duygu-durum, hayvanın hafızasında inanılmaz bir hızda, geri dönüşü olmayacak bir düşünce bağlantısı yaratır; söz konusu bağlantı, durumun anlam yükü "yırtıcının pençesindeki türdeş" ile "suçun" öznesi arasındaki ilişkinin altını çizen bir dü-

şünce bağlantısıdır. Art arda iki üç kere en evcil ve uysal bir karganın çığırtı saldırısını tetiklemeye görün, onunla aranızı sonsuza değin açmış sayabilirsiniz kendinizi. Hayvan sizi gördüğü andan itibaren çığırmaya başlar. Artık "kardeş katili" damgasını yemişsinizdir; hem siyah miyah giymenize, elinizde hareket eden bir şey tutmanıza falan da gerek yoktur artık. Dahası da var: Küçük karganın, etraftaki diğer kuşları senin "kötü" olduğun konusunda ikna etmesi için öyle özel bir çaba sarf etmesine de gerek yoktur bundan sonra. Çünkü bu çığırtı son derece bulaşıcı bir şeydir ve bu sesi duyan bütün küçük kargalarda, en az siyah renk ya da hareket eden şey görüntüsü karşısındaki kadar kısa süre içinde, saldırma eylemi tetiklenir. Bir iki kez bu şekilde görüldüğün yönündeki "berbat dedikodu" etrafa bir yangın gibi yayılır ve artık o kişi her kimse, uzak ve yakın çevredeki bütün kargalar için, derhal üzerine saldırılması gereken bir yırtıcıdır.

Kökeni açısından bakıldığında "çığırma tepkisinin" anlamının, bir yırtıcı tarafından saldırıya uğramış türdeşleri korumaya yönelik olduğu su götürmezdir. Eylemin amacı mümkünse türdeşini kurtarmak ya da en azından yırtıcıya, ileride karga avlamasını tamamen imkânsız kılacak raddede avı zehretmektir. Örneğin bir atmaca, küçük kargalardan ziyade, avını burnundan getirecek şekilde saldırarak lokmasını boğazına dizmeyecek başka kuşları tercih ediyorsa, karganın söz konusu tepkisi kendini haklı çıkarıyor; yani türün hayatta kalması açısından yüksek bir değere sahip demektir. Çığırma tepkisinin bu temel işlevi, gene aynı familyadan olan leşkargası, saksağan ve kuzgun türleri gibi, topluluk halinde yaşamayan diğer alttürler-

de de aynıdır. Bunun dışında küçük kuş türlerinde de benzeri davranışlar görülür.

Hayvan türlerinin gelişim tarihi, yani filogenetik bilimi açısından bakıldığında, karga familyasının, özellikle de küçük kargaların topluluk halinde yaşama özelliğinin pekişmesiyle, söz konusu tepkinin çevredeki türdeşleri korumaya yönelik asıl işlevine, önemli başka temel anlamlar daha eklenmiştir: Bu tepki sayesinde, genç ve deneyimsiz kuşa, kimin düşman (yırtıcı) olduğuna ilişkin bilgi, gelenek halinde aktarılır. Dikkatinizi çekerim: Bunlar, içgüdüsel olarak vâkıf olunan bilgiler değil, sonradan edinilmiş, gerçek bilgilerdir!

Bir düşünün, ne kadar tuhaf bir durumla karşı karşıyayız: Düşmanını doğuştan vâkıf olduğu bilgilerle, "içgüdüsel" olarak tanımayan bir hayvana, korkması gereken düşmanın kim olduğu, büyükleri, yani daha deneyimli türdeşleri tarafından *söyleniyor*! İşte bu da *gelenek* dediğimiz şeyin ta kendisidir; bireysel olarak edinilmiş bilginin, babadan oğula devredilmesidir. Bizim çocuklarımız, yavru kargaların ana babalarının "nasihatlerine" kulak verişini örnek alsalar, iyi olurdu doğrusu. Yavrunun karşısına daha önce tanımadığı bir canlı çıktığında, sürü liderinin tek yapması gereken –ki bu kanıtlanabilir– sadece bir kere çığırarak sesli uyarıda bulunmaktır; bu bir kere yapıldı mı, düşmana ilişkin resim ile gelen uyarı arasındaki düşünce bağı,

bir daha da silinmemek üzere yavrunun beynine kazınır. Gerçi küçük kargaların doğal ortamında, bir yavrunun, karşısına çıkabilecek yırtıcının ne derece tehlikeli olduğu konusundaki ilk deneyimini, havada çırpınan kara bir şey gelip onu pençelerine alana kadar yapmamış olduğu pek seyrek görülür. Küçük kargalar her zaman sürü halinde uçarlar; dolayısıyla aralarında her zaman düşmanı *tek bakışta* tanıyıp bir çığırma saldırısı başlatacak deneyimli bir kuşun da bulunduğunu kabul edebiliriz.

Benim on dört küçük kargamın ise, tehlike karşısında onları uyaracak kimseleri yoktu. Yavrular uyarı sinyali verecek bir ebeveynleri olmadığından, yanlarına kedi bile gelse rahat rahat oturuyorlardı; aynı şeyi bizim cici köpeğin burnunun dibine düşmeleri halinde de yapıyorlardı; yani yavrular, bu hayvanların her ikisini de yanlarında büyüdükleri insanlar kadar zararsız ve dost olarak görüyordu. Demek ki benim karga sürümün, serbestçe uçmaya başladığı o ilk zamanlarda önemli ölçüde kayıp vermesi, pek de şaşılacak bir durum değildi. Bu tehlikeyi ve tehlikenin nedenini fark eder etmez, kuşlarımı sadece parlak gün ışığı olduğu zamanlarda salmaya başlamıştım; bu saatlerde ortalarda pek az kedi oluyordu çünkü. Akşamları hayvanları zamanında kafese geri sokmak ise son derece sabır isteyen ve zaman alan bir iş oluyordu. On dört küçük kargayı kafese sokmak, deveye hendek atlatmak gibiydi. Bir kere onları elimle tutmamam gerekiyordu; elime kendiliğinden konan birini

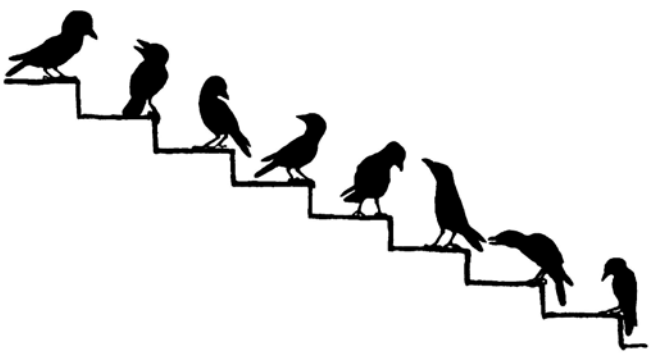
kafese sokmaya kalktığımda da kaşla göz arasında içerdekilerden bir iki tanesi dışarı kaçıyordu. Ön kafesi devreye soktuktan sonra bile, her akşam nerdeyse bir saatlik bir işim oluyordu.

Belli bir süreden sonra hepsini yüzlerinden, fizyonomilerinden ayırt edebilecek kadar iyi tanıdığım bu küçük kargalarla beraber yaşayıp gidiyordum; yani bir yerden sonra ayaklarındaki halkalara bakmama gerek kalmamıştı. Dile kolay! Her birini kişisel olarak tanımak için, onlarla uzun bir süre boyunca devamlı ve sıkı bir etkileşim içinde birlikte yaşamak gerekiyor. Bu önkoşul yerine gelmeseydi, küçük kargaların topluluk halindeki yaşamlarının inceliklerini, bu toplumsal yaşamın ayrıntılarını yakalamak, buna nüfuz etmek mümkün olmazdı.

Peki, acaba bu hayvanlar *birbirlerini* de kesin biçimde ayırt edebilecek kadar iyi tanıyorlar mıydı? Birçok deneyimli havyan psikoloğu bunun böyle olduğuna inanmak istememiş, hatta bu savı çürütmek için çabalamıştır. Ama ben gene de rahatlıkla söyleyebilirim ki, benim sürüme mensup bütün kargalar birbirlerini ayırt edecek kadar tanıyorlardı. Bu zaten kendi aralarında hüküm süren *hiyerarşiden* bile çıkarılabilecek bir şeydi. Tavuk yetiştiren herkes, kümesin en aptal üyesinin bile tabi olduğu, bir tavuğun bir diğerinden korktuğu sabit bir sıralama, bir hiyerarşi olduğunu bilir. Öyle çok belirgin, elle tutulur bile olmayan bir iki hesaplaşmadan sonra, sürüye dahil olan her üye, kimden sakınıp kimi kovalayacağını anlar. Bu hiyerarşi zincirinde bireyin konumunu belirleyen sadece fiziksel güç değildir; aynı zamanda ve en az fiziksel güç kadar etkili olan bireysel cesaret, enerji, yani demem

o ki söz konusu kuşun "özgüveni" de tayin edici ölçütlerden biridir.

Topluluk halinde yaşayan hayvanlarda bu gibi hiyerarşiler son derece muhafazakâr bir yapıdadır. Bir hesaplaşmada –yenilgisi "ahlaki" bile olsa– bir kere yenik düşen bir hayvan, bunu çok uzun süreliğine beynine kazır ve yenildiği hayvana bir daha öyle kolay kolay karşı gelmez. Buradaki önkoşul, hayvanların birbirleriyle sürekli temas halinde olmasıdır. Hatta gelişim basamağının en üst seviyesindeki ve en zeki memeliler için de aynı şey geçerlidir.

Hiyerarşi ile ilgili kavgalar, küçük karga sürülerinde ve kümeslerde önemli bir noktada farklılık gösterir. Kümeste hiyerarşinin en alt kademesinde yer alanın durumu hiç iç açıcı değildir. Topluluk bağı çok gelişmemiş hayvanların bir arada tutulduğu yerlerde –hem tavuk kümeslerinde hem de küçük kuşların bulunduğu yeterince büyük kafeslerde– hiyerarşide üst sıralarda gelenler, alttakileri büyük bir öfkeyle gagalayıp durmaya bayılırlar. Küçük kargalarda ise durum farklıdır. Bunların içinde bulundukları topluluktaki hiye-

rarşinin üst sıralarında yer alanlar, burada da özellikle "despot" olan birey, *çok altındakilere* bulaşacak kadar saldırganlık sergilemez. Hayvanlar sürü içi hiyerarşide hemen hemen denklerine karşı ve bu durumda da özellikle "tiran" ile "taht vârisi" –yani bir numara ile iki numara– birbirlerine oldukça tahrik edici yaklaşır. Buna bir örnek: Diyelim ki küçük karga A, yemliğin önünde yemlenmektedir. B'nin, "etkileme davranışları" sergiler biçimde, başı dik, sırtı kabarık, ağır hareketlerle yaklaşması üzerine, yemlenmekte olan A, durumdan çok fazla rahatsız olmadan kenara çekilir. Ardından etkilemeye yönelik davranışları B'ninkiler kadar şaşaalı olmayan bir başka küçük karga olan C yaklaşır; bunun üzerine A şaşırtıcı bir biçimde kaçar, B tehdit pozisyonunu alır, sırtındaki tüyleri kabartır, C'ye saldırır ve onu kovar. Bu durumun açıklaması şudur: C hiyerarşide diğer ikisinin arasında yer almaktadır; hiyerarşik zincirde kendisinin altında yer alan A'ya, onu korkutacak kadar, üstünde yer alan B'ye de onun öfkesini üzerine çekecek kadar yakındır.

Hiyerarşide *üst sıralarda* yer alan küçük kargalar, *alt sıralardaki* türdeşlerine karşı son derece "babacan" bir yaklaşım içindedirler; bunları bir bakıma "görmezlikten gelirler" ve onlara karşı sergiledikleri "etkileme davranışları," tamamen "formalite icabı" davranışlardır. Böyle bir durumda bile, yalnız aradaki mesafenin haddinden fazla aşılması halinde tehdit pozisyonundan saldırı pozisyonuna geçilir ve genellikle

de gerçek bir saldırı söz konusu olmaz. Sürü hiyerarşisinin en üstünde yer alanın, aşağıdakilere doğru tahrik edilebilirlik derecesini belirleyen en önemli faktörler, sürü üyelerinin sayısı ve bunların konumudur. Özünde son derece basit olan bu davranış, sürü üyeleri arasındaki kavgaların "adil" bir uzlaşmayla sonuçlanmasını sağlar.

Küçük kargalarda, hayvanın o an içinde bulunduğu ruhsal durumun eylemselleşmiş, yani kendini ifade etmeye yönelik hareketlere dönüşmüş biçimi, tıpkı insanlarda olduğu gibi, aslında kendisini hedef almayan öznelere de bulaşır. Böyle olunca da kargalar arasında daha kıdemli olanlar, tanık oldukları hesaplaşma belli bir sınırı aşar aşmaz kavgaya müdahale ederler. Gelgelelim böyle bir durumda müdahale eden sürü üyesi, mücadele halindekiler arasında sıralamada üstte yer alan karşısında, altta yer alana kıyasla her zaman daha tepkisel olduğundan, kıdemli küçük karga, ama en çok da sürü despotu, çoğu kez şövalyelere yakışır bir sloganla hareket eder: *Güçlülerin olduğu yerde güçsüzün yanında yer al.* En şiddetli kavgalar çoğu kez yuva kurmak için uygun mekânlar uğruna verildiği için de –diğer durumların neredeyse tamamında, zayıf olan mücadeleye girmekten sakınır!– güçlü erkek kargaların bu davranışı hiyerarşi sıralamasında altta yer alanı ve sürünün zayıf üyesini korumaya yöneliktir. Bunu da son derece etkili bir biçimde yapar despot karga.

Bir kez sürünün üyeleri arasındaki sosyal kıdem sıralaması belirlendi mi, bu düzen koloni üyeleri tarafından ve son derece muhafazakâr bir şekilde korunur. Bu sıralamada –dış bir etken ve vesile olmadan– örneğin o zamana kadar sıralamada altta yer alan kü-

çük karganın isyan etme durumu dışında, hiyerarşide kendiliğinden bir altüst oluşun meydana geldiğine hiç tanık olmadım. Benim kolonimde despotun tahtından edilmesi sadece bir kere oldu; bunu yapan da uzun zaman boyunca ortalardan kaybolan ve bu sırada hükümdara ilişkin derinlere kazınmış olan saygısını yitirmiş, dolayısıyla da bundan bir bakıma arınmış eski bir koloni üyesiydi. Zorbanın adı, ayaklarındaki "bir çift pembe" halkasından dolayı Çiftepembeli'ydi; hayvan 1931 sonbaharında, yeni tüylerini kuşanmış, yaz boyu edindiği deneyimlerle bir güzel donanmış halde eve geri döndü ve o zamana kadar koloninin başında olan erkeği, yani Sarıyeşil'i, daha ilk hesaplaşmada alaşağı etti. Bu olgu iki açıdan dikkate değerdi: Birincisi Çiftepembeli (kendisi "bekâr"dı) bu kavgada Sarıyeşil'in dişisini de karşısına almıştı; ikincisi ise Çiftepembeli henüz 1,5 yaşında olduğu halde, Sarıyeşil 1927 doğumlu on dört kargadan biriydi.

İşin başka bir ilginç yanı da benim gerçekleşen bu devrimden haberdar oluş şeklimdi. Günün birinde, hiyerarşide çok alt sıralarda yer alan, küçük, son derece zarif dişi bir karganın, yemliğin başında sakin sakin yemlenen Sarıyeşil'e gittikçe daha çok yanaşıp iyice musallat olduğunu ve sonunda işi iyice zıvanadan çıkartıp, sanki öyle olması gerekiyormuş gibi, bir de etkileme davranışları sergilemeye başladığını ve bunun üzerine koskoca erkeğin alanı sessiz sedasız, herhangi bir karşılık vermeden ona terk ettiğini gördüm. Dahası, geri dönmüş olan genç kahramanın, Sarıyeşil'in rütbesini düşürdüğünü gördüğümde önce, tahttan indirilmiş despotun, henüz taze olan yenilgisinin etkisiyle çok sarsılmış olduğunu, dolayısıyla da bu genç

dişi gibi, öteki koloni üyelerinin de onu korkutup kaçırdığını sanmıştım. Bu varsayım yanlıştı. Sarıyeşil sadece Çiftepembeli tarafından yenilgiye uğratılmıştı, dolayısıyla artık herkes için iki numara olduğu kesindi. Fakat öte yandan Çiftepembeli eve döner dönmez o küçük dişiyle aşka düşmüş, ikinci gün de artık onunla "resmen" nişanlanmışlardı! Kargalarda her bir eş, konu ne olursa olsun her kavgada sadık ve cesurca birbirlerine destek çıktıkları, yani kendi aralarında gerçek anlamda hiyerarşik bir sıralama söz konusu olmadığı için, sürünün üyesi diğer kargalarla hesaplaşmalarında, her ikisinin mevkisi de genel hiyerarşik zincirde aynı seviyeye, aynı rütbeye denk gelir. Yani nişandan sonra gelin birden ve zorunlu olarak güveyin rütbesine kayar. Aksi ise söz konusu olamaz: Çünkü çiğnenmesi imkânsız bir yasaya göre, hiçbir erkek karga, sıralamada kendisinden daha üstteki bir dişiyle evlenemez.

Meselenin olağanüstü tarafı, sınıf değişikliğinin kendisinden ziyade, o zamana değin neredeyse herkesin itip kaktığı dişi küçük karganın birdenbire "başkan hanım" olduğuna ve artık ona kimselerin, ama kimselerin yan bakamayacağına ilişkin "haberin," sürünün büyük çoğunluğuna ne kadar hızlı ulaşmış olduğuydu. Bu işlerden anlayanlar için şaşırtıcı olan ise *bunu kendisinin de biliyor olmasıdır.* Kötü bir deneyimden sonra hayvanların çabucak ürkekleştiği, korkaklaştığı sık görülen bir durumdur. Ancak süregelen bir tehlikenin ortadan kalktığını anlamak ve buna paralel olarak cesaretlenmek; işte bu çok daha fazlasını gerektirir. Bizim şu dişi küçük karga da daha aradan 48 saat geçmeden ne yapacağını çok iyi biliyordu. Ayrıca –ve ne yazık

ki– onun elde ettiği yeni haklarını bol keseden kullandığını da belirtmek gerek. Bu esnada dişi, rütbeli kargaların sıralamada kendilerinden düşük konumda yer alanlara gösterdikleri o eski "asil" ve aynı zamanda "snop" toleransı çok aratmıştı. Kuş artık daha ziyade bir zamanki üstlerine bir-iki tokat aşk etmek için eline geçen her fırsatı kullanıyordu. Bu sırada etkileme davranışlarıyla da sınırlı kalmayıp hemen şiddet kullanmaya başlıyordu. Bu kuş tek kelimeyle son derece kaba davranıyordu.

Hayır, bu üslubumla olayı "insanlaştırıyor" değilim; ancak olup bitenleri kavramamızın yolu, her zaman tamamen insana özgü olduğunu sandığımız bazı şeylerin neredeyse tamamının insan öncesi kökenli ve dolayısıyla da hayvanlarla ortak yanımızı teşkil eden özelliklerden olduğunu anlamaktan geçmektedir. Söylediklerime inanabilirsiniz: Yaptığım şeyin insana özgü özellikleri hayvana yansıtmak olmadığına şüphe yok. Daha ziyade tam tersidir söz konusu olan: Bugün insanların hâlâ ne ölçüde yoğun bir hayvani mirası içlerinde barındırdığını gösterme çabasındayım. Ve az önce yaptığım gibi, bir erkek karganın bir dişi kargaya âşık olduğunu söylüyorsam, bu da bir insanlaştırma değildir. Tam da bu noktada âşık olma: İngilizlerin görselleştirici bir ifadeyle *falling in love*, yani "aşka düşme" dediği meselede, bazı gelişmiş kuşların ve memelilerin davranışları insanınkilerle tamamen örtüşmektedir. Küçük kargalarda da o "büyük aşk" çoğunlukla ansızın ve bir günde ortaya çıkar ve gene insanlarda olduğu gibi, "ilk bakışta" doğan bir aşktır bu. Bazısı vardır ki ilk anda hemen nişanı basar. Bu ilişkide söylenmesi gereken şey, sürekli birlikte olmanın getirdiği sadakat ve

güvenin, ilk anda sanacağımızın aksine, kendine has bir olay olan nişanlanmayı aynı ölçüde teşvik etmediğidir. Bazı koşullarda seneler süren birlikteliklerde görülmeyen yakınlıklar, geçici bir yabancılaşmadan, uzaklaşmadan sonra ortaya çıkar ancak. Buna örnek olarak, yabankazlarında nişanların bazen uzun süren ayrı kalma durumlarından sonra, çiftler birbirlerini yeniden gördüklerinde ancak yapıldığını gözlediğimi söyleyebilirim.

Hayvanların aşk ve evliliklerinde "hayvani" uğrağın (momentin), yani anlayacağınız kaba-tensel olanın hâkim olduğu yönündeki önyargıya karşı vurgulanması gereken şey, tam da aşk ve evliliğin büyük bir rol oynadığı hayvan hayatında, nişanın çoğu zaman çiftleşmeden çok daha önce geldiğidir.

Küçük kargalar, doğumlarını izleyen ilkbahar aylarında nişanlanmış olurlar; oysa çiftleşecek olgunluğa ancak bir sonraki baharda erişeceklerdir. Yabankazları da aynı şekilde. Demek ki bu iki türde de olağan koşullardaki nişanlılık hali tam on iki ay sürmektedir. Burada erkek karganın dişisini elde etme çabası, erkek kazınkine –ve insanoğlununkine– benzer: Bunların hiçbiri, ne bir tavuskuşunun sahip olduğu rengârenk tüylere ne de bir bülbülün ses aygıtı gibi özel organlara sahiptir. Erkek karga evlenmeye o kadar meraklıysa, "evliliğe uygun" olmak istiyorsa bunu, bu yardımcı araçlar olmadan yapmak zorundadır. Bu hedefine ulaşmaya çalışırken kullandığı yöntemler birçok açıdan "insana özgü olana" ilişkin ipuçları barındırır. Genç karga aşırı bir güçle etrafa "tafra" satmaya başlar; bütün hareketlerinde bir kasıntı hali gözlenir; etkilemeye yönelik davranışlar sergilemekten bir türlü

vazgeçmez ve sürekli olarak omuzlarının iki yanı birleşik, boynu dik dolaşır. Devamlı diğer kargalarla sürtüşme çıkarır ve başka zamanlarda çekindiği üstleriyle bile kavgalara girer. Fakat burada önemli bir de ayrıntı vardır: Sadece "manitası" da izliyorken yapar bunu!

Erkek karga bu esnada özellikle de potansiyel olarak yuva sahibi olmaya yatkın ya da yuva sahibi olan dişiyi etkilemeye çalışır. Bu yuvanın etrafındaki bütün erkek kargaları, rütbesine aldırış etmeden kovduktan sonra içerden, yüksek perdeden, ince bir ses tonuyla "cik, cik, cik" şeklindeki (dişiyi yuvasına çekme amacı taşıyan) çağrıyı yapar. Bu "yuvaya çekme" genelde sadece semboliktir aslında. Zaten o aşamada söz konusu yuvanın, içinde yaşamak için uygun olup olmadığı filan önemli değildir. Hayvanın girmek isteyeceği herhangi bir delik, ufacık bile olsa bu "cik cik törenleri" için tamamen yeterlidir. Kulağıma unböceği lapası sokmaya çalışan erkek karga örneğin, tercihen bir unböceği çukurunun kenarında yapıyordu bunu. Bizim serbest yaşayan kargalarımız da aynı amaç için, içinde o zamana kadar yuva kurulmamış olmasına rağmen, evimizin tepesindeki baca filtrelerinden faydalanırlardı. Böyle olunca da bahar öncesi, evin içindeki çeşitli baca deliklerinden esrarengiz bir "cik cik" sesi yükselirdi habire.

Gösteriş yapan erkek karganın etkileme davranışlarının bütün biçimleri, her zaman kesin olarak tek bir dişiye yöneliktir. Peki ama dişi, bütün bu gösterinin onun aşkına adanmış olduğunu nereden bilmektedir?

Bu görevi "gözlerin dili" üstlenir! Erkek, gösterisi boyunca kur yaptığı dişiyi "keser;" sadece dişinin uçup gitmesi halinde –ki bu da dişinin genç kargayla ilgilenmesi durumunda kolay kolay olacak şey değildir– işini kısa bir an için böler.

Olaya insanmerkezci açıdan bakmayan bir gözlemci için bile izlemesi muhteşem olan ve tamamen kendine has olan bir başka şey ise, kur yapan erkek ile kur yapılan dişi arasındaki bakışma oyununda, bu ikisinin birbirlerinden farklı rolüdür. Erkek kor gibi yanar halde ve açıktan açığa kızı "keserken," kız, anlaşılan kızışmış erkek dışında neredeyse her yana bakmakta, sözde bir tek ona bakmamaktadır. Aslında işler öyle değildir; kız erkeğe bakmaktadır, ama bunu bir saniyeden az, kısa ama gene de dişinin, bütün bu büyünün sadece "kendisine" yönelik olduğunu anlamasını sağlayacak ve erkeğin de onun bunu bildiğini bilmesine yetecek kadar uzun süre yapar. Yani dişi gerçekten de ilgisizse ve onun bakışlarına cevap vermiyorsa, erkek de beyhude çabalarından, aşkı hüsranla biten Âdemoğulları gibi çabucak vazgeçer.

Henüz bakire olan küçük dişi karga, kendisine had safhada etkileme davranışlarıyla yanaşan erkeğin önünde eğilip kanatlarını ve kuyruğunu titreterek "onayını" verir. Bu sembolleşmiş ve "gelenekleşmiş" çiftleşme teklifi ifade eden bir harekettir. Ancak bunu hiçbir zaman doğrudan çiftleşme izlemez, bir tür selamlaşma törenidir bu. Evli dişiler eşlerini her zaman bu harekede karşılar, yani asıl çiftleşme döneminin dışında kalan za-

manlarda da yaparlar bunu. Söz konusu tören, temelindeki –yani doğrudan çiftleşmeye yönelik– tarihsel ortaya çıkış anlamını tamamen kaybetmiş, daha çok dişinin, eşi önündeki zarifçe teslimiyetinin ifadesi haline gelmiştir artık.

Gelinin bu şekilde erkeğine "teslim" olmasıyla birlikte, sürünün bütün diğer kargalarına karşı özgüveni ve saldırganlığı da ortaya çıkar. Sonuçta ne de olsa dişiler bekâr oldukları sürece ortalamada küçük ve zayıf olanların arasında, dolayısıyla da rütbece düşük oldukları için, nişanlanma neredeyse istisnasız olarak, dişiler için her zaman hiyerarşik sıralama açısından ciddi bir sınıf atlama anlamına da gelir.

Çiçeği burnunda nişanlılar, her birinin diğeri için büyük bir öfkeyle kendini ortaya attığı, sıcak bir koruma ve kollama ortaklığı kurar. Böyle olması gereklidir de, çünkü bu çiftin kendilerinden yaşlı ve rütbeli olan diğer sürü üyelerine karşı mücadele ederek yuva kuracak bir yer edinmeleri ve bu yuvayı savunmaları gerekecektir. Bu inatçı aşkı izlemek insanı duygulandırıyor doğrusu. Neredeyse devamlı olarak had safhada etkileme davranışları sergiler halde, birbirlerine çoğu zaman en fazla 1 metre uzaklıkta durarak, yaşamın içinden geçer bu sevgililer. Siyah kadife başlıkları ile açık gri renkli, ipek gibi parlayan omuzları en hoş ve canlı etkisine ulaşsın diye tüyleri havaya dikili halde, hayat yolunda ağır ağır yürüyüşlerine bakılırsa, birbirleriyle müthiş gurur duyuyor olmalılardır. Ve dışa karşı ne kadar

sertseler, birbirlerine karşı da o ölçüde şefkatli davranır bu küçük karga çiftleri. Erkek bulduğu her leziz lokmayı götürüp dişisine verir; o da hediyeyi tıpkı bir yavru kuşun yaptığı gibi, dilenme hareketlerine benzer bir beden diliyle kabul eder. Genelde erişkin kargalarda görülmeyen bir şey vardır ki, o da çiçeği burnunda çift "aşk fısıltıları" çıkarırken duyulan, çocukça, cıvıltılı seslerdir. Ne kadar da insanı hatırlatıyor! Bizde de her türlü şefkat, inkâr edilemez bir çocuksulaşma eğilimiyle paralellik göstermiyor mu sizce de? İçimizdeki şefkatin icat ettiği bütün o sevecen hitaplar çocuksu ve şirinleştirici değil midir?

Dişinin gösterdiği en belirgin şefkat ifadesi ise, sevgilisinin başındaki tüyleri, yani onun kendi gagasıyla yetişemeyeceği yerlerin temizliğini ve bakımını üstlenmektir. Başka birçok sosyal yaşayan memelinin ve kuşun da yaptığı gibi, arkadaş kargalar sevgi göstergesi olarak "sosyal cilt bakımı" görevlerini, herhangi erotik yan anlamlar olmadan da yerine getirirler. Ancak tanıdığım canlıların hiçbiri bu işini yaparken dişi bir karganın şevkini göstermez. Dişi karga dakikalar boyunca –ki bu süre, bu cıva grisi kuşlar için uzun bir zamandır– karşısında gözlerini şehvetten kısıp boynundaki tüyleri havaya dikerek kendisini ona sunan erkeğinin ipeksi uzun boyun tüylerini güzelce temizleyebilir. Artık deyimlerimize girmiş kumrular ya da çift olarak yaşayan diğer bütün hayvanlar da dahil olmak üzere başka hiçbir canlıda, evlilikle gelen aşkın şefkati, tam da bu küçük kargalardaki kadar gözle görülür, dolayısıyla da duygusal açıdan etkileyici değildir. Şimdi de işin en hoş tarafı: Bu şefkat, karşılıklı sadakat içinde geçen yıllarla azalmaz, aksine artar! Kargalar uzun

ömürlü kuşlardır; bir insandan daha az yaşamazlar hani. Ayrıca küçük kargalar, daha önce belirttiğim gibi yaşamlarının ilk yılında nişanlanıp hemen bir sene sonra evlendikleri için, bu dayanışmaları çok uzun sürer; belki de insanlarınkinden daha da uzun... Erkek aradan seneler geçtikten sonra da dişisini aynı nezaketle beslemeye devam eder; dişi de daha ilkbaharlarında –ki bizimkilerde bu bahar, dişinin de erkeğin de ilkbaharıydı– duyduğu hazla, heyecandan içi titreyerek dile getirdiği ilk aşk fısıltılarını unutmaz.

Kargalar arasında meydana gelen ve takip edebildiğim sayısız nişan ve evlilikten sadece bir tanesi uzun ömürlü olmamıştı. Onda da erkek ve dişi, nişanlarının daha ilk zamanlarında ayrılmışlardı. Bu başarısızlığın suçlusu ise epeyce ateşli, Soluyeşil adındaki genç dişi bir küçük kargaydı. 1928 baharı öncesinde, yani 1927 doğumlu "on dörtlerin ilk baharları yaklaşırken, o zamanların bir numaralı despotu Sarıyeşil, önce piyasadaki bakirelerin en güzeli olan Kırmızısarı ile nişanlanmıştı. İyi bir seçimdi bu doğrusu. Sürünün iki numaralı erkeği Mavisarı da takip edebildiğim kadarıyla önce Kırmızısarı'ya talip olmuştu, fakat kısa zamanda karar değiştirip oldukça iri ve bir dişi için son derece güçlü olan Sağıkırmızı'yla nişanlanmıştı. Mavisarı ile Sağıkırmızı'nın nişanlanma süreçleri, Sarıyeşil ile Kırmızısarı'nınkinden dikkat çekecek derecede ağır ve heyecansız ilerliyordu; anlaşılan Mavisarı ve Sağıkırmızı için beklenen büyük aşk söz konusu olmamıştı.

Bir yaşına basmış ve çiftleşme dönemlerine girmiş kargaların, çiftleşebilecek olgunluğa tam olarak ulaştıkları zamanı, günü gününe söylemek güçtür. Örneğin, az önce sözünü ettiğim kargalar, mart sonu ile

nisan başı arasında cinsel anlamda "uyanmıştı;" Soluyeşil'in cinsel uyanışı ise mayıs başını bulmuştu. Ama bir uyandı pir uyandı o da! Anlattığım gibi, bu dişi ufak tefek bir şeydi ve rütbe sıralamasında oldukça diplerde yer alıyordu. Boynundaki grinin gümüşi parlaklığı azdı ve insana özgü kavramlarla söylersek, Sağıkırmızı kadar, hele de Kırmızısarı kadar güzel değildi. Gelgelelim bu pek ateşli bir dişiydi. Mavisarı'ya sırılsıklam âşık oldu ve görünüşe bakılırsa ona, birçok açıdan Sağıkırmızı'larınkine kıyasla o kadar derin bir aşk besliyordu ki, kendisinden daha güzel ve güçlü olan rakibesini safdışı bıraktı.

Bu aşk hikâyesinin başlangıcından itibaren edindiğim ilk dersi, gözlemlediğim şu sahneden çıkardım: Mavisarı açık duran kafes kapısının üst tahtasında uysal uysal oturmuş, yanındaki Sağıkırmızı'nın, boynundaki tüylerini okşamasının tadını çıkarıyordu. Ansızın, bu ikisi farkına varmaksızın Soluyeşil de aynı yere kondu; ancak ilk etapta onların 1 metre kadar uzağında durdu ve âşıkları dikizlemeye koyuldu. Ardından onların sağından, boynunu dikmiş halde, ağır ağır, dikkatle, her an kaçmaya hazır bir pozisyonda, Mavisarı'ya doğru yavaş yavaş yanaştı ve sonunda o da erkeğin boynundaki tüyleri didiklemeye başladı. Mavisarı, şimdi tüylerinin her iki yandan temizlendiğini fark etmemişti, çünkü daha önce anlattığım gibi, kendini tamamen okşanmaya vermiş halde gözlerini kapatmıştı. Sağıkırmızı da Soluyeşil'le arasında duran ve zaten iri, hele hele şimdi, temizlik sırasında

tüyleri iyice kabarmış müstakbel kocası görüş alanını kapattığı için hiçbir şey fark etmemişti. Bu müşkül durum dakikalarca böyle devam etti; sonunda Mavisarı tesadüfen sağ gözünü birazcık araladı, yabancı kadını gördü, öfkeyle tısladı ve hemen onu gagalamaya başladı. Erkeğin aldığı saldırı pozisyonu ile görüş alanı açılan Sağıkırmızı da Soluyeşil'in varlığını fark etmişti. Bir hamlede nişanlısı Mavisarı'nın üzerinden atlayıp ufak tefek rakibesinin tepesine bindi. Bu hareketi öyle bir hızla ve öfkeyle yapmıştı ki, dişinin, küçük Soluyeşil'in bu ciddi emellerini, baştan beri sandığımın aksine, yeni fark etmemiş olduğu izlenimine kapıldım.

Meşru gelin durumu iyi kavramıştı: Ne daha önce ne de sonra, hiçbir zaman bir karganın o zamanlar Sağıkırmızı'nın Soluyeşil'i kovalarkenki öfkeli takibine benzer şekilde birini kovaladığını görmedim. Gelgelelim bu kovalamaca sonuçsuz kalıyordu. Çünkü bizim adaleli ufaklık, uçuşta Sağıkırmızı'ya karşı belirgin bir üstünlüğe sahipti. Uzun süreli bir kovalamacadan sonra nişanlısının yanına konan gelinin nefes nefese kaldığı açıkça seçilebiliyordu; öte yandan 30 saniye farkla iniş yapan Soluyeşil ise gayet iyi durumda oluyordu. Meselede tayin edici olan da buydu!

Soluyeşil mütecaviz aşk talibi olarak pek sanatsal davranmasa da hayranlık uyandıracak derecede dirençliydi. Kuş, nişanlı çifti nefes aldırmadan gece gündüz takip ediyordu. Meşru gelin onu ne kadar da kovalasa, peşine takılıp ne kadar uzaklara da uçsa, kendisi

erkeğinin yanına vardıktan birkaç saniye sonra, kene gibi musallat olmuş öteki dişi de orada oluyordu. Gerçi erkek onu kovalamıyordu ama dişinin, onun gagasının menziline girmemesi gerekiyordu; aksi takdirde sert gaga darbeleri alıyordu. Dişinin erkek tarafından ciddi şekilde kovalanmamasını, dişiliğinden ziyade, yazılı olmayan şu yasaya borçlu olduğu kanısındayım: Hiyerarşide yüksek rütbeli kargalar, daha altta yer alan türdeşlerine pek fazla ilişmezler.

Soluyeşil, Mavisarı'nın bu âlicenaplığını arsızca lehine kullanıyor, onu devamlı olarak kendisi ile Sağıkırmızı arasında tutmaya çalışıyordu. Çift birbirleriyle meşgul olduğu sürece onları sürekli takip ediyor, ama dikkatle mesafesini de koruyordu. Çift keyifli bir huzurla birbirlerine yaklaşınca Soluyeşil de onlara katılıyordu. Sağıkırmızı, güveyin tüylerini okşamaya başladı mıydı, Soluyeşil de aceleyle yandan yandan araya karışıp çabucak birazcık okşamaya koyuluyordu.

Amma ve lakin: Azmin elinden ne kurtulmuş ki! Sağıkırmızı'nın saldırıları yavaş yavaş etkisini kaybetmeye başladı. Mavisarı artık aynı anda her iki taraftan okşanmaya alışmıştı. Sonunda beni adeta sarsan bir sahneye tanık oldum: Mavisarı oturmuş başının arkasındaki tüylerin Sağıkırmızı tarafından okşanmasının keyfini çıkarıyordu. Diğer taraftan da Soluyeşil aynı işle meşguldü. Ardından herhangi bir nedenle Sağıkırmızı birden işinin başından kalktı ve gitti. Koca adam gözlerini açtı ve diğer yandaki Soluyeşil'i gördü. Gagalamaya başladı mı dersiniz? Kovdu mu onu? Hayır, Mavisarı düşünceli düşünceli ve tamamen bilinçli olarak Soluyeşil'e kafasının ardındaki okşanması gereken yeri çevirerek gözlerini tekrar yumdu!

O andan itibaren durum Soluyeşil lehine hızla gelişti. Aradan birkaç gün kadar geçtikten sonra erkeğin onu basbayağı nazikçe beslediğini gözledim; ancak bu sırada Sağıkırmızı yanlarında değildi. Gelgelelim Mavisarı'nın bunu bilinçli olarak ya da başka deyişle "meşru eşini *aldatarak*" yaptığını varsaymak, kuşun duygusal zekâsını epey abartmak olur. Sağıkırmızı da orada olsaydı, leziz lokma ona verilecekti; ne var ki orada değildi ve lokmayı diğeri aldı. Soluyeşil "erkeğinden" emin olduğu ölçüde Sağıkırmızı'ya karşı cüretkâr yaklaşıyordu. Artık ondan kaçmıyordu da. Hatta aralarındaki rekabetin kavgaya dönüştüğü bile oluyordu. Normal koşullarda Mavisarı'nın her kargaya karşı gelininin yanında tavır alacağına şüphe olmamasına rağmen, artık Soluyeşil'e karşı bunu yapmıyor oluşu, onun içsel bir çatışma yaşadığına işaret ediyordu. Gerçi Soluyeşil'i tehdit ediyordu etmesine, ama ona karşı fiilen güç kullanmıyordu. Dahası, bir keresinde Sağıkırmızı'nın bulunduğu yöne doğru hafif tehditler savurduğunu gördüm. Hayvanın bu içsel çatışma yüzünden yaşadığı engellenmiştik hali ve "çekingenlik" kimi zaman gözden kaçırılamayacak kadar belirgindi.

Hikâyenin sonu aniden ve dramatik bir biçimde geldi: Bir sabah Mavisarı ve –tahmin edebileceğiniz gibi– Soluyeşil'i kafeste bulamadım. İki erişkin ve deneyimli kuş aynı anda telef olmamışlardı ya! Şüphesiz uçup gitmişlerdi. Çatışma durumları insanlara olduğu gibi hayvanlara da ıstırap verir. Bana kalırsa erkeği yaban ellere sürükleyen neden, büyük ihtimalle, o dönemde yaşadığı uzlaşmaz duyguların yarattığı çatışma olmalı.

Benzer bir olguya evli ve yaşlı karga çiftlerinde hiç tanık olmadım. Bunlarda böyle bir şeyin söz konusu bile olabileceğine inanmıyorum. Uzun süreçlerde gözlemleyebildiğim bütün küçük karga çiftleri ölene dek bir yastıkta kocamışlardır. Dul kalan erkek ve dişiler ise, kendilerine uygun bir eş bulmaları halinde –yaşlı ya da hiyerarşik sıralamada nispeten üstlerde yer alan (rütbeli) dişiler için çok güç olmakla birlikte– tekrar evlenmektedirler.

Yaşamlarının ikinci yılında kargalar çiftleşecek olgunluğa erişmiş olurlar. Aslında yaşadıkları ikinci sonbaharlarında, bedenlerinin yalnızca kısa tüylerini değil, kanat ve kuyruklarındaki uzun uçma teleklerini de tamamen yeniledikleri ilk tüy değiştirme dönemlerinin hemen ardından çiftleşebilir hale çoktan gelmişlerdir. Bu tüy değiştirmeden sonraki güzel sonbahar günlerinde hayvanlar çiftleşme havasına, daha özel olarak belirtmek gerekirse de yuva kurma havasına girerler. Daha önce sözünü ettiğimiz "cik cik"ler her yerden koro halinde yükselir. Daha sonra, havalar soğuduğunda bu koronun da sesi zayıflar, ancak hayvanın içinde bulunduğu çiftleşme havası alttan alta devam eder. Böyle olunca da nispeten sıcak kış günlerinde ufak "cik cik konserleri" bacalardan aşağı yayılır. Şubat ve mart aylarında işler iyice ciddiye biner ve cik cikler artık hiç susmaz. İşte o günlerde zaman zaman, kargaların topluluk halindeki yaşamlarının herhalde en ilginç törenine tanık olmak mümkündür.

Kuşların cik havasının zirveye ulaştığı mart ayının son günlerinde, etraftaki herhangi bir duvar boşluğundan ya da bacadan, aniden bu koronun sesi yükselmeye başlar. Aynı zamanda seslerin tınısı da değişmiştir; ton alçalmıştır ve artık alışıldık cik ciklerden kat kat daha hızlı, art arda ve gitgide aralıkları kısalan ve mısra sonu geldiğinde de çılgın bir sürate ulaşan, "yip yip yip" diye, son derece hızlı bir staccato* temposuna bırakmıştır yerini. Bu esnada her yandan buraya akın eden kargalar doruğuna ulaşan bir heyecanla, tüylerini kabartıp, en tehditkâr havalarına bürünerek "yip konserine" eşlik ederler.

Peki, bunun anlamı nedir? Son derece dikkate değer bir şeydir: Kamuoyunun huzuru bozan bir olaya müdahale etmesi! Bu toplumsal, doğuştan getirilmiş, yani saf dürtüsel tepki tarzını daha iyi anlamak için, konuyu biraz daha açmamız gerekiyor.

Yuvada cik cikleyen bir karga öyle kolay kolay saldırıya uğramaz, çünkü saldırgan, yuvasında oturan karşısında açıkça dezavantajlıdır. Gelgelelim karganın biçimsel ve anlamsal olarak birbirinden tamamen farklı *iki ayrı* tehdit pozisyonu vardır. Eğer kavga konusu tamamen hiyerarşi sıralamasıyla sınırlıysa, rakipler dimdik bir duruşa geçip tüylerini mümkün mertebe kapatarak birbirlerini tehdit ederler. Bu duruşun tehditkârlığı, havalanarak rakibin tepesine binmekte yatar. Bu

* Müzik terimi. Notaların tek tek, birbirine bağlanmadan icra edileceğini belirtir –çn.

temel duruştan, birçok başka kuş türünde de görülen ve tarafların havalanıp rakibinin üstüne atlayarak onu sırtüstü çevirmeye çalıştığı ortak dövüş biçimi gelişmiştir. Karganın diğer tehdit duruşu ise daha önce anlatılana taban tabana zıt özellikler gösterir: Kuş başını eğer, kafasını ve boynunu, tuhaf bir kambur oluşturacak biçimde mümkün mertebe vücuduna yapıştırır ve tüylerini alabildiğine açar. Kuyruk, rakibin olduğu tarafa doğru hafifçe yatırılır ve tüyler kat kat açılır. Kısaca kuş kendini olabildiğince büyük göstermeye çalışır.

Birinci duruşun anlamı: "Bana bak, hemen yol ver yoksa sana uçarak saldırırım," ise, ikincisi de: "Şu an durduğum yeri kanımın son damlasına kadar savunurum, haberin olsun, geri çekilmiyorum," demektir. Rütbece yüksek bir kuş, birinci duruşa geçerek kendisinden daha düşük rütbeli bir başka kuşu kovalamaya kalktığında, rakibi ikinci duruşa geçerse saldıran olayı genelde daha fazla uzatmayıp geri çekilir. Sadece aynı yeri, rakibi kadar değerli bulması halinde saldırısını sürdürür ve bu durumda o da ikinci pozisyona geçer. Böyle zamanlarda rakiplerin her biri bedenlerinin yan yüzleri birbirlerine dönük ve kuyruk kanatları kat kat açılmış halde uzun süre bu şekilde karşılıklı dururlar. Bu esnada boğaz boğaza gelmezler; yani yaptıkları, çoğu kez durdukları yerden düşmanlarına doğru öfkeli ve sert gaga darbeleri savurmaktan, rahatça duyulabilecek tıslama ve gaga takırdatma sesleri çıkarmaktan öteye geçmez. Bu çeşit bir hesaplaşmanın nasıl sonuçlanacağını belirleyecek tek şey, kimin daha fazla bu duruma dayanabildiği olacaktır.

Cikleme seremonisi ise tamamen ve ister istemez ikinci, yani doğrudan alan savunmasını vurgulayan

tehdit duruşuyla bağlantılıdır. Zaten karga başka hiçbir duruşta bu "cik cik" sesini çıkaramamaktadır! Kendi *bölge* sınırlarını çizen her hayvanda olduğu gibi, kargada da *"alan sahipliği"* kuşun "kendi evinde" yabancı olduğu yerlere kıyasla daha etkili dövüşebilmesi ilkesine dayanır. Demek ki ait olduğu yuvada öten karga, mütecaviz kuş karşısında daha başlangıçtan itibaren büyük ölçüde üstünlük sahibidir; bu üstünlük sürü üyeleri arasındaki en büyük hiyerarşi farklarını bile ortadan kaldırmaya yetmektedir.

Kullanışlı yuvayı ele geçirmekteki rekabet kimi zaman, çok güçlü bir kuşun kendine kıyasla çok zayıf bir kuşa yuvasında saldırıp onu fena halde pataklaması gibi bir durumu da beraberinde getirebilir. Çok nadir görülen böyle bir durum için benim "yip tepkisi" diye adlandırdığım, ilginç sosyal davranış hazırda beklemektedir. Saldırıya uğrayanın yani yuva sahibinin ciklemeleri gitgide artar ve sonunda yiplemeye dönüşür. Şayet dişisi bu sırada çoktan yardıma koşmamışsa, o anda yuvaya tüyleri dimdik halde gelir ve huzur bozucuya karşı öfkeyle yiplemede erkeğine eşlik eder. Saldırgan bu noktada geri çekilmezse inanılmaz bir şey gerçekleşir: Yakınlarda bulunan ve bu sesi duyan bütün kargalar birden, yüksek sesli yiplemelerle tehdit altında olanın yuvasına akın ederler; bütün kavga da bu karga yumağının içinde, gittikçe tırmanan bir orji, yip yip seslerinden oluşan bir kreşendo, accelerando ve fortissimo* içinde kaybolup gider. Heyecanların bu müthiş boşalması sonrasında, bütün kuşlar

* Müzik terimleri. *Kreşendo*: seslerin şiddetinin derece derece arttığını; *accelerando*: parçanın hızının artırılacağını; *fortissimo*: sesin en yoğun halde olması gerektiğini belirtir –çn.

ayılmış ve sakin bir halde dağılırlar; yuva sahibi hariç, o artık tehdit altında olmayan yuvasında hafif hafif ciklemektedir.

Genellikle böyle bir kavganın hallolmasına, birçok karganın orada buluşması yeter. Bunun en önemli nedeniyse saldırganın da yiplemeye eşlik etmesidir! İnsan merkezci bir gözlemci, huzur bozan karganın da "Durdurun hırsızı!" diye bağırmasını, şüpheleri kurnazca üzerinden atma çabası şeklinde yorumlayabilir. Hakikatte ise durum farklıdır. Saldırgan yip heyecanına kapılmıştır; o bütün bu cümbüşe neden olanın *kendisi* olduğunun ayrımında bile değildir. Böyle olunca da yipleye yipleye sağa sola bakarak, huzur bozucuyu arıyormuş gibi yapar; daha doğrusu *hakikaten de* onu aramaktadır zaten.

Saldırganın kim olduğunun, yardıma koşan sürü üyeleri tarafından hemen anlaşıldığına, hatta saldırganın kimileyin böyle bir durumda ciddi şekilde dayak yediğine birçok kez tanık oldum. 1928 senesinde kargaların yerleşim alanlarının asıl despotu bir saksağandı. Sosyal yaşamayan ve teke tek dövüş gücünde her kargadan epey üstün olan bu kuş, çeşitli karga çiftlerinin yuvalarına zor kullanarak defalarca girmiş ve yiplemelerine neden olmuştu. Kendiliğinden de anlaşılacağı üzere saksağanın kargaların çıkardığı yip tepkisini algılayacak bir "algılama aygıtı" olmamasına ve umursamadan mücadelesine devam etmesine rağmen, birlik halinde hareket eden kargalar tarafından öyle bir benzetildi ki, saksağan, karga yuvalarına zorla girme alışkanlığından kısa zamanda ve ebediyen –ve de korktuğumun aksine kuluçkadaki karga yumurtalarına zarar vermesine fırsat kalmadan– vazgeçti.

Yipleme ve çığırma tepkilerinde –gene başka bir açıdan da topluluğun devamı için yaptıkları gibi– ilk etapta en önemli rolü oynayanlar yaşlı, güçlü ve rütbeli erkek kargalardır.

1929 sonbaharında, göç halindeki 150-200 kadar karga ve ekinkargasından oluşan koca bir sürü, evimizin yakınlarındaki tarlalara kondu. O ve ondan önceki seneden beri yetiştirdiğim bütün genç kargalar da ayırması mümkün olmayacak şekilde bunların arasına karıştı! Artık evde sadece yaşlı birkaç tane küçük karga kalmıştı. Vaziyet tek kelimeyle felaketti. Gerçi göç halindeki bir sürünün genç kargalar üzerinde yarattığı karşı konulmaz etkiyi biliyordum bilmesine; ama gözlerimin önünde, tam iki senelik çalışmamın (ne iki senesi!) bir daha dönmemek üzere uçup gitmiş olması beni mahvediyordu. Şu siyah kanatlar benim kargalarda uyuşturucu etkisi yaratıp onlarla birlikte uçmalarına neden olmuştu işte! Ve bu iki senelik çalışma, Sarıyeşil ile Mavisarı olmasaydı gerçekten de basbayağı yok olup gidecekti. Sürüde kendi yaş gruplarının son temsilcileri olan bu iki yaşlı erkek, evden uçup uçup tarlaya iniyorlardı. İşte orada öyle akıl almaz bir şey yaptılar ki, bu iki yaşlı karganın hayret verici davranış biçimlerinin defalarca tekrarlanarak onaylanmış, dahası deneysel anlamda kanıtlanmış olduğunu bilmesem, şimdi, burada o olanlar hakkında yazarken şüpheye düşmekten kendimi alamazdım. İki yaşlı erkek, sözünü ettiğim bu karmakarışık sürünün içinden "bizim" kargaları tek tek arayıp buluyordu. Sonra bunları, karga ebeveynlerinin kendi yavrularını tehlike arz eden mekândan uzaklaştırmak amacıyla yaptığı gibi belli bir hareketle uçmaya "ikna ediyorlardı." Şöyle ki:

Yaşlı kuş uçarak gelip, sırtı dönük gence arkasından ve alçaktan yaklaşıp tam onun üzerinden dikey vaziyette uçarken kat kat birbirine yapıştırdığı kuyruk dümeni vasıtasıyla yana doğru ani bir sallanma, bir titreme hareketi yapar. Bu "tören" yerde oturan kuşu doğrudan etkiler ve hayvan (şartlı) refleks tepkisine bağlı olarak diğerinin peşinden sürüklenir. Sarıyeşil ile Mavisarı da aynen böyle yaptılar; tıpkı Çok'umuzun da bir zamanlar yaptığı gibi, genç kuşların hemen önünden, ağır seyirde uçarak onları adeta tek tek "kulaklarından tutup" eve getiriyorlardı. Yaşlı erkekler bütün bu prosedür süresince, bildik kısa, alt perdeden seslendirdikleri ince uçuş çağrısından, derin tınısı ve uzunluğuyla belirgin bir şekilde ayrılan esrarengiz bir çağrı yapıp duruyordu. Diyelim ki uçuş çağrısı ince bir "Kya" gibiyse, diğer özel çağrı bir "Kyuh" ya da "Kyoh" gibiydi. Çağrıyı daha önce duymuştum, bunu hemen hatırladım zaten ama anlamını yeni keşfediyordum.

İki erkek karga deli gibi çalışıyordu. İyi terbiye edilmiş bir çoban köpeğinin nispeten büyük bir koyun sürüsünü idare ederken gösterdiği başarıya eşdeğerdi yaptıkları. Normal koşullarda kargaların çoktan tüneklerinde olduğu alacakaranlığın son dakikalarına değin çalıştılar. İşleri hiç de kolay değildi, çünkü eve güçbela getirilen genç kuşlar katiyen kalmaktan değil, aşağı tarladaki gezgin sürüye geri uçmaktan yanaydı. Getirilen on kargadan dokuzu tekrar oraya gitme eğilimindeydi. Ama akşamın ilerleyen saatlerinde –gezgin kargalar evde yattıkları saatten geç yatarlar– göç halindeki küme yoluna devam edince, onca genç kargamızdan en son sadece iki tanesinin eksik olduğunu görüp derin bir soluk alabildim.

Bu etkileyici olgu da, "Kya" ve "Kyuh" seslerinin farklı anlamları konusunda daha dikkatli olmama vesile oldu. Çok geçmeden onları net bir şekilde anladım. Her iki çağrı da: "Uçuşa katıl!" diyordu; ancak karga, "Kya" çağrısını "havalanma atmosferinde" olduğunda, yani sürüden ayrıldığı zaman yapıyordu. "Kyuh" çağrısı ise belirli bir yönü de gösteriyordu, vurgu burada *eve doğru*'daydı. Gezi halindeki karga kümelerinden benimkilerden farklı, daha tiz sesler yükseldiği hep dikkatimi çekmişti. Demek buydu nedeni! Vatanından uzak ve kuluçka kolonisinden tamamen kopmuş kargalarda, eve dönüş havası ifade eden "Kyuh" çağrısı *görülmez*, dolayısıyla bunlarda sadece gezi halindeki kargaların kendine has "Kya" çağrısı duyulur. Bu bağlamda, gezi halindeki kümelerde de "Kyuh" sesine rastlanıp rastlanmayacağını tespit etmek enteresan olabilir. Fakat kış mevsiminde geziciler sadece kısa, tiz ve net tınılı "Kya" çağrılarını yaparken, aynı mevsimde benim kuşlarımdan ibaret kolonide eve dönüş havasının asla tamamen ortadan kalkmadığını rahatlıkla söyleyebilirim.

"Kya" ile "Kyuh" çağrıları, çağrıyı yapan kuşun bir ötekine tarlaya veya eve doğru uçmak için bilinçli birer daveti değil, tamamen kendi içinde bulunduğu *atmosferin* ifadesi olan çağrılardır. Gelgelelim herhangi bir kastın söz konusu olmadığı ve tamamen kuşun içinde bulunduğu "ruhsal durumun" ifadesi niteliğindeki bu çağrı son derece bulaşıcı bir etkiye sahiptir; tıpkı insanlardaki esneme gibi. Ne var ki

ruhsal durumun karşılıklı olarak bu şekilde birbirine bulaşması kargalarda, eninde sonunda hepsinin gene aynı eylemde bulunmasıyla sonuçlanır; örneğin grup halinde eve dönmeler... "Karar verme" süreci bazen uzadıkça uzar ve böyle durumlarda hayvanın davranışı insana çok *kararsız* gelebilir; bu tespit haksız da değildir, çünkü hayvanlarda eksik olan şey, bilinçli olarak belirli bir eylem biçimine karar verme, yani aşağı yukarı mevcut bütün diğer dürtülerin, tek bir dürtü lehine bastırılması becerisidir. Gözlemci insan olduğunda, böyle bir karga sürüsünün "Kya" ile "Kyuh" arasında yarım saat, bir o yana bir bu yana çekişip durması karşısında sabırsızlanması işten bile değil. Varsayalım sürü, evin birkaç kilometre uzağındaki tarlaların birindedir; yem arama işlerini bırakmışlardır artık. Başka bir deyişle kuşlar yakında eve döneceklerdir. Yalnız yanlış anlaşılmasın; "yakında" kavramı burada kargaların *yakın* anlayışları üzerinden anlaşılmalı. Gerçi sonunda çoğunlukla yaşlı, tepkileri güçlü birkaç kuş, "Kyuh" çağrıları yapa yapa havalanınca bütün kümeyi de peşinden göklere sürükler sürüklemesine ama hayvanlar yukarı ulaştığında birden kümedekilerin çoğunun hâlâ "Kya" havasında olduğu ortaya çıkıverir. Sürü, bitmek bilmez "Kya" ve "Kyuh" çağrıları arasında havada daireler çizer ve sonunda, belki de evden daha da uzak başka bir tarlaya iner. Bu böyle devam edip durur bir süre. Ardından yavaş yavaş "Kyuh'çuların" sayısı artar; bunlar çoğunluğu oluşturduğunda ise "Kyuh" eğilimi bir yangın gibi yayılarak her yanı sarar ve kuşlar nihayet kelimenin gerçek anlamıyla "oybirliğiyle" karar verip eve uçar.

Birkaç sene sonra sürüm, nedeni hâlâ açıklanamamış bir felaketle karşılaştı.

Kış göçlerinden kaynaklanan kayıpları önlemek amacıyla kuşları kasım ile şubat ayları arasında kafeste tutuyordum. Ben o zamanlar hâlâ Viyana'da oturduğumdan onlara, merhametiyle tanınan bir bakıcı tutmuştum. Günün birinde bütün hayvanlar kaçtı. Kafesin tel örgüsünde bir delik vardı; belki buna rüzgâr neden olmuştu, ama içerde iki ölü karga vardı ve diğerleri ortadan kaybolmuştu, içeri bir gelincik girmiş olabilir miydi acaba? Bilmiyorum.

Velhasıl bu kayıp, hayvan bakıcılığım boyunca başıma gelen en acı kayıptı.

Ne var ki bu kaybın getirdiği iyi şeyler de olmuştu: Öyle gözlemler yaptım ki, başka koşullarda bunları izlemem asla mümkün olamazdı. İyi olan şuydu: Kargalardan *biri* üç gün sonra birdenbire geri döndü... Kırmızısarı; yani bir zamanların Kraliçesi, Altenberg'de kuluçkaya yatan ve yavrularını yetiştiren ilk karga ve böylece yeni bir süreç başladı.

Onun hatırına, fazla yalnız kalmasın diye dört yavru daha büyütmeye karar verdim. Ve uçabilir duruma geldiklerinde onları Kırmızısarı'nın yanına, kafese koydum. Fakat aceleden ve kafamdaki binlerce başka işten dolayı kafesin bir deliği olduğunu fark edemedim. Yavrular daha Kırmızısarı'ya alışmadan hepsi bir seferde serbest kaldı: Kapalı bir sürü halinde ve lideri kendi aralarında arayarak, daireler çize çize gitgide havada yükseldiler ve sonunda evin epey uzağında bir yere, sık kayın ağaçlarıyla kaplı dağın yamacına kondular. Bulundukları yerde onlara ulaşmam imkânsızdı ve kuşlar benim çağrılarıma cevap verip peşimden gel-

meyi bilmediklerinden, onları bir daha görmek konusunda pek umudum yoktu. Elbette ki Kırmızısarı onları "Kyuh" çağrılarıyla eve getirebilirdi; yaşlı hayvanlar, yani "konsüller" uçarken yolunu kaybetmiş bütün sürü üyeleriyle ilgilenirler. Gelgelelim Kırmızısarı, daha yarım gün bile birlikte olmadıklarından, bu yavruları sürünün bir parçası olarak görmüyordu. O çaresizlikte aklıma dâhice bir fikir geldi!

Tavan arasına inip hemen sonra yeniden çatıya çıktım. Kolumun altında, babamın evinde doğum günleri olduğunda dalgalandırdığım, İmparator Franz Josef devrinden kalma sarı-siyah bayrak vardı. Ve evimin çatısının ta tepesinde, paratonerin yanında durmuş, çaresizce elimdeki, geçmişe ait politik simgeyi sallıyordum. Peki, bundan ne umuyordum? Bu uyarıcı davranışla Kırmızısarı'nın ormandaki yavruların onu görebileceği yüksekliğe çıkmasını ve yavruların, onun yapacağı çağrıyı duymasını sağlamaya çalışıyordum. Ardından belki de –umudum buydu– yaşlı karga, yapacağı bir "Kyuh" çağrısıyla yolunu kaybetmiş yavruları eve getirecekti.

Kırmızısarı döne döne göğe yükseldi, fakat bu kadarı yeterli değildi. Durduğum yerden habire Kızılderili çığlıkları atıyor, bir yandan da deli gibi bayrak sallıyordum. Kasaba sokağında insanlar birikmeye başlamıştı. Yaptığım şeyin açıklamasını daha sonraya bıraktım ve bayrak sallayıp çığlık atmaya devam ettim. Kırmızısarı biraz

daha yükseldi. Tam o sırada yamaçtaki yavrulardan biri seslenmeye başladı. Bayrak sallamayı kestim ve nefes nefese yukarı, yaşlı karganın daireler çizdiği yöne doğru kaldırdım başımı. Ve ne göreyim: Mısır'ın bütün kuş başlı tanrıları adına! Kırmızısarı, kanat çırpışını değiştirmişti ve şimdi yeniden yükselmeye başlamıştı. Son derece kararlı, ormana doğru uçuyordu işte; kyuh, kyuh, diyordu, kyuh... geri gelin, geri gelin! Elimden geldiği kadar hızla bayrağı topladım ve kaçarcasına çatı katına inip gözden kayboldum.

On dakika içinde bütün yavrular eve dönmüştü, Kırmızısarı dahil. Hayvan en az benim kadar yorulmuştu. Dört yavruyu o günden itibaren sadakatle korudu ve bir daha uçup gitmelerine müsaade etmedi. Seneler içinde o dört yavrudan, başını bir dişinin, Kırmızısarı'nın çektiği, çok nüfuslu bir koloni oluştu. Kendisiyle yavrular arasındaki yaş farkı epey fazla olduğundan, yavrular üzerinde, herhangi bir koloni despotundan daha fazla "otorite" sahibiydi. Kırmızısarı sürüyü bir arada tutmak konusunda, benim gördüğüm kolonilerdeki bütün hükümdarlardan daha üstündü. Vefalıydı, bütün yavruları korudu; hepsine annelik etti, çünkü kendi yavruları olmamıştı.

Kırmızısarı'nın hayat hikâyesini böyle bitirmek çok romantik olurdu: Kamu yararına kendini feda eden

bakire Vesta rahibesi! Nasıl, fena değil ha? Oysa olaylar bu şekilde gelişmedi. Ortaya öyle bir pembe dizi *happy-end*'i çıktı ki anlatmaya dilim varmıyor.

Bahsettiğim felaketten üç sene sonra, güneşli ve rüzgârlı bir ilkbahar sabahı, yani tam bir göç gününde, gökyüzünün ta yükseklerinde, küçük kargalar ve ekin-kargalarından oluşan bir grup gezgin kuş tepemden uçarken birden aralarından kanatsız bir mermi, torpido gibi çılgınca bir hızla inmeye başladı. Mermi tam bizim evin çatı hizasında bir kuşa dönüştü ve kayarcasına yumuşacık bir hareketle rüzgârgülünün üzerine konuverdi. Şimdi orada daha önce hiçbir kargada görmediğim pırıl pırıl parlayan kanatları, muhteşem, ipek gibi, neredeyse ışık saçan yelesiyle, devasa büyüklükte bir erkek karga oturuyordu.

Ve Kırmızısarı, o kraliçe, o despot, herhangi bir kavgaya kalkışmadan teslim oldu! O koca otoriter dişi cengâver ansızın, kuyruğunu genç gelin kargalar kadar tatlı tatlı sallayan ve kanatlarını cazip şekilde titreten çekingen, itaatkâr bir kız olup çıkıverdi. Erkek geleli daha birkaç saat olmuştu ki, ikisi canciğer olup çıkmış, birbirlerine bir yastıkta kocamış çiftler gibi davranmaya başlamıştı.

Son derece ilginç olan ise koca adamın diğer kargalar tarafından herhangi bir kavgayla sınanması gerekmemiş olmasıydı. Eski hükümdarın onayıyla despot olarak tanınması, onun "bir numara" olarak kabul edilmesine yetmişti anlaşılan. Bu tarz hükümdar seçme davranışını bir tek köpeklerde görmüşümdür.

O yaşlı erkek karganın, Kırmızısarı'nın bir zamanlar ortadan kaybolan eşi Sarıyeşil olduğuna dair bilimsel anlamda bir kanıtım yok. Bacaklarındaki renkli

halkalar kırılıp gitmişti çoktan. Fakat sürünün bir üyesi olduğuna şüphe yok; bu onun evcilliğinden ve çatı katındaki arka bölmeye girerken gösterdiği rahatlıktan da anlaşılıyordu. Bizim oraya yerleşen ve yabanda yetişmiş kargalar her konuda çok daha farklı davranıyorlardı. Onun ilk sürünün "konsüllerinden," en yaşlı dört-beş kargadan biri olduğu kesindi. Her halükârda ben o yiğidin hakikaten Sarıyeşil olduğunu düşünüyorum ve umuyorum.

Bu ikisi sonraları kuluçkaya yattı ve birçok yavru yetiştirdi. Bugün Altenberg'de yuva sayısından fazla karga var. Her duvar çatlağında, her bacada bir yuva bulunuyor.

Babam son savaşın epeyce öncesinde yazdığı otobiyografisinde Altenberg kargalarından bahseder: "Bu kara dostlar özellikle de akşamüzerileri yükseklerde daireler çizer ve dokunaklı çağrılarla birbirleriyle anlaşırlar. Bazen onların ne dediğini anlayabildiğimi sanıyorum: 'Dünya durdukça ve burası ocağımız olduğu sürece biz, memleketine bağlı ve zamanı aşan dostlarınız olarak, yuvalarımızın üzerinde uçacağız,' diyorlar."

Zamanı aşan dostlar! İşte tam da bu! Ruhumuzu okşayan, ruhumuzun özel bir yanına hitap eden tarafları, gerçekten de bu küçük kargaların zamana meydan okuyuşlarında yatıyor. Kargalar sonbaharda ya da yumuşak bir kış gününde bahar şarkılarını tutturduklarında ya da ne bileyim fırtınanın güçleriyle o muhteşem oyunlarını oynadıklarında, bana bembeyaz karın ortasındaki bir çam ağacı yeşilinin ya da don sonrası pırıl pırıl bir sabahta, çitkuşunun şarkısının yaşattığına denk bir duygu yaşatıyor. Bu duygu, Noel ağacını

zaman içerisinde umut ve sürekliliğin sembolü haline getirmiş olan duygunun ta kendisidir işte.

Çok'a gelince... Çok, uzun süre önce bilinmez bir kaderin peşinden giderek kayıplara karıştı. Kırmızısarı ise oldukça ileri bir yaşta sevgili bir komşumuz tarafından küçük kalibreli bir tüfekle vuruldu; onu bahçede ölü buldum... Ancak Altenberg'deki küçük karga kolonisi yaşamaya devam ediyor. Seçtikleri uçuş yolları ise Çok'unkilerle tıpatıp aynı, irtifa kazanmak için kullandıkları yükselen hava akımları, kullanım değerlerini ilk Çok'un keşfettiği akımlar, ilk kolonide hüküm süren ve Kırmızısarı'nın bugünkü koloniye taşıdığı geleneklerin tamamını şaşmaz bir kesinlikle uygulamayı sürdürüyorlar...

Ben de yaşamımda, benden sonraki nesiller için üzerinde yürünebilecek tek bir yol, hele hele gelecekte herhangi birinin "irtifa kazanmasına" yardımcı olacak bir "yükselen hava akımı" bulabilsem, kaderime müteşekkir olurdum.

6

HZ. SÜLEYMAN'IN YÜZÜĞÜ

Hz. Süleyman'ın kuşlarla, balıklarla, börtü böcekle ve öteki hayvanlarla konuştuğu yazılır. Bunu ben de yapabilirim. Gerçi, kitapta yazıldığı gibi yaşlı Kral misali bütün hayvanlarla konuşamam; itiraf etmeliyim ki bu konuda onunla boy ölçüşmem imkânsız.

Ben ancak iyi tanıdığım birkaç tür ile konuşuyorum; bunu yapmak için de öyle sihirli yüzüğe filan ihtiyacım yok. Bu yönden bakıldığında yaşlı Kral'dan üstün sayılırım, çünkü yüzüğü olmadan en iyi tanıdığı hayvanın bile dilini anlamıyordu Hz. Süleyman. Hatta artık bu mühür-yüzüğe sahip olmadığı andan itibaren, yüreği hayvanlara karşı taş kesilmişti. Anlayacağınız bir bülbül ona 999 karısından birinin, bir delikanlıya âşık olduğunu ihbar edince Hz. Süleyman öfke içinde mühür-yüzüğü fırlatıp atmış. En azından J. V. Widmann *Der Heilige und die Tiere* [*Aziz ve Hayvanlar*] adlı heyecan verici hikâyesinde böyle diyor.

Süleyman'ın bu yaptığı çok akılsızca ya da bilgece olabilir; ben kendi payıma, hayvanlarla iletişim kurar-

ken sihirli yüzükler kullanılmasını hiç de centilmence bulmuyorum. Herhangi bir sihre gerek kalmadan da bu canlı varlıklar insana en güzel hikâyeleri anlatıp dururlar, hem de gerçek hikâyeleri. Ve doğadaki gerçek, biricik gerçek büyücüler olan bizim şairlerimizin ve edebiyatçılarımızın düşünüp tasarlayabilecekleri her şeyden çok daha güzeldir onların anlattıkları.

Kimi hayvanların kullandıkları "alfabe"yi anlamak öyle şaşırtacak, önemli bir şey de sayılmaz. Ayrıca hayvanlara bir şeyler söyleyebilir, onlarla konuşabiliriz; en azından, söylediklerimizin fiziksel ifade araçlarımızın sunduğu imkânlar dahilinde bulunması ve hayvanların da bizimle bağlantı kurmaya hazır olmaları koşuluyla elbette. Ama işte bu durumda, arkadaşım Alfred Seitz'in bir kere başına geldiği gibi dil sürçmesi yapmamak kaydıyla... Yaz başlarında Tuna çayırlarında bizim gri gerdanlı kaz filmimizi çekiyorduk. Sulardan, otlaklardan ve sazlıklardan oluşan bakir bir arazide, yavaş mı yavaş yol

alıyorduk, çünkü yürüyüş hızımız, peşimizden yürüye yürüye gelen üç yavru yabanördeği ile dokuz kazdan oluşan küçük gri kaz kolonisinin üst hız limitine denk geliyordu. Nihayet Alfred'in çekim yapmasına çok uygun, güzel, resimlere layık bir yere gelmiştik. O kendini hemen işine verdi, ben de bütün bu girişimin bilimsel yanının idaresine hazırlanmaya başladım; anlayacağınız yapabileceğim şey, o an için çayırların ortasındaki bir adacığa uzanıp güneşlenmekti. Alfred göbeğine kadar suya girmiş, kamerayla, gözleriyle ve bir hayvan sabrıyla, tuzağını kurmuş bekliyordu. Güneş yakıyor, kızböcekleri vızıldıyor, kurbağalar vıraklıyorlardı. Yavaş yavaş uykuya dalmışım; sanki çok uzaklardan sesler geliyor, Alfred, ters zamanda yüzerek görüntüye giren ördeklere ağzına geleni söylüyordu, kalkıp bu ördek yavrularının dikkatlerini başka yere çeksem mi acaba, diye düşünüp dururken, birden Alfred'in sinir içinde ve kararlı bir sesle: "Rangan-gang, rang... oh, hayır, rakvakvakvak... demek istedim," diye konuştuğunu duydum. Alfred'in dili sürçmüş, istemeden ördeklere gri kazların diliyle hitap etmişti. Dostum Alfred, sesleri kusursuz bir gri kaz aksanıyla çıkartmıştı; sırf bu nedenle de araya soktuğu "oh, hayır... demek istedim" parçası alabildiğine komik bir etki yapmıştı.

Kelimenin gerçek anlamıyla bir dilleri yoktur hayvanların. Gelişmiş, üst düzeydeki bir hayvan türünün her bir bireyi, örneğin toplumsal yaşayan karga ya da gri kaz, ifadeye yarayan hareketlerden ve seslerden oluşan kocaman bir sinyal (işaret) dizisini doğuştan beraberinde getirir. Ayrıca bu sinyalleri yollama yeteneği kadar onları doğru "anlama," başka bir deyişle, türün hayatta kalmasını ve devamını sağlamak bakımından anlamlı bir tarz-

da yanıt verme yeteneği de doğuştandır. Çok sayıda gözlem ve deneyle kesinleştirilmiş olan bu bilgilerle birlikte, yüzeysel bakıldığında insanın söz dili ile bütün o hayvanlara özgü "anlaşma dili" arasındaki benzerliğin büyük bir kısmı kaybolup gitmektedir. Hayvanın bütün o çıkarttığı seslerle ve ifade hareketleriyle türdeşlerinden birini etkilemek gibi bilinçli bir niyet ve amaçtan kesinlikle yoksun olduğunu yavaş yavaş kavrayınca, insanın söz dili ile hayvanların anlaşma dili arasındaki o az buçuk benzerlik de iyice azalır. Tek başlarına (türünden uzak) büyütülmüş ve bakılmış gri kazlar, yabanördekleri ve kargalar da söz konusu, gerekli havaya girer girmez bütün bu sinyalleri yollamaya başlamaktadırlar. Bu durumda bu sürecin alabildiğine karşı konmaz, yani "mekanik" olduğu, insana özgü olana kesinlikle *çok az* benzediği görülmektedir.

İnsan davranışlarında da duygusal-ruhsal bir hali kendiliğinden aktaran mimikler görüyoruz: Hani çok bilinen bir örnek vermek gerekirse, karşımızda biri esnerse esnemekten kendimizi alamayız. Hiç kuşkusuz insanın esneme halini ("ruhsal" durumunu) dışa vuran mimikler, kolayca algılanabilen ve bu kendiliğinden mimiğe yol açan nedeni anlamanın pek o kadar zor olmadığı uyarımlardır. Ne var ki genelde bir "ruhsal" hali yansıtmak için böyle kaba ve anlamı kolayca kavranabilecek sinyallere başvurmak gerekmez. Tam tersine: Bu dışavurum davranışının karakteristik özellikleri o derece ince ve küçüktür ki, bilinçli bir gözlemle algılanabilmeleri söz konusu değildir. Duyguların ve heyecanların bilinçdışı (kendiliğinden, farkında olmaksızın) aktarımını sağlayan esrarengiz yollama ve alıcı aygıtı, eski mi eski, insanın ortaya çıkışından çok daha öncesine geri giden bir aygıttır. Hiç kuşku yok ki, biz insanların içinde bizim sözlü dilimizin

gelişmesiyle ters orantılı olarak bu aygıt gerilemiştir. İnsan belli bir andaki "ruhsal" halini belli etmek ve dışa vurmak için kılı kırk yaran amaç, niyet belirtici hareketlere başvurmak zorunda değildir. Çünkü insan, "ruhsal" durumunu sözlerle ifade edebilir. Kargalar ve köpeklerse birbirlerinin gözlerine bakarak bir an sonra ne yapacaklarını buradaki belirtilerden "okumak" zorundadırlar. Bu nedenle gelişmişlik düzeyi yüksek, toplumsal yaşayan hayvanlarda "ruhsal" halleri yollayan ve alan aktarma aygıtı, insanınkine göre çok daha iyi gelişmiş ve "uzmanlaşmıştır." Hayvanların, örneğin kargaların çıkardıkları bütün ifade sesleri, gri kazların üç ya da daha az heceden oluşan sesleri vb, bütün bunlar bizim sözlü dilimiz ile değil de olsa olsa esneme, alnımızı kırıştırma, gülümseme ve benzeri, doğuştan gelen şekliyle "dışa vurduğumuz" ve aynı yoldan anlaşılan "ruhsal" hal ifadelerimizle karşılaştırılabilirler. Çeşitli hayvan "dillerinin sözleri" bir bakıma, "interjeksiyon" dediğimiz duygu, nida sesleri, bizim konuşma dilinde sıkça başvurduğumuz ah, eh, oh, şey vb gibi ünlemlerle araya girmelerdir.

Hani insan da bilincinde olmadığı çok sayıda mimik ayrıntısına sahip olabilir; gene de ne Şarlo ne de (*Mavi Melek* filminin profesörü) Emil Jannings mimiklere başvurarak bir niyetini, örneğin gri kazın yaptığı gibi uçmak isteyip istemediğini açık seçik anlatamaz ya da karga gibi yuvaya mı dönmek yoksa uzaklara mı gitmek istediğini belli edemezdi. Hayvanların yollama aygıtı insanlarınkine göre çok daha yüksek kapasiteli ve işe yarar olduğu gibi, aynı şeyi, yollanan işaretleri alma aygıtı için de rahatlıkla söylemek mümkündür. Bu aygıt gelen çok sayıda sinyali ayıklayıp onları öbeklemekle kalmaz, hani kullandığımız yollayıcı-alıcı benzetmesine bağlı kalarak

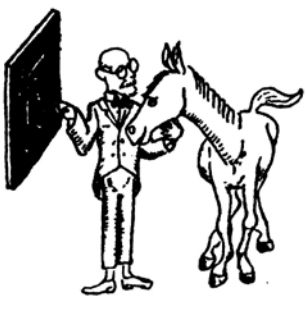
söylemek gerekirse, çok daha düşük enerji seviyelerinde gerçekleşen sinyallere de "cevap verir." Küçük mü küçük, insanın hemen hiç fark etmeyeceği sinyalleri hayvanların kaydedip bunları doğru değerlendirdiklerine insanın inanması zordur. Yerde yiyecek bir şeyler arayan bir karga sürüsü içinden biri, ilk elma ağacına konup orada tüylerini temizlemek için yerden havalanırsa, yerdekilerden hiçbiri şöyle başını kaldırıp bakmaz bile ona. Ancak aynı karga uzun bir mesafeyi uçmak üzere havalanırsa, bu karga tek bir "ga" sesi çıkarmamış olduğu halde, söz konusu sürüye hâkim "otorite" düzeninde, bu havalananın peşinden, artık onun temsil ettiği statüye göre ya "eşi" ya da büyük bir karga grubu da havalanır.

Bu durumda kargaları çok iyi tanıyan biri, aynen hayvanların yaptıklarını taklit etmeyi, en ince işaretleri bile anlamlarına uygun biçimde kavramayı becerse bile, aynı şeyi alıcı konumundayken yapamaz. Bir köpeğin bile "alıcısı" (reseptör), bizim benzer yeteneklerimizi kat kat aşar. Köpekleri iyi tanıyan herkes, akıl almaz bir kesinlikle efendisine sadık bir köpeğin sahibinin odayı, köpeği hiç ilgilendirmeyen bir niyetle mi terk etmeye hazırlandığını, yoksa hayvanın can attığı gezintinin mi başlamak üzere olduğunu akıl almaz bir kesinlikle efendisinin yüzünden okuduğunu bilir. Kimi köpekler bu türden ilişkilerde çok daha ileriye gidebilirler. Şu anki köpeğimin büyük büyükannesi olan çoban köpeğim Tito, "telepatik" yoldan, hangi insanın benim "ne zamanlar sinirime" dokunduğunu bilirdi. Bu öbeğe giren insanları,

hafifçe de olsa dönüp popolarından ısırmaktan onu alıkoymak imkânsızdı. Hele konularında uzman otoriter yaşlı kişiler tartışmalarda bana karşı "ama sen daha çok gençsin" argümanını kullanmayagörsünler! Yabancı biri böyle bir ifade kullanır kullanmaz, daha lafını tamamlamadan Tito'nun onu cezalandırdığı yerini ovalamaya başlardı. Tito masanın altına uzanmış yatarken de yani konuşan insanların yüzlerini ve hareketlerini, mimiklerini görmesine imkân yokken de hiç şaşmadan cezasını vermesine akıl erdirmek imkânsızdı. Peki, kimin kiminle konuştuğunu ve benim düşüncelerime karşı çıkanın kim olduğunu nereden biliyordu Tito?

Kuşkusuz efendisinin belli bir andaki ve konumdaki ruh halini anlamaya yönelik bu duyarlı algı elbette "telepati" filan değildi. Kimi hayvanlar, insanların gözünden kolayca kaçan, şaşırtacak kadar küçük hareketleri algılama yeteneğine sahiptirler. Pürdikkat kesilmiş, sahibine hizmet etmeye hazır, sahibinin ağzından çıkanı duymaya hazır bir köpek, akıl almaz işler yapar. Ama atlar da bu konuda köpeklerden pek geri kalmaz. Kimi hayvanlara bu tür bir ün de kazandırmış olan birkaç beceriye burada değinmek yerinde olacaktır. Bizim kültürel coğrafyamızı tanıyanlar "Akıllı Hans" adını hatırlayacaklardır. Bir sayının "küpünü" bile hesaplayabilen başka atlar da vardı; hatta bir Airedale Terrier'i olan harika köpek Rolf, işi, sahibesine kendi vasiyetnamesini yazdıracak kadar ileriye götürmüştü!

Bütün bu sayı sayabilen, konuşan ve düşünen hayvanlar, anlamları bir tür telgraf mors alfabesine benzeyen sistem içinde belirlenmiş, vurma işaretleri ya da zil sesleriyle işleyen bir dil kullanırlar. Hayvanların becerilerinin sergilendiği durumlar tabii ilk bakışta insanın ağzını bir karış açık bırakacak türdendir. Göstericiler seni bizzat olup biteni sınamaya sahneye çağırırlar. Seni cesur kısrağın, Terrier'in ya da artık hangi hayvan söz konusuysa onun karşısına dikerler. Sorarsın: "İki kere iki kaç eder?" Köpek sana dikkatle bakıp dört kez havlar. Daha şaşırtıcı olan, ayağını yere vururken sana bakmaya bile tenezzül etmeyen attır. Çünkü atlar gözlerini belli bir anda doğrudan "dikmedikleri" halde, dolaylı denen görme yoluyla en küçük hareketleri bile şaşırtacak kadar kusursuz biçimde görürler. "Düşünen" hayvana istemeden küçücük hareketler ileterek çözümü açıklayan sen kendinsindir, çünkü insan sorduğu sorunun çözümünü kendisi bilmiyorsa, bu sefer zavallı hayvan beyhude yere, ayağını yeterince yere vurduğunu belli edecek işaretin gelmesini beklerken, vurup duracak ya da havlamasına son vermeyecektir. Gelgelelim kendilerini gözlemleyen ve kendilerini bu yönde denetleyip tutabilen çok az sayıdaki insan bile hayvanın beklediği bu bilinçdışı, istenmeden iletilen işaretleri bastırabilme konusunda yetersizdir. Çözümü bulanın hayvan değil de sadece insan olduğu ve bu çözümü, düşündüğü sanılan hayvana insanın ilettiğini, meslektaşlarımdan biri, bekâr bir kadının sahip olduğu çok ünlenmiş bir Dachshund cinsi köpek üzerinden ispat etmişti. Arkadaşımın yöntemi kurnazca bir hileye dayanıyordu: Yöntem, köpeğe yönelik problemlerin yanlış çözümlerinin "hesap

yapan" köpekten değil de sahibesinden kaynaklandığını göstermeyi hedeflemişti. Bu amaçla arkadaşım üzerine problemlerin kalın harflerle yazıldığı kartlar hazırladı. Kartlar üst üste yapıştırılmış saydam tabaklardan oluşmuştu. Her bir kartın üzerinde basit bir hesap problemi vardı. Ancak kartı köpeğe doğru tuttuğunuzda köpeğe bakan yüzde başka bir problem, sahibesinin gördüğü arka yüzde ise gene başka, çok basit bir sayısal problem görünüyordu. Kadıncağız üzerinde basit problemlerin yazılı olduğu plakaları köpeğine tuttukça, köpek, kadının gördüğü sayıların oluşturduğu problemin çözümünü havlayarak sunuyordu, ama bunlar, köpeğin gördüğü problemlerin çözümü değildi. Bu deneylerin sonunda arkadaşım köpeğe, üzerine kızışmış bir dişi köpeğin kokusunun sürüldüğü bir parça bez koklattı. Köpek heyecan içinde paçavrayı koklayıp kuyruğunu sallamaya başladı. Çiftleşmeye hazır bir dişinin kokusunu aldığından emindi. Ama sahibesi yaşlı kadın bu kokuyu tanımıyordu. Kadın köpeğine, bu paçavranın ne koktuğunu sorunca, köpek hiç tereddüt etmeden (sahibesinin kafasındaki cevabı) mors alfabesi üzerinden yapıştırıverdi: "Peynir."

Kimi hayvanların, az önce değindiğim gibi, efendisinin bir başkasına gösterdiği dost ya da düşman duygu ve niyetleri belli eden en küçük ifade hareketlerini fark edebilme yetenekleri, elbette insanı hayretler içinde bırakmaktadır. Olup bitene saf saf insani özellikler atfeden, bu anlamda olayı "insanlaştıran" bir

gözlemcinin, böylesine iç, duygusal, derin ve dile getirilmez düşünceleri "bile" ele verebilen bir hayvanın, sevgili efendisinin söylediği her sözü elbette anlayacağına inanması anlaşılır hale gelmektedir. Oysa böyle düşünürken, hayvanların o en hassas ifade hareketlerini anlama yeteneğinin tam da konuşamadıkları için, sözleri anlamadıkları için böylesine gelişmiş olduğu sıkça unutulmaktadır.

Hiçbir hayvanın, kendi türdeşini belli bir davranışa yöneltmek için bir şey "söylemesi" söz konusu değildir anlayacağınız. Hayvansı "anlamayı" (birbiriyle anlaşmayı) sağlayan bütün ifade hareketleri ve sesleri, "yollayıcı" tarafından salt (bilinçdışı) "interjeksiyonlar" olarak gerçekleştirilir.

Köpeğiniz sizi burnuyla itekleyip duruyor, kuyruğunu sallıyor ve kapıya koşup duruyor, kapıyı tırmalıyor ya da pençelerini musluğun altındaki lavaboya dayıyor ve soran gözlerle etrafına bakmıyorsa, bu durumda insanın konuşma özelliğine alabildiğine yakın, dolayısıyla da çıkardıkları, aralarındaki farklar çok ince olan sesler açık seçik "anlaşılır" ve amaca yönelik olsa da bir küçük kargadan ya da gri gerdanlı kazdan gene de hiç beklenmeyecek bir davranış sergilemektedir. Köpek sizi kapıyı ya da musluğu açmaya yönlendirmek istemektedir, yaptığı, insan dostunu bilerek belli bir amaç doğrultusunda etkilemektir. Karga ya da gri kaz ise tamamen bilinçsizce içlerinden gelene ifade kazandırmaktadırlar; karganın "gaklaması," kazın çıkardığı sesler ya da uyarı sesleri, herhangi bir niyet ve amaçtan bağımsız, hani "ellerinde olmadan" iradeleri dışında kopup gelir içlerinden diyebiliriz; söz konusu havaya girdiğinde "söylemek" zorundadır bunları;

bastırması imkânsızdır, hatta ortalıkta kimsenin bulunmadığı durumlarda, yapayalnızken de aynı şekilde "söyler."

Ayrıca köpeğin yaptıkları "öğrenilmiş" ve "açık seçik" anlaşılır bir şeydir; kuşların yaptıkları ya da "söyledikleri" ise tamamen doğuştan gelen, kalıtımsal bir davranıştır. Her bir köpeğin efendisiyle, sahibesiyle anlaşabilmek için kendine özgü, öteki köpeklerinkinden farklı yöntemleri vardır; ayrıca aynı köpek belli bir andaki duruma bağlı olarak hedefine ulaşmak için farklı araçlara başvuracaktır. Dişi köpeğim Strasi bir keresinde kendisini rahatsız eden bir şeyler yemişti, geceleyin "dışarı" çıkması gerekti. O gün aşırı yorgun olduğumdan derin bir uykuya dalmışım. Böyle olunca da beni o bildiği işaretlerle uyandırması ve ihtiyacını belli etmesi mümkün olmamıştı; beni burnuyla dürtükleyip kuyruğunu salladıkça, kafamı yastığın altına daha da fazla gömmüş olmalıydım. Bunu üzerine kısa bir tereddütten sonra yatağın üzerine fırlayıp önayaklarıyla üzerimi açarak, beni yataktan handiyse yuvarlayarak indirmişti.

Belli bir anda izlenen amaca uygun olarak gerekli davranışı geliştirme yeteneğini kuşlarda aramak boşunadır; kuşların ifade hareketlerinde ve işaret seslerinde duruma göre "farklılıklar" gerçekleştirmeleri kesinlikle söz konusu değildir.

Papağanlar ve birçok vahşi kuş bildiğimiz gibi "konuşabilmekte," yani insan seslerini taklit edebilmek-

tedir; ancak bunu yaparlarken kimi zaman, yukarıda kuşlar için söylediğimizi çürütürcesine, belli başlı olaylar ile sesler arasında düşünce bağı kurmaları mümkün gibi görünmektedir. Gelgelelim bu taklit birçok ötücü kuşta gördüğümüz "alay etme" davranışından öteye bir anlam taşımamaktadır. Çalıbülbülü (sarı mukallit), kızıl sırtlı örümcekkuşu, yelkovankuşu, sığırcık ve başka kuşlar, bu alanda birer şampiyondurlar. Bu kuşların doğuştan, genetik olarak beraberlerinde getirmedikleri bu "alay etme" sesleri sadece "şarkı söylerlerken" görülür ama çıkardıkları sesler, istedikleri kadar ş, b gibi insan seslerine benzesin, herhangi bir anlamı bulunmadığı gibi, insan sözlerini taklit etmede epey ileriye gitmiş sığırcıklar, saksağanlar ve kargalar için de geçerlidir bu söylediğimiz.

Büyük kuzgunların ve büyük papağanların "konuşmasında" ise durum farklıdır. Bu hayvanların insana özgü sözleri "söylemeleri," yani konuşmaları, amaçtan, hedeften yoksun olma özelliği taşır, oyunsu bir konuşmadır bu ve zihinsel gelişmeleri daha alt düzeyde olan öteki kuşların şarkılarına karşılık gelmektedir. Ancak kargaların ve papağanların çıkardıkları kimi sesler (şarkıya karşılık gelme işlevinin ötesine geçip) ilginç bir şekilde bağımsızlaşmıştır: Bu seslerde (konuşmalarda) çok belli başlı ve neredeyse (evet neredeyse) anlam içeren düşünce bağlarının bulunduğunu gözden kaçırmak mümkün değildir.

Birçok gri papağan ve amazonpapağanı sadece sabahın erken saatlerinde "günaydın" der ve sadece bir kez yaparlar bunu, yani (günün doğuşuyla tamamen ilişkili olarak) anlamlı bir davranıştır bu. Dostum Otto Köhler'in, neredeyse çırılçıplak kalana kadar tüylerini

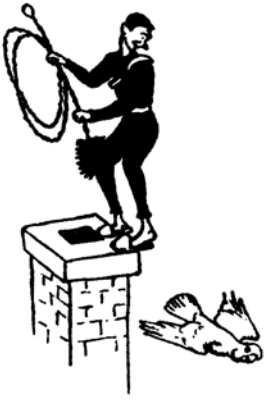

yolan "Geier" (Akbaba) adında çok yaşlı bir gri papağanı vardı. Öyle ahım şahım bir yanı yoktu bu papağanın, ancak dil konusunda gösterdiği yetenekle kendini bağışlatmıyor da değildi. "İyi sabahlar" ve "iyi akşamlar"ı tam yerinde kullanır ve evdeki misafirler ayrılmak için ayağa kalktıklarında memnun ve kalınca bir sesle "eh, artık güle güle" derdi. Unutmayalım ki sadece gerçek bir ziyarette, gelenler gerçekten gitmek üzere ayağa kalktıklarında ve vedalaştıklarında yapıyordu bunu. Tıpkı o "düşünebilen" köpekler gibi çok hassas, bilinçdışı verilen gitme işaretlerini algılamaya ayarlanmıştı; misafirlerin gerçekten gitmek üzere ayağa kalktıklarını nereden, hangi işaretlerden (göstergelerden) çıkartıyordu, ne yaptıysak anlayamadık bunu. Bir kez olsun, "misafirlere güle güle dedirtmeyi," düzmece bir ziyaret sonucunda başaramadık. İnsanlar gerçekten gitmek üzere ayağa kalktıklarında ise, hani istedikleri kadar (kuşa) pek belli etmeden "allahaısmarladık," "güle güle" desinler, bizim kuş alay edercesine, "eh, artık güle güle"sini araya sokuveriyordu.

Tanınmış Berlinli kuşbilimcisi Oberst von Lukanus'un bellek yeteneğiyle ünlenmiş bir gri papağanı vardı. Lukanus sayısız kuşun yanı sıra "Höpfchen" adında bir de ibibik kuşu besliyordu. Konuşmayı iyi beceren papağan, bu "Höpfchen" sözcüğünü kısa sürede öğrenmişti. Ne yazık ki bu hayvanlar esir olarak uzun süre yaşayamazlar. Bizim Höpfchen de bir süre sonra bütün dünyevi varlıkların sonunu paylaştı, pa-

pağan da onun adını unutmuş görünüyordu; böyle olmasa bile, hayvanın ölümünden sonra onun adını bir daha ağzına almamıştı. Yaklaşık dokuz yıl sonra Lukanus ikinci bir ibibik aldı ve bizim papağan onu görür görmez hemen eskisinin adıyla çağırmaya başladı: "Höpfchen..." "Höpfchen."

Bu uzun bacaklı kuşların belleği, bir kez öğrenmiş oldukları bir şeyi koruduğu gibi, genelde yavaş yavaş da olsa öğrenebilmektedirler. Bir sığırcığa ya da papağana yeni bir sözcük öğretmek isteyen herkes, ne kadar sabırlı olması gerektiğini, hayvanın karşısına geçip, nasıl bıkıp usanmadan tek bir sözcüğü tekrarlayıp durmak zorunda olduğunu bilir. Ama işte bu hayvanlar çok ender, hatta belki bir kez duymuş oldukları bir sözcüğü de istisnai durumlarda taklit etmeyi öğrenebilmektedirler. Ancak işte böyle bir durum, göründüğü kadarıyla, nadiren ve duygusal durumun, heyecanın çok yüksek düzeyde olduğu hallerde ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda iki güvenilir gözlem yaptım.

Erkek kardeşim, uzun yıllar "Papagallo" adında çok çekici, uysal, kıpır kıpır, dil yeteneği çok yüksek düzeyde olan bir amazonpapağanı besledi. Papagallo Altenberg'de bizimle beraberken, bütün öteki kuşlar gibi etrafta serbestçe uçabiliyordu. Daldan dala uçan, iyi konuşabilen ve insana özgü sözler söyleyebilen bir papağan ka-

feste oturup hep aynı şeyi yapan bir papağandan çok daha komik bir etki yaratır. Papagallo yüksek sesle: "Doktor Bey nerede?" diye bağırarak, sora sora etrafta uçarken, hele kimileyin bir yandan bunu söyleyip bir yandan da efendisini ararken, gülmemek mümkün değildi.

Öte yandan, ciddi anlamda da çok ilginç bir yeteneği vardı Papagallo'nun: Papagallo baca temizleyicisi dışında hiçbir şeyden ve kimseden korkmazdı. Kuşlar yüksekte, *yukarıda* olan şeylerden hemen korkuverirler; bu korku, yüksekten gelen yırtıcı kuşlarla ilintili olarak doğuştan gelen (ortabeyin programlarında yerleşmiş) bir davranıştır. Anlayacağımız, yerden yükselen her şey kuşlar için "yırtıcı kuş" duygusuna benzer bir şeylere karşılık gelir. İşte zaten daha giyim kuşamıyla ve kapkara görünümüyle öteki insanlardan tamamen farklı kapkara baca temizleyicisi de bacanın tepesinde gökten ayrılan konturlarıyla ortaya çıktığında, Papagallo panik halinde, bağıra çağıra korkuyla uçup gider, döndü dönecek diye beklerken akla karayı seçerdik. Aylar sonra baca temizleyicisi gene bize geliyordu. Papagallo da rüzgârgülü üzerine tünemiş, aynı yere konmak isteyen kargalara kızıp durmaktaydı. Bir ara tüylerini toplayıp büzüldü, inceldi ve endişeyle aşağıya bakıp orada ne olduğundan emin olmaya çalıştı; ardından havalandı ve ara vermeden, "Baca temizleyicisi geliyor! Baca temizleyicisi geliyor!" diye cırtlak bir sesle bağırmaya başladı. Biraz sonra kapkara adam bahçenin kapısından içeriye girdi.

Ne yazık ki Papagallo'nun daha önce bu baca temizleyicisini kaç kez görmüş olduğunu ve bizim aşçı kadının heyecanla, "Baca temizleyicisi geliyor," diye

seslenişini kaç kez duymuş olduğunu tespit etme imkânı bulamadım. Papagallo'nun sözlerini yansıtan ses, bu aşçı hanımın sesiydi besbelli ki. Ama en çok iki kez, hadi diyelim ki üç, en çok üç kez papağan aşçı kadının bu sözlerini duymuştu; o da araya en az birkaç ay girerek.

"Konuşan" bir kuşun insana özgü sözleri, hatta tam bir cümleyi bir kez ya da birkaç kez duyduktan sonra kafasına kaydedişine örnek, bir gri kargaydı (*Corvus corone cornix*). Adı "Hansl" olan bu karga, konuşma yeteneği bakımından bir papağanla boy ölçüşebilirdi. Bir demiryolu memuru, Hansl'ı St. Andrä-Wördern'de yetiştirmişti. Serbestçe çevrede uçabilen, göz alıcı, sağlıklı bir erişkin kuş olup çıkmıştı Hansl; bu görünümü, kendisini yetiştiren kişinin yetenekli biri olduğunu gösteren sağlam bir kanıttı; çünkü yaygın kanının aksine kargalar pek öyle kolay eğitilemezler ve onları eğitmeye yönelik çabalar sonucunda, bir "topal karga" olup çıkarlar. Bir gün köyün çocukları bana çamur ve pislik içinde, kuyruğu, kanat tüyleri neredeyse tamamen yolunmuş, geriye birkaç tüyü kalmış bir karga getirdiler; öyle ki zavallının, güzelim Hansl olduğunu anlamakta bayağı güçlük çektim. Köy çocuklarının bulup getirdiği bütün gariban hayvanlar gibi onu da çocuklardan satın aldım; bunu bir bakıma bu zavallı hayvanlara acıdığımdan, bir bakıma da sürükleyip getirdikleri hayvanlar arasında gerçekten ender bir hayvanın bulunma olasılığından yapıyordum. Hayvanı alıp hemen sahibine telefon ettim, adam bana kuşun gerçekten de birkaç gündür kayıp olduğunu ve tüy çıkarma mevsimine kadar ona bakmamı rica etti. Kargayı götürüp tavuskuşunun geniş kafesine koydum,

yeni güzel telekler ve tüyler çıkarsın diye özel kuvvetli yemlerle besledim. Hayvanın ister istemez kafeste esir yaşadığı bu dönem boyunca Hansl'ın insanı şaşkınlığa uğratan bir konuşma ustası olduğunu öğrendim. Neler demiyordu ki! En başta da hemen köye giden yolun kenarındaki bir ağaca tüneyen serbest bir gri kargayı gören köy çocuklarının gelip geçerken söylediklerini tekrarlıyordu. Yaşadığı Aşağı Avusturya'nın o yöresine özgü deyişlerle "Na işte, duydun mu, gel bi, bak hele, bak şurada tünemiş, duyuyor musun, Ferdl, na bak, na şurada tünemiş!" vb vb deyip duruyordu. Bu sevimli kuşu bir sonraki tüy çıkarma mevsiminde sağlığına kavuşmuş olarak görme bahtiyarlığına eriştim, iyice toparlandığından emin olunca da onu serbest bıraktım. Bizim kuş hemen Wördern'e, eski sahibinin yanına döndü, ama bizi de düzenli olarak ziyaret etmeyi hiç ihmal etmedi; ki biz de onu görmekten çok memnun oluyorduk. Bir ara haftalarca ortalıktan kayboldu. Tekrar ortaya çıktığında pençelerinden birinin arka tırnağının kırık olduğunu fark ettim, bu kırık "parmak" eğri kaynamıştı. İşte bu kırık ve yanlış kaynamış pençe tırnağı, konuşan gri karganın öyküsündeki can alıcı noktayı oluşturuyordu. Güzelliğini zedeleyen bu küçük arızanın nereden kaynaklandığını biliyorduk anlayacağınız. Nereden mi biliyorduk? Elbette, ister inanın ister inanmayın, *Hansl bize olup biteni bizzat anlatmıştı!* Ortadan kaybolduğu o uzun sürenin ardından tekrar ortaya çıktığında daha önce bilmediği yepyeni bir cümle öğrenmişti: Haşarı köy çocuklarının sesiyle şöyle diyordu: "Demir çubukla yakaladık!"

Hansl'ın bize verdiği bu haberin doğruluğundan şüphe etmemiz imkânsızdı. Hansl'ın sıkça duymamış

olduğu kesin olan bu cümle, belli ki büyük bir heyecanla birlikte, yani çocukların onu yakalamasının hemen ardından işittiği bir cümle olduğu için kafasına kazınmıştı. Ne yazık ki Hansl onların elinden nasıl kurtulmuş olduğunu bize anlatmadı!

Hayvanları insanlaştırmaya çalışan bir hayvan dostu, böyle durumlarda elinden geleni ardına koymayıp söylediklerini, hayvanın anlaması için uğraşıp durur. Elbette anlamak kesinlikle (bildiğimiz anlamda) söz konusu değildir. Çıkardıkları sesleri belli düşünce bağları kurarak belli başlı olaylarla irtibatlandırmayı becerebilen, en iyi "konuşan" kuşlar bile, ilginçtir, bu becerilerini en basit bir amaçla bile ilişkilendirmeyi başaramamaktadırlar.

Kuşların bilimsel yollardan terbiye edilmesi konusunda büyük başarılara imza atmış, ev güvercinlerini gerçekten de altıya kadar sayabilecek kadar eğitmiş olan Otto Köhler, daha önce de değindiğimiz o gri papağanı "Geier"e acıktığında "yem," susadığında da "su" demeyi öğretmek için akla karayı seçmişti. Ne o başarabildi bunu bugüne kadar, ne de bir başkası. Aslına bakılacak olursa bu olgu oldukça ilginç sayılır, çünkü papağan besbelli ki "çağrışımlar" kurabilmektedir; çünkü hem bir şey söylerken hem de herhangi bir amaca ulaşmaya hizmet eden davranışlar gösterirken, bu çağrışımı öteki deyişle "birleştirme" yapmayı öğrenebilmektedir; hatta bakıcısını belli bir davranışa, eyleme yöneltmek istediğinde de söz konusudur bu.

Bu konuda alabildiğine grotesk ve gülünç mü gülünç bir davranışı, küçük bir ev papağanı göstermekteydi; sanırım bir Nanday papağanıydı bu kuş; Karl von Frisch adlı bir dostumundu. Araştırmacı arkada-

şım sadece hayvanın dışkı bıraktığını fark ettikten sonra odada şöyle bir on dakikalığına serbestçe uçmasına izin veriyordu, çünkü bu durumda mobilyalarını pisletme olasılığı ortadan kalkmış oluyordu. Kuş bu dışkı bırakmak ile odada, kafesin dışında serbestçe dolaşabilme olanağı orasındaki bağı "kavramış," diğer bir deyişle iki olay arasında "çağrışım" kurabilmişti; odada serbestçe uçmaya can attığı için olsa gerek, profesör kafesine ne zaman yaklaşsa, kuş ıkınıp sıkınıp ne yapıp ediyor, gösteri cinsinden bir parça atık çıkartıp profesöre "aç artık kafesi" diyordu. Hatta ne kadar uğraşırsa uğraşsın, elle tutulur gözle görülür bir dışkı çıkarmayı başaramayınca kendini öylesine zorluyor, öylesine ıkınıyor sıkınıyordu ki, kendine fiziksel zarar vermesi bile neredeyse olası hale geliyordu. Eh, onun bu durumunu görünce de zavallı hayvanı odada uçması için içeriye salıvermekten başka çare kalmıyordu.

Gelgelelim bu küçücük papağan türü kuştan çok daha zeki olan bizim "Geier" karnı acıktığında "yem" demeyi bir türlü öğrenmedi. Taklit ile belli düşünceleri birbirleriyle birleştiren (ses çıkarma bölgesi) gırtlak ile beyin arasındaki bağdan oluşan bütün o aygıt, öyle görünüyor ki, türün ayakta kalması ve varlığını sürdürmesi için gerekli olabilecek (kuşa acıktığında "yem!" dedirtebilecek) anlaşılır ve açıklanabilir bir işlev geliştirmeyi evrimsel düzlemde başaramamıştı.

Bu durumda insan sormadan edemiyor, beyin ile gırtlak arasındaki bu ilişkiyi kuran aygıt ne demeye var olmuş, ne işe yarıyor?

Bir şey istediğinde insanlara özgü bir sözcüğü kullanabilen, yani *öğrenilmiş* bir sesi çıkarma ile belli bir *amaç, hedef* arasında bağ kurabilen tek bir kuş tanıdım

bugüne kadar. Bunu becerebilen kuşun, benim kuşlar sınıflandırmasında zekâ olarak en üst düzlemde gördüğüm bir kuşun, kuzgun olması bir rastlantı değil.

Kuzgunlar, küçük kargaların "hadi birlikte uçalım" anlamına gelen "kya!" sesine karşılık gelen sesler çıkartırlar: kalın, gür, ekolu ve biraz da metalik bir "rakrak" ya da "krakkrak" sesidir bu. Hayvan yerde duran bir türdeşini birlikte uçmaya ikna etmek isterse, küçük kargaların da aynı durumda yaptığını gördüğümüz bir dizi hareketi ve davranışı gerçekleştirir: Arkadan uçarak gelip büzdüğü kuyruğunu öteki karganın üzerinde sallar ve hayvanın tam tepesindeyken "krakkrak" diye özellikle keskin sesler çıkartır; bu sesler küçük küçük patlamalar halini alır bu esnada.

Kendi türündeki kuşların duygularını dışa vururken çıkardıkları "roa, roa" sesine bağlı olarak adı "Roa" konmuş olan karga, yaşlılık yıllarında da benimle hâlâ sıkı bir dostluk sürdürmekteydi. Yapacak başka bir şeyi, bir niyeti yoksa bana uzun gezintilerimde, hatta Tuna üzerindeki motor yolculuklarımda ve kayak turlarımda eşlik etmekteydi. Bu karga yaşlılık döneminin son yıllarında sadece başka insanlara karşı ürkek davranmaya başlamakla kalmamış, daha önceki yıllarda başına korkutucu şeylerin geldiği ya da kötü bir deneyim yaşadığı yerlere gitmeye karşı da belirgin bir isteksizlik, hatta tepki duyar olmuştu. Bu durumlarda havadan alçalıp yanıma gelmek istemekle kalmıyor, benim ona göre tehlikeli böyle yerlerde durmama da dayanamıyor, buna seyirci kalamıyordu. Aynen küçük karga ebeveynlerinin dikkatsiz, temkini elden bırakmış yavrularına, "hadi yüksel oradan, gel uçalım" derken yaptıkları gibi, Roa da böyle durumlarda

yükseklerden hızla alçalarak üzerime iniyor, arkadan gelip başımın hemen üstünden geçiyor, kuyruğunu büzüp sallıyor, sonra yeniden yükseliyor, bunu yaparken omuzları üzerinden bana, aşağıya bakıyordu. Belirtmem gereken önemli nokta, o kalıtımdan getirdiği, kendine miras kalmış bu davranış tarzını (programlanmış bir şekilde) tekrarlarken türünün bireylerine kalıtımla geçmiş ses tonlarını çıkarmıyor, bunun yerine tam bir insan sesiyle *"Roa! Roa! Roa!"* diye bağırıp, uyarıp duruyordu. İlginç olan, Roa'nın kendi türüne özgü çağırma sesini, yani "krakkrakkrak"ı bilişi ve bunu diğer kuzgunlara karşı, yerinde ve anlamlı bir şekilde kullanıyor oluşuydu. Eşine "kalk gidelim" demek istediğinde "krakk-rakkra" diye bağırması, insan dostuna karşı ise "insan" diliyle konuşması çok ilginçti... Onu bu konuda eğitmiş olmam söz konusu olamazdı, çünkü öyle olsa, onun tamamen tesadüfen "roa" demiş olması ve benim de bunun üzerine onun yanına gitmiş olmam gerekirdi ki böyle bir şey kesinlikle olmadı. Demek ki yaşlı kuzgunum, "Roa"nın benim onu çağırma sesim olduğunu kavramış. Yani diyeceğim, Hz. Süleyman hayvanlarla konuşabilen tek insan değildir; ama Roa şimdiye kadar, insanlarla anlamlı biçimde "insan"-ca konuşabilen, söylediğinin anlamını kavramış yegâne hayvandır: Bu basit bir çağırma bile olsa!

7

YAVRU KAZ MARTİNA

O büyük gün gelmişti. Değerli yabankazı yumurtalarımın üstünde, 29 gün boyunca kuluçkaya yatmıştım. Aslında kuluçka süresinin sadece son iki gününde kuluçkaya yatan bendim; daha önceki günlerde, bu konuda benden çok daha istekli ve işlerinin hakkını benden çok daha iyi veren şişman beyaz bir kaza ve en az onun kadar iri bir dişi hindiye güvenmiştim bu konuda. Ben ancak son iki gün, hindinin altındaki mat beyaz renkli yumurtaları alıp kuluçka makineme yerleştirdim (Evcil kaz ise, kendi on yumurtasıyla kendisi başa çıkmak zorundaydı). Çünkü niyetim, çocukların yumurtadan çıkışlarını anbean, dikkatle gözlemlemekti. Nihayet o an gelmişti.

Bir yabankazı yumurtasının içinde epey önemli şeyler gerçekleşiyor olmalı. Yumurtayı kulağınıza dayayıp onu dinlediğinizde içerden çatırtılar-çıtırtılar, hatta dikkatli dinlerseniz ufaklığın sessiz, tatlı "bipleme" sesini duyabilirsiniz. Bir saat sonra da yumurtada

bir delik oluşur ve bu delikten kuşa dair o ilk görebileceğiniz şeyi görürsünüz: Kuşun burnunun ucu ve bunun da ucundaki yumurtanın kabuğunu kırmaya yarayan sivri uç. Bu ucun, içeriden yumurta kabuğunu zorlamasını sağlayan kafa hareketi, sadece yumurtanın çatlatılmasına yol açmakla kalmaz, aynı zamanda içeride kıvrılmış halde yatan civcivin, yumurtanın uzun ekseni çevresinde* yavaş yavaş, küçük hareketlerle dönmesini de sağlar: Anlayacağınız, yumurtayı kırma "dişi," yumurtanın şekline "paralel" bir iç daire çizip, bu kabuğu kakma hareketleriyle bir kapak oluşturur. Yumurtanın kıçındaki bu dairemsi bölge, civcivin boynunu uzatması sonucunda kapağın kopmasıyla bir çıkış kapısına dönüşür.

Ağır kafayı taşımakta henüz güçlük çeken uzun boynu, yavaş yavaş, bin bir güçlükle yumurtadan dışarıya çıkar. Bu aşamada boyun, cenin pozisyonundaki, hatta varoluşunun ilk zamanlarındaki aşağıya doğru kavis yapan biçimini korumaktadır. Eklemlerin gerilip kayganlaşması, kasların güçlenmesi ve "labirentin" organlarının hayvanın dengesini kazanmasını sağlayacak işlerliğe ulaşması, kafasını serbest ve dik bir pozisyonda tutabilmesi, kısacası küçük kaz için hayatında ilk kez bir "alt" ve "üst"ün var olması için, birkaç saatin geçmesi gerekir.

Kabuğunu kırıp dışarıya doğru sürünerek çıkan bu ne idüğü belirsiz ıslak şey, inanılmayacak derecede çirkin, hatta acınası bir durumda, ama özellikle de gerçekte olduğundan daha ıslak görünür. Oysa ona dokunacak olursanız, ıslak değil sadece nemli olduğunu fark eder-

* Şişe geçirilmiş bir parçanın dönmesini düşünün –çn.

siniz. Bu seyrek tüylü, yoksul "giysi"nin, ıslak ve yapış yapış olduğu izlenimi, aslında ufaklığın bedenindeki her bir tüyün zar gibi ince bir kılıfın içinde olmasından kaynaklanmaktadır. Bu tüyler, bir insan saçından daha kalın değildir. Tek tek bütün tüycükler, yumurtanın içinde en az yeri tutacak biçimde, protein açısından zengin, özel bir sıvıyla birbirlerine sımsıkı yapışmış demetler oluşturmuşlardır. Tüylerin üzerindeki bu zar kuruyunca toz haline gelip dökülür ve tüylerin serbest kalmasına olanak verir; aslında "zar kuruyunca" demek pek doğru sayılmaz, tüyleri saran bu ince kılıf, yumurta içindeki söz konusu sıvının olumsuz etkilerine karşı koruma, onları yalıtma özelliğine de sahip olduğundan, zarın sardığı tüyler baştan beri kurudurlar zaten. Bu kılıfların dökülmesinde yumurtadan yeni çıkmış kuşun, kardeşlerine ve hâlâ kuluçkadaki annenin karın tüylerine sürtünerek yaptığı hareket de tetikleyici ve hızlandırıcı rol oynar. Bu sürtünme, benim kuluçka makinesinden çıkan ilk gri kazımda olduğu gibi gerçekleşmezse, tüyleri ve telekleri saran kabuk zar daha uzun bir süre varlığını korur. Bu gibi bir durumda karşınıza şaşırtıcı bir hokkabazlık numarası yapma imkânı çıkmış demektir. Bir elinize civcivi, diğer elinize de yağa batırılmış bir pamuk parçasını alıp onu civcivin tüylerinin çıkış yönünün tersine sürmeye başlarsınız. Bu işlemle kabuk parçalanıp kepeğimsi parçacıklar halinde dökülürken, küçük kaz da sihirli bir dönüşüm yaşar: Pamuğun tüyler üzerindeki kabuğu temizlediği yerlerde altın parlaklığında gri-yeşil tonlarında gür tüycükler ortaya çıkar; birkaç saniye önceki cıbıl, nemli ve yapış yapış görünen hilkat garibesi, eskiye oranla en az iki kat daha hacimli, tatlı bir tüy yumağına dönüşmüştür.

Şimdi dönelim bizim yavru kaza: Lafın kısası ilk küçük yabankazım dünyaya gözlerini açmıştı; ben de annesinin sıcak göbeğinin yerini alacak elektrikli yastığın altındaki ufaklığın, başını dik tutabilecek ve birkaç adım atabilecek kadar kuvvetini toplamasını bekliyordum.

Başı bir yana eğik, fal taşı gibi açılmış koyu renkli gözünü dikmiş bana bakıyordu. Evet, *tek* gözle bakıyordu, çünkü gri kazlar, diğer birçok kuş gibi, bir şeye dikkatlice bakmak istediklerinde tek gözlerini odaklarlar, işte, uzun uzun, çok uzun bir süre bana baktı bu yabankazı yavrusu. Ben hareketlenip kısacık bir şey söyler söylemez bütün o gergin, heyecanlı dikkati bir anda kaybolup gitti ve bu minicik yabankazı *beni selamladı:* İyice öne uzanmış boynu ve omuzları arasına sıkışmış başıyla beni selamlarken, bu kazların duygularını dışa vuran, onlara özgü çok heceli sesleri hızla peş peşe sıraladı. Bu selam, küçük civcivde cılız, kendini zorlayarak çıkartabildiği bir fısıltıyı andırıyordu. Türe özgü selamı doğruydu, hatta kusursuzdu. Tıpkı erişkin bir yabankazının, ömür boyu daha binlerce kere yapacağı gibiydi. Öte yandan, selamlayışına bakarsanız, yaşamı boyunca binlerce kez aynen böyle "merhaba" dediğini sanırdınız. Bu çeşit selam törenlerini çok iyi bilen biri bile, ufaklığın az önce yabankazı yaşamının ilk selamını verdiği sonucuna varamazdı. Bense o karanlık gözün, görüntümü taramasına izin verip, aklıma gelen ilk sözlerle aramızdaki selamlaşma törenini tetiklerken üzerime nasıl bir yükümlülük aldığımın farkında değildim henüz.

Çünkü asıl amacım, hindinin kuluçkadan çıkardığı kaz yavrularını, sözünü ettiğim o sadece on yumurta

üstüne yatan ama yirmi yavrunun bakımını rahatlıkla üstlenebilecek ana kaza teslim etmekti. Civcivim "işini hallettiğinde" ana kazın altındaki yumurtalardan üç yavru daha çıkmıştı. Yavrumu alıp, hukuki sahibi I. Wolf'ü gözünü bile kırpmadan içinden kovup attığı köpek kulübesinde yatan şişman beyaz kazın bulunduğu bahçeye çıktım. Küçük kaz yavrusunu hatunun yumuşacık karnının iyice dip kısımlarına sokup üzerime düşeni yaptığıma inandım. Gelgelelim, anlaşılan daha öğrenecek çok şey vardı bu konuda.

Mutluluktan kendimden geçmiş halde kaz yuvasının önünde oturalı daha birkaç dakika olmuştu ki, yaşlı karbeyazı annenin altından fısıltıyla, adeta soru sorar tonda bir ses yükseldi: "Viiviiviiviivii?" Kazlara özgü, işlevsel, sakinleştirici bir ses tonuyla aynı duyguları ifade eden, fakat kendi ses düzeninin izin verdiği perdeden anne de: "Gan-gangang" diye cevap verdi. Ancak her aklı başında kaz yavrusundan bekleneceği gibi sakinleşmek yerine bizimkisi hızla sıcacık kanatların arasından sürünerek öne çıktı, başını kaldırarak tek gözle bir bana, bir "cici annesine" baktı ve ansızın yüksek sesle ağlayarak ondan uzaklaşmaya başladı: "Füüp... Füüp... Füüp!..." Küçük kaz yavrusunun bu çağrısı, yuvayı erken terk edip kendi başının çaresine bakmak zorunda kalan bütün kanatlı türlerde herhangi bir biçimiyle görülen "terk edilmiş olma ıslığı"ydı.

Başını iyice kaldırmış, boynu öne doğru gerili vaziyette, kesintisiz ıslığını çalar halde zavallı yavru, anne kaz ile aramda, tam ortada kalakalmıştı. Bunun üzerine küçük bir hareket yaptım; ağlamayı kesti, boynunu uzatmış, hevesle selamlar vererek bana doğru geldi: "Vivi, vivi..." Bunun çok etkileyici olduğunu inkâr ede-

mem, ama anne kaz rolünü üstlenmeye de hiç niyetim yoktu doğrusu. Dolayısıyla da yavruyu tutup gene hatunun altına soktuktan sonra oradan hızlı adımlarla uzaklaştım. Daha on adım atmamıştım ki arkamdan o sesler yükselmeye başladı: Füüp... Füüp... Füüp. Ardından da zavallı küçük, çaresizlik içinde, "koşar adım" yanıma geldi. Henüz ayakta duramıyordu; sadece dizleri üzerinde durabiliyordu ve henüz yavaş bir tempoda yürürken bile kendinden emin olmayan, titrek ve dengesiz adımlar atıyordu. Gelgelelim, mecburiyetin yarattığı baskı altında, ani sıçramak, çok hızlı hareket etme tarzının da hakkını veriyordu. Çeşitli hareket tarzlarının olgunlaşıp gelişmesinde izlenen, birbirinin aynısı, o çok ilginç, ama amaca da uygun (işlevsel) sıra, kimi kümes hayvanlarında ve kuşlarda daha belirgin biçimiyle karşımıza çıkar. Özellikle de yavru keklikler ve sülünler henüz yavaş yürümeyi ya da ayakta durmayı başaramadıkları dönemlerinde çoktan koşabilir hale gelmiş olurlar.

Ufaklığın orada çatlak sesiyle ağlayarak, düşe kalka, yuvarlana yuvarlana ancak şaşılacak bir kararlılık ve hızla peşimden gelişi, taş yürekli birini bile duygulandırırdı ve bu davranışını yanlış yorumlamamak gerekiyordu: O beyaz kaz değil, bendim onun annesi! Yutkundum ve "sorumluluğumu üstlenip" onu alıp eve geri götürdüm. O günlerde sadece 100 gramlık bir şey olmasına rağmen, bu "sorumluluğu" hakkını verecek şekilde taşımanın zorluğunun, gerektirdiği dürüstlüğün ve harcanması gereken zamanın gayet iyi farkındaydım.

Sanki o beni seçmiş değil de ben onu evlat edinmişim gibi davranmaya başladım. Bir süre sonra yavru kaz şaşaalı bir vaftiz töreniyle Martina ismini aldı.

Günün geri kalanı da bir anne kaz için nasıl geçiyorsa benim için de öyle geçiyordu. Üzerinde taze otlar bitmiş bir çayırda otlamaya gidiyorduk; ama yavrumu dilimlenmiş yumurta ile ısırgan otunun da iyi bir yemek olduğu konusunda ikna etmeyi başarabiliyordum. Yavru da bana, en azından şimdilik, bir dakikalığına olsun yanından ayrılmamın ve onu yalnız bırakmamın söz konusu bile olamayacağını öğretmeyi başardı. Böyle durumlarda aniden çaresiz bir korkuya kapılıp öylesine yürek yakıcı bir sesle ağlıyordu ki, birkaç denemeden sonra mecburen alttan alıp onu devamlı yanımda taşıyabilmemi sağlayan, boynuma asabileceğim küçük bir sepet yaptım. Ufaklık uyuduğunda da fırsattan istifade, bu süre boyunca serbestçe hareket etme imkânım oluyordu.

Tüm gece aralıksız uyumadığı ilk gün dikkatimi çekmemişti. Ama geceleri de sık sık uyanınca, bu gözümden kaçmadı. O gece için kaz yavruma, daha önce başka kanatlı hayvan yavruları için de annenin sıcak göğsünün yerini tutmuş olan elektrik ısıtmalı beşiği hazırlamıştım. Gecenin geç saatlerinde küçük Martinamı ısıtıcı yastığın altına sürerken, Martina memnuniyet içinde, yavru kazlarda uyku havasına girildiğini belli eden bir ses çıkardı: "Virrr." Isıtıcı beşiği odanın bir köşesine koyup ben de yorgun argın yatağıma girdim. Tam uykuya dalmak üzereyken o "virrr" sesini bir kez daha duydum. Yerimden kımıldamadım. Ardından biraz daha yüksek ve soru sorar tonda bir "vivivivivi?" sesi yastığın altından yükseldi. Çocukluğumda beni son derecede derinden etkileyen, Selma Lagerlöf'ün, yavrunun bu "vivivivivi?" sesini, "Ben buradayım, sen neredesin?" şeklinde çevirdiği *Küçük Nils Holgersson'un Hikâyesi* adlı muhte-

şem kitabı, bu sesin yarattığı duyguyu ustaca aktarıyor. Vivivivivi? – Ben buradayım, sen neredesin? Hâlâ cevap vermemekte direniyor, kafamı yastığın altına iyice gömüyor ve bir yandan da ufaklığın yakında uyuyakalması için dua ediyordum: Ne gezer! Huzursuzluğunu belirten bir "Vivivi!" daha; ama bu kez, terk edilmişliğin yol açtığı tehlikeli durumu da ifade eden, ıslık gibi bir sesle, ağzının iki kenarı aşağıya sarkmış, altdudağı dışarıya taşmış bir halde, "Ben buradayım, sen neredesin?" diye soruyordu; boynunu iyice dikleştirmiş, kafasındaki tüyler diken diken olmuştu. Ve bir an sonra olay patlak verdi, keskin ve delici bir sesle: Füüp... Füüp... Yataktan çıkıp beşiğe gitmem gerekiyordu. Martina beni mutlulukla selamladı: Vivivivivi! Artık gecenin ortasında, alacakaranlıkta yapayalnız kalmayacağı duygusunun getirdiği rahatlıktan olsa gerek, "vivivi"leri susturabilene aşk olsun! Onu tutup zorlamadan sıcak yastığın altına soktum: Virrrr, virrrr. Yavru sıcağı bulunca, beyin programları gereği bir anda uykuya daldı. Ben de aynen! Ama bir saat bile geçmeden, yaklaşık on buçuk sularında o soru sorar ses tonuyla "vivivivivi" tekrar başladı ve daha önce anlattığım süreç bir kez daha aynen tekrarlandı. On ikiye çeyrek kala bir kez daha. Birde de. Sonra, saat herhalde üçe çeyrek kala falandı, deney düzeneğinde kapsamlı bir değişikliğe gitmek geldi aklıma. Beşiği alıp yatağımın başucunda, ulaşabileceğim uzaklıkta bir yere koydum. Saat üç buçukta, beklenen, "Ben buradayım, sen neredesin?" sorusu gelince, aksanlı yabankazı telaffuzumla: "Gangangang" sesi çıkardım ve yastığına hafifçe birkaç kere vurdum. "Virrrr!" dedi Martina: Ha, ben de uyuyordum, iyi geceler! Kısa zaman içinde hiç uyanmama gerek kalmadan, uykumda "gangangang"

demeyi öğrendim. Hatta sanırım bugün bile deliksiz uyurken biri gelip de bana "Vivivivivi?" diye fısıldasa, aynen böyle cevap veririm.

Gelgelelim, ertesi sabah erkenden, ortalık aydınlandığında, ne "gangangang" sesi çıkarmam ne de elektrikli yastığa vurmam işe yaradı. Martina gözünü açar açmaz, aydınlıkta, yastığın ben olmadığını fark edip bana gelmek istedi ve başladı ağlamaya. Tatlı, yeni yeni aşk yaşamaya başladığın bir insan yavrusu, sabahın dört buçuğunda mızıldanmaya başlayınca ne yaparsın? Evet, aynen öyle, uzanıp onu hafifçe, incitmeden tutup yatağına alırsın ve bu arada, şu küçük meleğin hiç olmazsa bir on beş dakika daha sakin sakin uyuması için mırıl mırıl Tanrı'ya yalvarmaz mısın? O da zaten öyle yapar. Sen de şöyle tadını çıkara çıkara yeniden uykuya dalarsın, ta, evet, ta ki, yan tarafında bir ıslaklık ve serinlik hissedene kadar. Bu tatsız sonuçlara benim küçük Martinam *hiçbir zaman* sebep olmadı. Yavru bir kaz, annenin altına girip sığınmış olmanın getirdiği "ruhsal durum"da bulunduğu sürece, evde, odada olmasının gerektirdiği şekilde, hiçbir pisliğe yol açmaz. Ne var ki, uyanıp ayağa kalkmak isterse, onu acilen yataktan uzaklaştırmanız gerekir.

Aslında Martina son derece uslu bir çocuktu. Bir saniye olsun yalnız kalamaması, inatçılığından, huysuzluğundan ileri gelmiyordu. Bu kadar küçük bir yavru kuş için doğal koşullarda, yani yaban hayatta anne ve kardeşleri kaybetmenin ölüm demek olduğunu unutmamak gerek. Böyle, kaybolmuş bir yavrucağın, sahip olduğu enerjiyi –hem de son kırıntısına kadar– yemek içmek ya da uyumak için değil, annesinin gelip onu

bulmasına yarayabilecek yardım çağrıları yapmak için harcaması, biyolojik bakımdan anlaşılır bir davranıştır.

Birbirleriyle bir şekilde bağları bulunan birkaç yabankazı yavrusuna sahipseniz, onları sıkı bir çalışmayla yalnızlığa alıştırmak mümkündür. Tek başına bir yavru ise böyle bir durumda kelimenin tam anlamıyla ağlaya ağlaya bitap düşüp ölecektir.

Yalnızlığa duyulan bu derin içgüdüsel nefreti, Martina'nın bana sımsıkı bağlanmasına neden olmuştu. Nereye gitsem beni izliyordu, ben masa başında çalışırken de koltuğumun altına uzanabiliyorsa keyfine diyecek yoktu. Yük falan da olmuyordu; bana hâlâ orada, hayatta olup olmadığımı, ruhsal durumunu belli eden seslerle sorduğunda, anlamlı bir bütün oluşturmayan bir homurtuyla cevap vermemle yetiniyordu Martina. Gün içerisinde bu iletişimimiz birkaç dakikada bir, geceleri de saat başı gerçekleşiyordu. Bir kaz yavrusunun böylesine bağlılığına hayran kalmayan, bundan hiç etkilenmeyen biriyle tanışabilmek isterdim, daha doğrusu, onunla tanışmak *istemezdim*. Tıpkı canlanmış bir salkımsöğüdün iki yana sallanan dev çiçekleri gibi paytak adımlarıyla, bütün kazlara özgü neşeli onuruyla arkandan gelişi, ya da örneğin fazla hızlı gidiyorsan arkadan kanatlarını iyice açmış, telaşla, canını dişine takmış halde, koşa koşa gelişi... Odayı bir an bile terk ettiğinde, hemen ortalığa yayılan terk edilmişlik ıslıkları ise, en az insan yavrularının "ıngaları" kadar etkileyici, aynı zamanda sinir bozucu olsa da dokunaklı. Daha da dokunaklı olduğu halde hiç sinir bozucu olmayan, geri döndüğünde seni karşılarken gösterdikleri heyecanlı sevinç ve bir türlü bitmek bilmeyen yoğun "hoş geldin" seremonileri. Bir kaz yavrusunun duygu-

landırıcı bağlılığındaki en hoş yan ise, onunla dışarıya çıkıp tamamen doğal bir ortamda bulunduğunuz halde, yabani, evcilleştirilmemiş bir varlıkla beraber olma ve onu gözlemleme fırsatı sunmasıdır.

Martina'nın hatırına, nasıl olsa bir kere artık anne kaz rolünü üstlendim diye, sonraki günler içinde hindinin altındaki yumurtalardan çıkan diğer dokuz yavruyu, başlangıçta düşündüğüm gibi "evcil kaz"ımızın altına sürmeyi aklımın ucundan bile geçirmedim. On küçük kaz yavrusunun bakımı için gereken zaman, bir tanesinin gerektirdiğinden daha fazla değil daha azdır, çünkü bunları yalnız bırakmak, tekini yalnız bırakmak kadar zor bir mesele değildir.

Gelgelelim Martina tuhaf bir şekilde, gündüzleri sık sık bu dokuzluyla, özellikle de hep birlikte yapılan yürüyüşlerde bir araya gelmekle birlikte, bu dokuzlarla, kardeşler arası bilinen bağı kuramamıştı. Gerçi başlangıçtaki birkaç ufak dalaşmadan sonra onu kardeş görmeye başlamışlardı, ama bu Martina'nın pek umurunda değildi ya da en azından ortalıkta görünmediklerinde onları hiç özlemiyor ve benimle gelmek için ötekilerden ayrılmaya her an hazır bekliyordu. Bu dokuzlu, tıpkı Martina gibi beni anne kaz olarak görmelerine rağmen, bunların kendi aralarındaki bağlılıkları da en az bana olan bağlılıkları kadar güçlüydü. Anlayacağınız, bir kendi aralarında birlikte ve bir de benimle olduklarında mutluydular. Başlangıçta Martina'yla yaptığım yürüyüşlere bu dokuzludan ikisini, üçünü almayı da denedim. Tuna Nehrine çıkan kasaba yollarını bir an önce arkamda bırakmak için yavruları küçük bir sepete koyarak yanımda taşıdığımdan, ayrıca söz konusu gözlemlerin yapılabilmesi için üç ya da dört hayvan tamamen yeterli olduğundan,

ufaklıkların çoğunluğunu evde bırakmak benim de işime gelirdi. Ne var ki, kardeşlerinden uzaklaştırılmış böyle bir azınlık devamlı huzursuz ve endişeli olduğundan ve mevcudiyetime rağmen hep bir terk edilmişlik ıslığı çalma eğilimi gösterdiklerinden (sepetten çıkarıp yere bıraktığımda da) ve ikide birde duraksayıp peşimden gelmekte tereddüt ettiklerinden bu mümkün olmuyordu. Kardeşlerin eksikliğine bir tepki olan bu davranış, kişisel değil kitlesel nitelikteydi. Örneğin çoğunluğu yanıma alıp evde sadece iki üç tanesini bıraktığımda zorluk çıkartmadan peşimden geliyor ve endişesiz, sakin davranıyorlardı. Fakat bu durumda da evde kalanlar ağlamaktan helak oluyordu. Bu, gezintilerime ya sadece Martina'yı yanıma alarak ya da on kaz yavrusuyla beraber çıkmam gerektiği anlamına geliyordu. Birkaç sene sonra yeniden bir civciv sürüsü yetiştirdiğimde, daha önceki tecrübelerden ders aldığım için, bu yavruların sadece dört tanesinin ebeveynliğini üstlendim.

O ilkyaz, yetiştirdiğim on kazla inanılmayacak kadar uzun zaman geçirdim ve onlardan inanılmayacak kadar çok şey öğrendim. Ne güzel bir bilim; bu bilimin araştırma yanının büyük bir kısmı Tuna kıyılarındaki yeşillikler arasında, çatlak profesör misali, çıplak ve doğal bir halde bir yabankazı sürüsüyle dolanıp durmaktan ibaret. Şahsen çok tembel biriyimdir; öyle ki bir deneyciden çok daha iyi bir gözlemciyimdir. Aslında gerçek anlamda ancak Kant'ın kategorik imperatiflerinin* en ağır baskısı altında, doğal alışkanlıklarıma ters düşerek çalışabilirim. Doğal ortamda yaşayan hayvanların yaşama ve çalışma alışkanlıklarını göz-

* Kategorik imperatif: Pratik aklın koşulsuz buyrukları –çn.

lemlemenin en güzel yanı da zaten onların da hayranlık verecek kadar tembel oluşlarında yatar. Gerçek bir kültüre sahip olmak için yeterli zamandan yoksun modern uygarlık insanının o budalaca çalışma temposu hayvanların tanımadığı bir şeydir. Çalışkanlığın simgesi haline gelmiş arılar ve karıncalar bile günün büyük kısmını miskin miskin geçirirler; bu üçkâğıtçılar, çalışmadıkları zamanlarda yuvada olduklarından, göze görünmezler sadece, o kadar. Hayvanlar koşuşturmaya, zorlamaya gelmezler. Örneğin yabankazlarını tanımak istiyorsanız onlarla *yaşamanız* şarttır; onlarla yaşamak için de onların yaşama temposuna ayak uydurmanız gerekir. Doğasında böyle önlenemez bir tembellik olmayan biri, bunu asla *yapamaz* zaten. Yapısal olarak çalışkan, faal birinden, benim (bazı aralıklarla da olsa) yaptığım gibi, bir yaz boyu kazların arasında kaz olarak yaşamasını beklerseniz, adam kısa zamanda delirebilir. Yabankazları günün en az yarısını oturup sindirmekle geçirir. Diğer yarısını, hatta daha ince bir hesapla bu yarım günün dörtte üçünü yemlenerek, ot yiyerek geçirirler. Sindirim ile yemlenme arasına serpişmiş periyotlar ise uyanık olarak geçirdikleri zamanın en fazla sekizde birini oluşturup hayvanların faaliyetlerini gözlemek için gereken sınırlı zamanı kapsar. Gündüz süresinin sekizde birinde yaptıkları şeyler o kadar ilginç olmasa, bu yabankazları son derece sıkıcı hayvanlar olurlardı.

Tuna kıyılarında bir küme yabankazıyla dolanıyorsan vicdan rahatlığıyla tembellik yapabilirsin; çünkü ne de olsa gündüzün sekizde yedisini, hemen elinin altındaki, film konmuş ve kurulmuş kameranla, güneşin altında yatar vaziyette geçirebilirsin; ama bu arada

kuşlara dikkat etmen hiç gerekmez; çünkü edindiğin kulak aşinalığı, hayvanların ne zaman ot yemeyi ya da uyumayı bırakıp daha ilginç şeylere yöneldiklerini ifade eden sesleri hemen tanımana yardımcı olmaktadır artık. Kuşkusuz henüz küçük ve korkularından ötürü sana sımsıkı bağlıyken, bu hayvanları peşine takarak, onları oradan ayrılmaya zorlaman çok kolaydır. Hatta insan, yabankazının kendisini ifade ettiği sesleri tanıyorsa ve bunları azıcık taklit edebiliyorsa, artık ille de birine yapışmayacak yaşa gelmiş olanları, belli bir yerden uzaklaşmaya, havalanıp uçmaya ve başka birçok şeyi yapmaya ikna edebilir. Ancak bu etkileme çabalarında, dikkatli ve abartısız davranmak, onlara öncülük eden ebeveynlerinin bu bağlamda yaptıklarından fazlasını istemekten kaçınmak gerekir. Küçük kaz yavrularına ihtiyaç duydukları huzur verilmezse hem fiziksel hem de ruhsal yönden fazlasıyla zorlanırlar. Örneğin ben, hayatının ilk günlerinde küçük Martinama aşırı yüklendim şüphesiz; bu yüzden ufaklığın gelişimi biraz gecikmişti, zayıfladı ve sinirli, huzursuz oldu. Ondan daha büyük ve yalnız kalma korkusu biraz azalmış kazlar ise bu tarz yönlendirmeye ve zorlanmaya açık değildirler; zorlanınca geride kalıp otlanmaya devam eder, sizin zorlamalarınıza hiç aldırış etmezler. Terk edilme korkusu azalmış bu kazlarda bile, seslerle ya da başka yollardan onları etkilemeye, yönlendirmeye çalışırken de temkinli olmak şarttır; bunun nedeni de tam da incelemek istediğiniz davranış ve tepkileri köreltme tehlikesinin söz konusu olmasıdır. Bunun için bir örnek verelim. Kazlarda, ebeveynler ya da türdeşler tarafından, bulunulan yeri terk etme niyetine yönelik uyarılara tepki verme özelliği doğuştan gelir.

Bu ses, bakıcı tarafından da kolayca taklit edilebilir ve kazların onu takip etmesini sağlar. Fakat bakıcının bu sesli ifadeyi gereğinden fazla tekrarlaması, yani bu sesli niyet aktarma olayının, kazların normal hayatlarında karşılaştıklarından daha sık gerçekleşmesi halinde bu tepki körelir. Bunun sonucu olarak hayvanlar artık söz konusu sesli ifadeye dikkat etmez, onu duymazlar. Bu durumda gözlemci negatif "terbiye" ile tam da incelemek istediği, doğuştan gelme, programlanmış tepkiyi yok etmiş olur. Böyle bir hataya düşmemek için, insanda Eyüp Peygamber sabrı olması gerekir.

Yabankazlarının özellikle terk etme, yüzme ve uçmaya yönelik sesleri çok ilginçtir. Daha küçücük yavrular bile, bu son derece karmaşık yapıdaki "sözlüğün" en küçük ayrıntılarına bile doğal, doğuştan getirdikleri "bilgi"lerle duyarlık gösterirler. Alışıldık kaz sesi olan alçak sesli, kısa "gangang"ları, hayvanlar hareketsizken, otlanırken ya da etrafta sakin sakin dolanırken de duyabilirsiniz. Bu sesler, temel seslere eşlik eden yüksek oktavlı seslerle birlikte, kesik, altı ile on hece arasında gidip gelen bir bütün oluştururlar. Hece sayısı ve yüksek oktavlı seslerin vurguları alışıldık ruhsal durumu ifade ederken birbirine paraleldirler; ancak sesin şiddetiyle ters orantılıdırlar. Ganglamalar ne kadar kalabalık bir hece topluluğundan oluşuyorsa, ses o derece tizleşir ve şiddeti azalır. Bu üç özellik iyice belirginse, bu had safhada bir huzura işaret eder, yani hayvanların kısa süre içinde yer değiştirmeye niyetli olmadıkları bellidir. Çok heceli, tiz ve şiddeti azalmış bu sesleri dilimize çevirecek olursak: "Burası iyi, kalalım burada," demektir; ayrıca aynı seslerin bir yananlamı da bulunmaktadır: "Ben buradayım, peki,

sen hâlâ burada mısın?" Kazda yer değiştirmeye yönelik eğilimle doğru orantılı olarak, hayvanın hece sayısı da azalır, üst oktavdaki sesler kaybolur, sesin şiddeti artmaya başlar. Örneğin, sürü cılız otlaklar boyunca, bir ot sapından diğerine geçmek için bir ya da iki adım atmak zorunda kaldığında duyulan altı heceli bir ses, yavaş ama durmadan ilerleme zorunluluğuna işaret eder. Beşli hece kombinasyonunda artık Marş! Marş! havasına girilmiş demektir ve hayvanlar pek seyrek durup bir otu yoklarlar, artık akılları sadece ilerlemekte demektir. Dört heceli çağrılar ise hayvanların artık yavaş yavaş bulundukları yeri terk etme yönündeki eğilimlerinin arttığına işaret eder ve kaz böyle durumlarda çoğunlukla boynunu gergin ve dik pozisyonuna getirir. Üç heceli çağrılar hızlı yürüyüş temposunu ifade eder, boyun en gergin pozisyona getirilir ve uçuşa geçme havasına girilmek üzeredir. İki heceli, çok kalın sesli bir "gangang" ise, kazın bir an sonra uçuşa geçmek üzere olduğuna işaret eder.

Uçma havasına girilmemişse, ama kaz yürüyerek ya da yüzerek oradan uzaklaşmak istiyorsa, bunu belirtmek için ayrı ve sırf bu eğilime özgü bir çağrısı daha vardır. Yaklaşık üç-dört heceli bu ses, normalde kazın uçmak istediği izlenimini verebilecekken, kaz birden yüksek sesli, metalik tonda, üç heceli bir çağrı yapar; vurgusu tam ortada yer alan bu çağrıda, bu üç hecenin ortasında kalan hece, öteki iki heceye göre, aşağı yukarı altı perde üstten seslendirilen bir çağrıya dönüştürülür. Ortaya yaklaşık "gangingan" gibi bir ses çıkar. Yavruları henüz uçamayan ebeveynler, nedeni kolayca anlaşılabileceği üzere, yer değiştirme havasına sıkça girerlerken, bu yer değiştirmenin uçmayı he-

deflemediğini de öncelikle belirtmek zorunda kalırlar! Yavrularına liderlik yapan evcil kazlarda bu çağrı daha da sık duyulur; durumu iyi bilenler için oldukça eğlenceli bir deneyimdir söz konusu olan, çünkü bu dostlar aslında isteseler de uçamayacak kadar iri ve şişmandırlar; öngörülen yer değiştirmeyi zaten uçarak değil yaya gerçekleştireceklerdir, dolayısıyla "hamilerinin" sürekli uyarı ve hatırlatmaları gereksizdir. Gelgelelim hayvanlardaki sesli ifadeler tamamen içgüdüsel ve (genetik yoldan) devralınmış davranışlar olduğundan, onların bu eğlenceli manzaradan hiç haberleri yoktur.

Daha önce de değindiğim gibi, kaz yavrularının bu kelime bilgisini "içgüdüsel olarak anlamaları" da tamamen (genetik kalıtımla) devralınmış ve doğuştan bir özelliktir. Bunlar daha bir-iki günlük olduklarında bile, sözü geçen bütün sesleri en ince ayrımına kadar hemen tanıyıp onlara tepki verecek duruma gelmiş olurlar. Az heceli, sertçe bir çağrı yaparsanız, yavrular otlamayı bırakıp başlarını kaldırırlar ve yavaş yavaş bütün küme "yola koyulma" havasına girerek ilerlemeye başlar.

Durmadan tekrarlamamak kaydıyla, kaz yavrularının "gangingan" sesine verdiği tepkiyle bir gösteri yapmak çok hoş olabilmektedir. İlginç bir şekilde yavrular ebeveynlerinden duymaya alışık oldukları bu sese, özellikle de yollarını kaybetmiş ya da leziz bir bitki demetinin başında ilerleme halindeki kümeden kopmuş olduklarında tepki verip, onu "üstlerine alınırlar." Böyle durumlarda yükselen bir "gangingang" sesi, adeta bir kırbaç etkisi yapar ve en hızlı tempolarıyla, kanatları açık pozisyonda ebeveynine ya da onun yerini devralmış kişiye doğru harekete geçmelerine neden

olur. Onlardaki bu tepki, bir keresinde Martina'yla ufak bir oyun oynamam için fırsat vermişti.

Martina, ismini "Çok" gibi, türün çağrı seslerine denk düşecek bir hece kombinasyonuna ya da dikkat çekici bir sese göre almış olmamasına rağmen, Martina'ya, Altenberg'de şimdiye kadar verilmiş en iyi, uyarılmaya uygun, dikkat çekici ismi vermiştik. İsmini yabankazının "gangingang" çağrısının ses renginin özelliklerine ve o mutlak üst oktava denk düşecek şekilde "i" hecesini vurgulayarak telaffuz ettiğinizde az önce anlattığımız tepki doğuyor ve Martina bir tarafına iğne batırılmış gibi olduğu yerden fırlayıp çıkageliyordu. Köpeklerden anlayan bazı tanıdıklarımı ama özellikle de avcıları, daha bir haftalık kaz yavrusuna öğrettiğim "çağrıyla" (ve Martina'nın verdiği tepkiyle) şaşkına çevirebilmiştim. Bu esnada dikkat etmem gereken şey ise, bu yönde "eğitmediğim" kazlarımın sesimi duyabilecek mesafede olmamalarıydı, aksi halde bunlar da adeta düğmelerine basılmış gibi çıkageliyorlardı.

Bir amaç ifade eden seslerin bütün çeşitlerine kaz yavrusunun verdiği cevaplar gibi, büyük kazların uyarı seslerine verdikleri tepki de "doğuştan"dır. Bu çağrı, genelde hafif ve genizden çıkan bir "gang'dan" ibaret olup içinde "R" sesini andıran bir yan vardır. Sanırım söz konusu seslendirme en iyi "Ran" şeklinde ifade edilebilir. Sesi kısılmış bir insanın çıkardığı seslere daha yakın olan bu sesi çıkarmanın en iyi yolu, bu tek heceyi söylerken bir yandan içine hava çekmekten geçiyor. Bu sesi duyan bütün kazların başı ansızın dikilir ve normalde aralıksız duyulan ganglamalar da bir anda kesilir. Çağrıyı biraz daha yüksek bir sesle yaptığınızda erişkin kazlar uçuşa hazır pozisyonda, etrafı

rahatça gözleyebilecekleri ve havalanmaları için uygun bir yer aramaya koyulurlar. Küçük yavrular ise hemen annelerine ya da ebeveynlerinin yerini alan kişinin korumasına sığınmak üzere harekete geçerler ve orada bir küme halinde toplanırlar.

Yavrularda endişe havası, acil durumun geçtiğine ilişkin uyarı gelene kadar sürer. Ebeveynlerin, yavruların sessiz durmaları ve her an acil duruma cevap verebilecek durumda hazır bulunmaları için ikinci bir çağrı daha yapmalarına gerek yoktur; dolayısıyla da (yavrular uyarılmış durumlarını korurlarken) onlar da bütün duyularını pürdikkat, tehlikeye odaklayabilirler. Durum normale döndüğünde ebeveynler tehlikenin geçtiğine ilişkin hafif, alçak sesli bir uyarı çağrısı daha yapar ve ardından yavruların gergin boyunlarıyla selamlama törenleri patlak verir.

Bahar nasıl bir anda yaza çevirirse, bu sevimli tüy yumağı da bir anda muhteşem gri renkleri ve gümüş kanatları olan bir kuşa dönüşür. Yaşamlarında bir aşamadan diğerine geçişleri ne kadar da hayranlık uyandırıcıdır; yavruluk dönemleri ile gençlik dönemleri arasında ortaya çıkan ahenksiz ara biçimler ne kadar dokunaklıdır; biraz fazla büyük palet ayakları, kalın eklemleri, "veletlik" döneminin sarsak hareketleri; çok şükür ki bu dönem gri kazlarda sadece birkaç hafta sürer... Ardından, erişkin kazın ulaştığı yeni "armoni" gelip çattığında, kanatlar güçlenip sıra nihayet ilk uçuş denemesine geldiğinde, o an ne muhteşem bir andır!

8

ASLA BİR İSPİNOZ KUŞU EDİNME!

Hangi hayvanların bakıma ve yetiştirilmeye uygun ve de buna müteşekkir olduğunu bilen insanların sayısı çok azdır. Doğaseverler ikide bir ev arkadaşı olsun diye bazı hayvanları evinde barındırmayı dener ve bu denemeler ikide bir eldeki malzemenin uygunsuzluğundan ve hayvan seçiminde yapılmış hatalardan dolayı başarısızlıkla sonuçlanır. Maalesef günümüzün hayvan satıcıları ve petshop sorumluları da müşterinin arzu ve taleplerini doğru değerlendirip ona asıl aradığı şeyi tavsiye etmesini de bilmemektedirler.

Bir kere bu meseleyi, bu işe kalkışan kişinin *bizzat* iyi kavraması gerekir. Hayvan besleme arzusu, temeli çok eskilere giden ve Kipling'e de cangıl kitaplarını yazarken laytmotif olan bir nedene dayanır: Kültürel bir var-

lık olan insanın, özgür doğadaki kayıp cennete duyduğu özleme. Her hayvan bir parça doğa demektir ama gene de her hayvan, doğanın temsilcisi olarak senin evinde yaşamaya uygun değildir. Edinmeyi aklından bile geçirmemen gereken hayvanlar iki ana grupta toplanabilir: Birinci grup ne seninle ne de yanında yaşamaya dayanamayacak olanları, diğeri ise, senin ne birlikte ne de yanlarında yaşamaya dayanabileceğin hayvanları kapsar. Birinci gruba, bakımı ve sağlıklı kalması kolay olmayan bütün narin hayvanlar dahildir; ikinci gruba ise "Baş Belası Hayvanlar" bölümünde sözünü ettiğim ve çoğu hayvanı kapsayan diğerleri dahildir. Hayvan satıcılarında rastlayabileceğimiz çoğu hayvan bu iki gruptan birine aittir mutlaka. Ve narin olmayıp aynı zamanda kafa da şişirmeyen geri kalan çoğu hayvan o derece sıkıcı olur ki, onları edinmek için verdiğiniz paraya ve bakımı için sarf ettiğiniz çabaya değmez. Özellikle de odalarda tutulabilen ve çocuklara alınan altınbalıklar, karakaplumbağaları, kanaryalar, hintdomuzları, kafes papağanları, ankarakedileri, fino köpekleri vesaire, bu satırların altını çizmeye çalıştığı noktaları sadece sınırlı ölçüde yansıtabilen, deyim yerindeyse kabak tadı veren hayvanlardır. Hangi hayvanı seçmek gerektiği, çeşitli faktörlere bağlıdır; bunlardan öncelikle önem taşıyanlardan biri kişinin seçim konusu olan hayvana yönelik beklentileridir. Ama daha da önemlisi kişinin günde bu uğraşa ayıracak zamanının ne kadar olduğudur; bunların arasında ayrıca hayvanı edinecek kişinin gürültüye karşı hassasiyetinden tutun da eve giriş çıkış saatlerine kadar benzer birçok başka unsur yer alır.

Peki, senin istediğin nedir? Dünyanın sadece asfalttan, betondan ve elektrik hatlarından ibaret ol-

madığı konusunda seni nazikçe uyaran ve bunu sana hatırlatan, bir parçacık gerçek doğayı yuvana taşımak mı? Yoksa görüş alanına giren birkaç metrekareyi insan eliyle yapılmamış bir şeylerle mi doldurmak istiyorsun?

Gözlerin sadece doğal, büyüyen yeşilliklerden oluşmuş bir lekeciğin ve canlı varlıkların özlemini çekiyorsa, kendine bir akvaryum temin et; evini dost görüntüler ve seslerle canlandırmak istiyorsan, bir çift küçük kuş al; içinde mutlu, birbirini severek "evlenmiş" bir çift şakrakkuşunun bulunduğu büyük bir kafesin, çevresine ne büyük bir huzur yaydığını tahmin bile edemezsin! Şakrakkuşu erkeğinin o alçak sesli, kulak tırmalayan, ama gene de kulağa çok hoş gelen şarkısı insana harika bir huzur verir; ayrıca dişisine yaptığı, asil, ölçülü, bir bakıma nazik kurları, dişisini her an kollaması ve ona saygı göstermesi, bir kuş kafesinin insana sunabileceği en hoş ve güzel şeyler arasında yer alır. Kafesin ve kuşların bakımı için günde birkaç dakika uğraşman yeter; satın alınabilen yemi birkaç kuruşu geçmez, ayrıca bu kuşların mönüsüne ilave edebileceğin bir demet yeşillik de, kolayca temin edilebilir.

Yalnız yaşayan bir erkek olduğun için doğrudan sana kişisel olarak hitap edilmesini ve evde, dönüşüne sevinen herhangi bir kimsenin olmasını istiyorsan, kendine bir köpek al. Kentteki bir evde köpek beslemenin gaddarlık olduğunu sanma. Köpeğin mutluluğu, senin onunla birlikte ne kadar zaman geçirebilece-

ğine, sana eşlik edebileceği yolların sayısının çokluğuna bağlıdır. Ardından ödül olarak şöyle on dakikalık ortak bir gezinti gelecekse, çalışma odanın önünde saatlerce beklemesi onun için dert değildir. Kişisel dostluk bir köpek için her şey demektir. Ancak böyle bir dostluğun sana o ölçüde az bir yükümlülük ve görev yükleyeceğini de sanma ve bunu unutma; çünkü sadık bir köpekle kurulmuş dostluk bozulması artık imkânsız bir dostluktur. Bu dostluğu bitirmek, onu birilerine vermek, bir cinayet işlemek ile eşanlamlıdır. Ayrıca sen de fazlasıyla duyarlı bir insansan, dostunun ömrünün seninkinden çok daha kısa olduğunu ve on-on beş yıl sonra bir ayrılığın kaçınılmaz olduğunu da unutmamalısın.

Bunlar seni endişelendiriyorsa, gene de akıl düzeyi köpeğe göre daha düşük, insana göre daha az yakın ve daha az benzeyen, keseye daha uygun, ama insanın yüreğine de iyi gelen yeterince hayvan bulabilirsin; örneğin bizim memlekette en kolay bakılabilen kuşlardan olan sığırcık kuşu gibi. Olağanüstü zeki bir dostum sığırcık için "gariban köpeği" demeyi âdet edinmişti, çok yerinde bir tespittir bu. Sığırcığın köpek ile en azından çok belirgin bir ortak yanı bulunmaktadır: Onu da köpek gibi "hazır" satın alamazsın. Erişkin, büyük bir köpek ender olarak gerçekte *senin* köpeğin olur; aynen, zengin bir adam ya da kadınsan, çocuğunu ücretle tuttuğun personele, dadılara, sütanneye, hemşirelere, çocuk bakıcılarına ya da özel öğretmenlere emanet ettiğinde onun artık gerçekten senin çocuğun olmama-

sı gibi. Anlayacağınız, en canı gönülden, en içten kurulu kişisel temastır belirleyici olan. Demek ki kendi türünde gerçekten sevimli, huysuz olmayan bir sığırcık kuşu elde etmek istiyorsan, sen kendin o sığırcık yavrusunu elinle beslemeli ve kurulamalısın. Bunun için gerekli zahmet ve çaba iki-üç hafta gibi kısa bir süreye sığar. Yavru bir sığırcık yumurtadan çıkışından bağımsız, kendi başına ayakta durabilecek bir hale gelene kadar yaklaşık 24-25 güne ihtiyaç duyar. Kuşu on dört gün sonra kendi yuvasından alacak olursanız (ya da onu satın aldığınız dükkân sizin isteğiniz üzerine kuşa belli bir süre gerekli olgunluğa erişene kadar bakacaktır), bu on dört günlük sürenin ardından onunla birlikte olacağınız en fazla iki hafta bile kuşu yetiştirmeniz için yeterlidir. Bu bakım süreci pek o kadar zahmetli olmayıp sığırcık yavrusunun iştahla sonuna kadar açtığı sarı gagasından içeriye bir cımbızla günde beş-altı kez yem sokmaktan ve gene aynı aletle kuşun arka tarafından incecik bir zarla temizce sarılıp sarmalanmış, bulaşmayan kakaları çekip almaktan ibarettir. Böylelikle yapay yuva her zaman temiz kalacağı gibi, her seferinde temiz "bez" kullanmanıza gerek kalmaz! Bu yapay yuva samandan yapılır ve yarı kapalı, sadece önden açık bir kutunun içine yerleştirilir, bu da doğal yuvaya en yakın yuvadır, sadece öndeki delik insan elinin girebileceği kadar büyük olmalıdır.

Böyle mağarayı andıran küçük bir yapay yuvada, sığırcık yavrusu pisliğini her zaman "mağaranın" aydınlık tarafına gelecek şekilde bırakır, dolayısıyla da o sıralarda yanında olmadığınızda bıraktığı pisliğin yuvanın içinde görünemez bir yerde kalması söz konusu değildir. Sıkıştığınızda yem olarak çiğ et ya da salata

kökü, sütle yumuşatılmış ekmek ve biraz da kıyılmış katı yumurta verilebilir. Bunlara biraz toprak da eklenirse iyi olur. Hani bulmak mümkünse solucan ya da taze karınca yumurtaları, doğal besin oldukları için yararlıdırlar. Sığırcık bu pahalı yemlere sadece büyümenin ilk döneminde ihtiyaç gösterir; kendisi yiyebilecek hale gelir gelmez, insanın yediği her şeyi ona da verebilirsiniz. Erişkin sığırcığın temel diyeti olarak biraz ıslatılmış buğday kepeği, rendelenmiş kenevir ya da afyon çiçeği önerilir, çünkü bunlar dışkının kuru ve hemen hemen kokusuz olmasını sağlar. Kafese biraz torflu toprak serpiştirilirse, en küçük odada bile hayvan kokusu namına bir şey kalmaz.

İleride gene de geniş bir kafes isteyen sığırcık da seni "zorlayacaksa" ve daha küçük bir mekânda, daha az zaman ve çaba harcayarak sadece sana kişisel olarak hitap etme ihtiyacını karşılayacak bir kuş istiyorsan, sana bir iskete tavsiye ederim. Tanıdığım, bildiğim küçük kuşlar arasında, ilerlemiş yaşlarda da yakalanmış olsa, evcilleşmekle kalmayıp, gerçekten de kişisel olarak sana bağlanabilen biricik kuştur iskete. Kuşkusuz bakıcısından ürkmeme, onun kafasına ve omuzlarına konup elinden leziz lokmalar alma anlamında başka küçük kuşlar da tamamen evcilleştirilebilir. Örneğin bir kızılgerdanı (nar bülbülünü) kısa sürede evcilleştirebilirsiniz. Ancak hayvan ruhu[illegible] gittikçe daha derinden bakmayı ve kendi insana [illegible] duygularınızı, siz hayvanı seviyorsanız o da siz[illegible] sevmelidir biçimindeki duygularınızı hayvana yan[illegible]na alışkanlığını bir yana bırakmayı öğrenmişseniz,

eninde sonunda kızılgerdanın o koyu gözlerinin içinde, "Şu unböceğimi alıyor muyum, almıyor muyum?" biçimindeki, ruhsal derinliği kesinlikle bulunmayan soruyu okuyacaksınızdır. İskete ise ondan farklı olarak, otla da beslenebilen ve günün hiçbir saatinde gerçekten aç kalmayan, dolayısıyla da besin alma merakı öteki böcek yiyen etçil kuşlara göre ilgi alanından çok daha az yer tutan bir kuştur. Böyle olunca da elinizde tuttuğunuz ezilmiş unböceği, kızılgerdan için, kenevir tohumunun iskete için olduğundan çok daha cazip bir yemdir. Bu nedenle, yeni yakalanmış ya da satın alınmış bir kızılgerdan, isketeyle kıyaslanınca sahibinin elinden yemeye daha hevesli bir kuştur; dolayısıyla bu kuş bakıcısına (besleyicisine) kendiliğinden yaklaşmaya daha kolay alışır. Aynı şeyi, aslında aylar sonra böyle davranabilen iskete yapıyorsa, bunu elindeki yem için değil de sana eşlik etmek, senin bulunduğun ortamda olmak adına yapmaktadır. İsketenin "ahbaplık" etmeye, sizinle bir arada bulunmaya böylesine yatkın bir "uysallık ya da evcillik" hali, insan ruhu üzerinde, kızılgerdanın alabildiğine maddiyatçı, yem yiyebilmek için gösterdiği ahbaplığa kıyasla çok daha kalıcı ve olumlu bir etki yapar. İskete topluluk halinde yaşayan bir hayvan olarak, bakıcısı ile kişisel bağ kurma yeteneğine sahiptir; birlikte yaşama yeteneği gelişmemiş kızılgerdan ise, bunu yapabilmesi için gerekli "aygıttan" yoksundur. Kuşkusuz toplumsal yaşayan ve bir arada yaşama dürtülerini insanlara aktaran başka birçok kuş türü, küçük yaştan itibaren yetiştirilmişse, insanlarla çok yakın temasa girmektedir. Sığırcık, iskete ve şakrakkuşu sevimli, hoş bir bağ kurar; büyük kargalar, papağanlar, kaz ve kırlangıçlar ise bağlılık ve

sadakat konusunda köpeklerle bile yarışabilir. Ama işte, onları uysal, evcil, sevimli ev arkadaşlarına dönüştürmek istiyorsak hepsini daha küçücükken yuvalarından yanımıza almamız şarttır. Kızılgerdanın ise niçin bu konuda bir istisna oluşturduğunu ve yaşını başını almışken yakalandığında bile insanlar ile sosyal ilişki kurmayı başarabildiğini bilmiyoruz.

Akla gelebilecek bakabileceğimiz çok sayıda hayvan arasında en başta akvaryum balıklarını, şakrakkuşunu, sığırcık ve isketeyi saymamın nedeni, bunların bakımının çok az bir çaba gerektiriyor olmasıdır. Ama daha fazla zaman ayırmaya varsanız, en az onlar kadar size müteşekkir olacak çok sayıda hayvan bulabilirsiniz. Yine de benden size bir tavsiye: İlk hayvan bakma denemeleriniz için, yaşadıkları esaret ortamı içinde sağlıklarını koruyabilmek için gerekli bakımları açısından öyle çok fazla şey talep etmeyen, sizi zorlamayacak, kolaylıkla yanınızda "tutabileceğiniz" hayvanları seçin!

"Kolaylıkla yanınızda tutabileceğiniz" (bakabileceğiniz) derken, "dayanıklılığı," dirençli olmayı kastetmiyoruz. Bir hayvanı yanınızda "tutmaktan" (korumaktan) söz ederken, bilimsel anlamda onun bütün yaşam süreçlerinin ve döngülerinin, sıkı ya da gevşek bir esaret biçiminde gözlerinizin önünde olup bitmesini kastediyoruz. Oysa "dayanıklı hayvanlar" dendiğinde, yanıltıcı biçimde, aslında hayat karşısında epey *dişli* olan, kolay kolay can vermeyen, kabaca ifade etmek gerekirse, *ölmesi çok uzun süren hayvanlar* akla gelmektedir. Klasik bir örnek vermek gerekirse, "dayanıklı" ama aslında sadece uzun ömürlü olup insandan da hatırı sayılır bir çaba ve destek talep eden bir hay-

vana örnek, karakaplumbağasıdır. Bu hayvanların, bu işten anlamayan, uzman olmayan bakıcılarının kendilerine sundukları, bildik, alışıldık yaşama şartları altında, gerçekten ölene kadar üç-dört, hatta daha fazla yıl geçmesi gerekebilir; gelgelelim bu hayvan, "bakıma alındığı" (evcil şartlar altında "tutulduğu") andan itibaren aslında ölmeye başlamış demektir. Karakaplumbağalarını büyüyecekleri, yetişip olgunlaşacakları, sevip üreyecekleri gibi bir bakım altında tutmak için, kentteki konutların çoğunda, yerine getirilmesi çok zor ya da imkânsız koşulların gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bildiğim kadarıyla, bizim Avusturya ikliminde kimse bugüne kadar bu hayvana bakamamış, onu yetiştirememiştir.

Bitkileri seven bir arkadaşımın odasına adımımı atıp bütün bitkilerin iyi geliştiklerini gördüğümde, orada ruh ikizimi bulduğumu anlarım. Ne pahasına olursa olsun, odamda, ağır ağır da olsa, ölmeye yüz tutmuş bitkilere dayanasım yoktur. Bakımı zor olan *Aspidistra,* bol yapraklı, hızla büyüyen kauçuk, kapalı mekânda uslu uslu büyüyen, tüylü, geniş, açık yeşil yapraklarıyla Güney Afrika ıhlamuru, *Sparmania africana;* bütün bunlar gözle görülür şekilde büyüdükçe, beni sevindirirler; hatta her sapın ucunda bir çiçeğin bulunduğu ve yana doğru yayılıp büyüyen ve bitki çürümesi kokusunu odama kadar getiren bodur Alp gülleri ya da siklamenler de öyle.

Bitkilere karşı bu biyolog duyarlılığının fazla olduğu düşünülebilir; ama hiç olmazsa hayvanlar söz konusu olduğunda hak vermelisiniz bana. Bir hayvanın ölümü genelde doğa düzenini olduğu gibi kabul etmiş bir insanda bile acıma duyguları uyandırabilir. Onun

için, Tanrı aşkına, mevcut şartlar altında gerçekten yaşayabilecek hayvanları seçip alın yoksa öyle sadece yavaş yavaş ölenleri değil! Birçok insanı ürkütüp hayvan beslemekten vazgeçiren hayal kırıklıklarının çoğu, bu işi yapmayı denedikleri *ilk hayvan* seçiminin yerinde olmamasından ileri gelir. Kafesinin dibinde ölü yatan saka kuşu, solmakta olan çiçek saplarından çok daha iç burkucu ve kalıcı etkiler yapar ve kendini suçlayarak vicdan azabıyla kıvranan bakıcısı, "Tövbe," der, "bir daha kuş almak mı!" Oysa saka yerine bir iskete satın almış olsa, onu en azından on beş yıl elinin altına tutabilecektir. Ayrıca; kuş türleri arasında, sakalar dışında, satıcılar ve kuş bakımından bihaber kuşseverler tarafından ölüme sürüklenecek kadar kötü bakıldığı için ölüm oranı bu kadar kabarık olan başka bir tür bulunmamaktadır. Bu işten anlayanlar, sonbaharlarda yakalanmış ve yeni hayatına güçbela alışmış kuşu satıcının kafesinde gördüklerinde, bunların çoğunun ölüme yenik düşmek üzere olduğundan kesinlikle emin olacaktır; hele günümüzde satın alabileceğiniz kuşyemlerinin ortalamanın üzerine geçmeyen kaliteleri göz önünde tutulduğunda! Sakalar, özellikle de yeni yakalanmış olanlar, yağ içeriği zengin küçük tohumlara muhtaçtırlar. Elimde sınırsız miktarda devedikeni tohumu ya da haşhaş çiçeği tohumu yoksa, bir sakayı kafeste yaşamaya alıştırmaya kesinlikle kalkışmazdım. Bunlar yoksa, yerlerine kullanılabilecek az çok işe yarar tek yem, ezilmiş kenevir tohumudur. Dikkatinizi çekmek

isterim, *ezilmiş* diyorum, çünkü saka kuşlarının narin gagaları kenevir tohumlarını kırmaya elverişli değildir. Bunu birçok satıcı bilmez, bildikleri yerde de hayvanın bakımı çaba isteyen, müşkülpesent bir tür olduğunu düşünebilecek alıcıyı caydırmak istemedikleri için bunu ona söylemede pek istekli davranmazlar. Kendisi de bir kuşsever olan hakiki kuş satıcısı, bakımı zor bir türü müşteriye emanet etmeden önce, alıcıyı uzun uzadıya sorgulayıp bu yönden sınayacaktır.

İyi ve sadece görünüşte "ucuz" bir tavsiye daha: *Hasta* hayvanlardan uzak dur. Sadece ve sadece sağlıklı bir kuş yakala ya da satın al! Onu yuvadan al ya da bu işten anlayan bir bakıcı sana armağan etsin; yoksa yuvasından düşmüş bir yavru kuşun, annesinden ayrılmış bir karaca yavrusunun ya da öksüz kalmış bir sincap yavrusunun tesadüfen sana getirilmesini bekleme! İnsan eline tesadüfen düşmüş hayvanların büyük bir çoğunluğu, ölümün tohumlarını içlerinde taşırlar ya da ancak veterinerlik deneyimine sahip bir bakıcının müdahalesi ve bakımıyla kurtarılabilecek kadar zayıf ve hasta düşmüşlerdir. Sözün kısası: Bakacağın hayvanı temin edebilmek için biraz çaba ve para ayırsan iyi edersin; bu çaba ve para, karşılığını kat kat verecektir sana. Hiç çekinmeden çok belli bir şey üzerinde ısrar et, satıcının şarkı söyleyen ardıç kuşunun en az sığırcık kadar sevimli olduğuna ve kolaylıkla evcilleştirilip bakılabileceğine seni ikna etmesine meydan verme! İster kuş ister memeli olsun, özellikle de toplu, birlikte yaşamaya yatkın türlerden daha önce evcilleştirilmiş, yani küçükken alı-

nıp yetiştirilmiş ya da uzun zamandan beri böyle bir hayata alıştırılmış bir hayvan sana önerilecek olursa, aynı türün yabani olarak yakalanmış, insandan kaçan bir örneğine göre dört-beş kat daha pahalı olsa da fırsatı kaçırma derim. Kentte yaşayan, işi gücü, mesleği olan insanların unutmamaları gereken bir şey, gününü saati saatine planlamaktır; hem kendisinin hem de kuşun gününü. Sabahın alacakaranlığında işe gitmek üzere evden çıkmak zorundaysanız ve ancak güneş battıktan sonra geri dönüyorsanız, ayrıca pazar ve tatil günlerini de kentteki evde değil de dışarıda, kırsal bir yerde geçirmek istiyorsanız, ötücü bir kuş sizi öyle pek fazla sevindirip memnun etmeyecektir. İşe gitmek üzere evi terk etmeden önce hayvanın bakımını iyice yapmış olduğunuzu, dolayısıyla onun (siz evde yokken) muhtemelen güzel güzel öttüğünü bilmek, insana ancak sınırlı bir tatmin sağlayabilir. Buna karşılık söz konusu yaşama koşullarını göz önünde tutarak bir cüce kır baykuşu, uysal bir kukumav kuşu, sevimli, küçük bir memeli ya da sen işinden dönüp evine geldiğinde uyanan herhangi başka bir "gececi" hayvanla, son derece tatmin edici bir mutluluk tadabilirsin. Küçük memeliler, genelde piyasada bulunması zor olduğundan olsa gerek, hayvanseverler tarafından haksız yere ihmal edilmekte. Genel olarak, evcilleştirilmiş ev fareleri ve göçebe kemeler, diğer adıyla da kemer sıçanı dışında hayvan satıcılarında bulunabilecek tek hayvan gene evcilleştirilmiş ve tam da bu nedenle son derece sıkıcı bir hayvan haline gelmiş kobay faresi ya da diğer adıyla hintdomuzudur. Kemirgenler arasında tavsiye edebileceğim bir diğer hayvan ise, size ancak sadece ve sadece uykulu gecelerinizin eğlence anlayışına uygun

düşecek bir performansı sergileyebilecek –bundan ötesinin de beklenmemesi gereken– hamsterlardır (keseli sıçanlar). Ben burada tam bu satırları yazarken çalışma masamın hemen yanında büyükçe bir kutuda üç haftalık, inanılmaz şirinlikte altı hamster kardeş, görüp görebileceğiniz en cici dövüş sahnelerini sergiliyor. Ancak bir fare büyüklüğündeki çokbilmiş tombul oğlanlar çığlık çığlığa, birbirlerini feci şekilde ısırmış numarası yaparak çılgınca koşturup duruyor, bir yandan da yavru beceriksizliğiyle yerlere yuvarlanıp duruyorlar. Bildiğim hiçbir kemirgen bu denli "zekice," tam da kedi ya da köpek gibi, oynamaz. Odanızda bunlar kadar eğlendirici ve bunu da böylesine cilveli bir maskaralıkla sergilemeyi bilen "birini" bulundurmak, gönülleri şenlendirir.

Tanrı bu hamsterları sırf kentte yaşayan zavallı hayvanseverler için yaratmış herhalde. En azından bu nadide sanat eserine, evde bakılabilecek hayvanların sahip olması gereken bütün hoş özellikleri vermiş, rahatsız edici olanların tamamını da itinayla seçip çıkarmış. Hamsterlar ısırmaz, daha doğrusu kobay fareleri ya da evcil tavşanlar kadar ileri gitmezler bu konuda. Sadece henüz çok küçük olan yavrularına annelik yapan bir hamstera karşı daha dikkatli davranmakta fayda olduğunu söyleyebilirim, kaldı ki bu da aslında sadece yuvasının yakınlarında dikkate alınması gereken bir uyarı. Yani yuvasının ve yavrularının birkaç metre uzağında hayvanı korkmadan elinize alabilirsiniz. Şu sincaplar keşke her tarafa tırmanıp etrafta kemirilmeye müsait her şeyde diş izlerini bırakmasalar, ev hayvanı olarak ne de cici hayvanlar olurlardı halbuki. Hamsterlar tırmanmazlar ve o kadar az kemirirler ki,

onları odada rahatlıkla serbest bırakabilirsiniz; hiçbir şeye zarar vermezler.

Üstüne üstlük hamster erkeği, görünüş olarak da belki de dünyanın en güzellerindendir; koca kafaları, iri, cin cin gözleriyle çevrelerine bakışları, onları olduklarından da zeki gösterir; altın rengi, siyah ve beyaz karışımı rengârenk postlarıyla zarif mi zarif şeylerdir bunlar. Ama özellikle de bunların hareketleri öylesine eğlendirici, öylesine tatlıdır ki, insanı ikide bir tatlı tatlı gülümsetirler; örneğin telaşla kısa bacakları üzerinde adeta sürünür gibi bir anda çıkageldiklerinde ya da durup dururken yere çakılmış bir kazık gibi ayakları üzerinde dikilerek kulaklarını dimdik kaldırıp, normalden daha da büyük hale getirdikleri gözleriyle kuruntudan, belki de sırf eğlence olsun diye kulak verdikleri tehlikeyi dinlerken, insan gülümsemekten alamıyor kendini.

Odamın ortasındaki masanın üzerinde, çalışma masama yakın mesafede, hamster yetiştiriciliğimin merkezi olan ve her altı haftada bir yavrulayan hamsterlarımın yavrulama yeri olan basit bir teraryum var; aradan belli bir süre geçtikten sonra bu yavruları alıp daha geniş olan diğer kutulara taşıyorum. Sanırım yakın zamanda, odamda bu kutulardan geçilmeyecek. Bu teraryumda hamsterlarımın en büyük anası, yani bir bakıma hepsinin annesi, sürekli olarak yeni doğan yavrularıyla beraber yaşıyor. Bakımı güç ve bulunması zor hayvanları seven ama bunların bakımından bıkmış usanmış hayvanseverler, bu kadar ucuz, beş yaşındaki

bir çocuğun bile bakabileceği bu hamsterlarda ne bulduğumu merak edebilir, hatta bu anlamda beni küçümseyebilirler. Oysa benim için önemli olan hayvanın ne kadar pahalı ya da ucuz, bakımının ne kadar kolay ya da güç olduğu değil. Bakımı en güç kuş ve süs balığı çeşitlerinin bakımını ısrarla sürdüren insanların azmi bana yabancı bir şey. Benim esas önem verdiğim şey, insanın hayvanda ne *görebileceğidir;* bu konuda da hamsterlar, ev hayvanları arasında, hayvan sevdamızın o en çok pirim verilen, en çok tavsiye edilen objelerinden çok daha üstün ve zengindirler. Böyle olunca da kendimi, içimi hoş eden bir meditasyon halinde gözlerim hamsterların teraryumuna takılmış halde bulmam, kendimi teraryumdan biraz daha uzaklarda, ama aynı yönde bulunan ve şu sıralar odamda görüp görebileceğim en değerli ve en nadide şey olan bir kuş kafesine bakarken bulmamdan neredeyse daha sık rastladığım bir şey oluyor: Söz konusu kafes, üç yumurta üzerinde kuluçkaya yatmış bir çift bıyıklı baştankaranın yuvasıdır.

Bu bağlamda kendimi ayrıcalıklı gördüğüm nokta şu: Bakıcısından çok şey talep eden, yani bakımı güç hayvanların, yaşam döngülerinin tamamı hemen gözlerimin önünde, başucumda gerçekleşecek ortamı sağlayabilmemde yatıyor; basit hamsterlarıma ve onlarda bulduğum sevince laf edecek kişi, önce gidip odasında bir çift bıyıklı baştankara –ya da benzer bir hay-

van– yetiştirsin de göreyim! Ama bunu başardığında, öncelikle, böyle bir şeyi tekrar denemeyecek kadar şey öğrenmiş olacaktır sanırım.

Maharetle yapılan bütün işlerde ve eylemlerde olduğu gibi, hayvan bakıcılığında da bir şeyi salt onun kendine has güçlüklerinden sebep yapmak, işin ustası için çok çekici bir şeydir. İşin gerçekten üstesinden gelebilen kimseler için bu gibi güçlükler, elbette ki kıymetli birer tecrübe değeri taşır. Ancak başlangıç aşamasında olan kimseleri bu konuda uyarmak gerek; çünkü onların bu gibi girişimleri, kolaylıkla, bir anda hayvana zulmetmeye dönüşebilir. Aşırı hassas yapıya sahip hayvanların bakılması, bilimsel araştırmanın bu bağlamdaki denemelere sağladığı ahlaki meşruluktan mahrumdur; salt bir sevda, bir tutku olarak gerçekleştirildiklerinden, her zaman etik açıdan sorgulanabilir bir yanları vardır. En deneyimli hayvan bakıcısı bile, bakıma ilişkin talepleri yüksek olan bir canlıyla ilgilenirken, yakalanan hayvanın maddi ve manevi rahatlığı için zorunlu olan ihtiyaçlardan sadece şu güne kadar bilinen yazılı kuralları dikkate almakla yetinmemelidir; bakıcı asıl yazılmamış olup yerine getirmesi çok daha zor olan başka ihtiyaçlarının da hiçbirini hayvana asla ve asla aratmaması, özletmemesi gerektiğinin bilincinde olmalıdır. Kişi, edindiği yeni hayvanın cazibesi ve güzelliğinin verdiği hevesle, bu ağır sorumlulukları, sonuçlarını pek de düşünmeden üzerine alır. Oysa hevesler geçici, sorumluluklar ise kalıcıdır ve

bu kişi ne olup bittiğini bile anlamadan, sırtında kolay kolay üzerinden atamayacağı bir yük bulur. Bir zamanlar kapalı kış bahçemizde bulunan mermer havuzda bir çift küçük dalgıçkuşu besledim; bunlar, davranışları son derece ilginç ve izlemesi tek kelimeyle hayranlık uyandırıcı minicik perdeayaklılar ya da bir diğer adıyla yüzücü kuşlardır. Suda çok becerikli olan bu perdeayaklılar, karada ayakta durmakta zorlanır ve ancak beceriksiz adımlarla, ağır ağır ilerleyebilirler. Normalde kuluçkaya yatmak haricinde karaya çıkmazlar ve işte tam da bu yüzden kış bahçesine çok yakışıyorlardı. Bir kere alıştılar mıydı herhangi bir tel örgüye gerek kalmadan, kendi istekleriyle ve serbestçe havuzun içinde yüzüp dururlar; dolayısıyla oda süsü olarak tek kelimeyle hayranlık verici şeylerdir. Evde beslenen kuşların en çekicisi olan bu türün, sadece 4-5 santimden küçük ve 2 santimden büyük balıkları yemek gibi hoş olmayan bir özellikleri var. Balık bulunamaması halinde ise tükettikleri üç-beş unböceği ile bir parça yeşillik de perdeayaklıların yarım günlük ihtiyaçlarını bile karşılamaya yetmez. Bodrum katında bu misafirlerim için hazırladığım ve devamlı olarak taze su akarı olan genişçe bir akvaryumdaki balıklara (o zamanlar işin finansal kısmının sorun olmamasına rağmen) sürekli besin bulma kaygısı son derece yıpratıcıydı. O kış, küçük dalgıç kuşlarımın ölmesi demek olacak balıksız günleri geçiştirmek amacıyla birçok kez ümitsizlik içinde bir balıkçıdan diğerine koşup durmuş, aynı ümitsizlikle, Tuna'nın buz tutmuş yüzeyinde, altında balık bulabileceğime inandığım bir düzine delik açmışımdır. Bu ev kuğularından ayrılıp ayrılmamak konusunda kara kara düşünürken, kuşların güzel bir yaz

günü açık duran pencereden dışarı çıkan yolu bulduklarını görünce rahat bir soluk almıştım.

Korkusundan telaşla kanat çırpan bir kuş, dehşet verici bir belaya dönüşür. Diyelim ki bir ispinoz kuşu satın aldın, canım hayvan güzel güzel ötüyor. Ama sen onu sadece dinlemek değil, aynı zamanda görmek de istiyorsun ve gidip, işinin erbabı Viyanalı ispinoz kuşu hayranı eski sahibinin kafese diktiği keten bezi kaldırıyorsun. Kuş buna aldırmadan ötüşüne devam ediyor; ama sadece sen kımıldamadan orada dikildiğin sürece... Bu kuşları besleyen bilir, onların karşısında çok ağır ve dikkatlice hareket etmek gerek, aksi halde kuş çılgına dönerek, vahşi bir hayvan gibi var gücüyle kafesin parmaklıklarına öyle bir çarpar ki, insan kuşun kafasına ya da tüylerine bir şey oldu diye korkmadan edemez. Ne dersin, kuş zamanla alışıp uysallaşacak mıdır? Christian Ludwig Brehm'in kitabında bunun cevabı evettir: "Ama ani hareketlerden kaçınılmalıdır." Gelgelelim Brehm'in *Tierleben* [*Hayvanlar Âlemi*], diğer dillerde eşi benzeri olmayan harika bir kitap olmakla beraber, hangi kuşların evde beslenmek üzere tercih edilmesi gerektiği konusundaki tavsiyelerinde çuvallamıştır. Kuşlar dünyasına duyduğu heyecan ve tutkunluğu –tam da bu bağlamda tek tek türler arasında dağlar kadar fark olmasına rağmen– Brehm'in her kuşu ideal birer ev hayvanı olarak görmesine neden olmuştur. Demem o ki, senin ispinoz kuşun, tıpkı şimdiye kadar serbest insan hareketlerine alışmadığını bildiğim bütün türdeşleri gibi evcilleşmeyecek; fakat bu tespitin de bütün genellemeler gibi istisnalar içerdiğini belirtmeden geç-

memek gerek. Ama insanın kendi odasında kuşu ürkütecek her türlü aceleci hareketten kaçınmasının ne anlama geldiğini bilir misin? Hayvan, son çarpışmasından sonra kafasında yeni yeni çıkmaya başlayan tüylerini dökecek diye sandalyeyi bir parça kenara itmeye korkmanın ne demek olduğunu tahmin edebilir misin? Kahrolası kanat çırpmalar başlayacak diye, her çekingen hareketinde, bir gözün şaşı halde ispinoz kuşunun kafesinin bulunduğu yöne dehşet içinde bakmanın ne anlama geldiğini tahayyül edebilir misin?

Brehm göçmen kuşların çoğunun, göç vakti geldiğinde kanat çırpma hareketlerine daha meyilli oldukları yönündeki can sıkıcı gerçeğe de işaret etmeden geçmiştir. Kafesin yumuşak malzemeden yapılmış bir çatısı olması, yani kuşun kendine ciddi hasarlar vermeyecek nitelikte olması halinde bile, gecenin ortasında paldır küldür başlayan kanat çırpmalar sadece hayvan açısından değil, aynı odada yaşayan insan açısından da işkence gibidir. Bu esnada kuşun belirli bir yönde göç etmeye çalıştığından bahsetmek mümkün değildir gerçi; hayvan uyuyamamaktadır sadece ve içindeki hareket etme dürtüsü onu, tüneğinden kalkıp uçmaya itmektedir ikide bir. Karanlıkta göremediği için de körlemesine parmaklıklara çarpar. Bu konuda yapılabilecek tek şey ise kafesin içine ufak bir gece lambası monte etmektir. Ampulün loş bir ışık

vermesi, yani hayvanın tünekle parmaklıkları birbirinden ayıracak kadar görmesine yardımcı olması yeterli. Ancak bu yöntemi keşfettikten sonra ötleğenler tarafından geceleri aniden sekteye uğratılmayan huzuru bularak, gerçek anlamda onların tadına varabilir olmuştum.

Bu arada, evinde kuş beslemeye niyetlenmiş kuşsevere verebileceğim en iyi tavsiye de dışarıda bir yerlerde, uzaklardan tek kelimeyle kulağa "hoş" gelen *bir ötüşü* hiç de hafife almaması yönünde olacaktır. Bir karatavuğu ya da erkek bülbülü alıp odaya koyduğunuzda, yalan yok, pencerelerin camları titreşmeye ve masanın üzerindeki bardak çanak zangırdamaya başlar.

Oysa ötleğen türleri, sarı mukallit kuşu ve ispinoz kuşuna akraba türlerin çoğu, evde beslemek için uygun sayılacak kadar sessizdirler; bunların arasında olsa olsa, ispinoz kuşu familyası mensubu sarıasma kuşunun bitmek bilmez şakımalarıyla kendini tekrar eden mısraları insanın sinirlerine dokunabilecek niteliktedir. Kaldı ki sinirli birine, sürekli aynı, asla değişmeyen mısraları söyleyen kuş türlerini zaten hiç tavsiye etmiyorum. Örneğin erişkin bir erkek bıldırcına tahammül etmek falan değil, ona tam da şu "kuik-kuik-ik" şeklindeki ötüşünden dolayı düşkün olan ve hayvanı bu ötüş yüzünden evde besleyen insanlar olduğuna inanmak ne kadar da güç, değil mi? Bıldırcın ötüşünün ne mene bir şey olduğunu iyice kavrayabilmek için, elinizde tuttuğunuz kitabın üç sayfasının, şu "kuik-kuik-ik" heceleriyle dolu olduğunu bir düşünün yeter. Doğal ortamda ne derece cazip olursa olsun, bu sesler bende iğnesi durmadan geri düşen takılmış plağın yarattığı etkiyi yaratıyor.

Ancak insanın sinirlerine en çok dokunan şey, hayvanları acı çekerken görmek. Salt bu gerçek göz önünde bulundurulduğunda ve bunun dışında herhangi ağır basan başka etik nedenler olmaması halinde bile, ilk etapta sadece sağlığının kolayca ve rahatça korunabileceğine inanabileceğiniz hayvanları seçmeniz şiddetle tavsiye olunur. Verem olmuş bir papağan, evde sanki evin üyelerinden biri ölmekteymiş gibi bir hava yaratır. Şayet bütün tedbirlere ve gösterilen bütün çabaya rağmen hayvan bir kere ölümcül hastalığa yakalandıysa, ona iç rahatlığıyla yapılabilecek en büyük iyilik, aynı durumda doktorun insan hastalarda başvurma imkânı bulamadığı çözüme gidilmesidir.

Hayvanların tamamında acı çekmeye, bu bağlamda özellikle de manevi acı çekmeye yönelik dayanıklılık, söz konusu hayvanın zekâsının gelişmişliği ile doğru orantılıdır. Bir bıldırcın, bir ötleğen kuşu ya da bir hamster esaretin fiziksel acısını ne kadar az hissederse, zekâ gelişmişliği daha yüksek seviyelerde olan karga familyası mensubu bir kuş, büyük cins bir papağan ya da bir mongoz (firavunfaresi), hele de maymunsular ve maymunlar bu acıyı o kadar çok hisseder. Zeki bir hayvanı yakından tanımak istiyorsanız onu zaman zaman serbest bırakmalısınız. Kafesten dışarı çıkılarak yapılan bu gibi istisnai bir tatil, sürekli esaret göz önünde tutulduğunda, hayvanın yaşam koşullarında, ilk bakışta öyle esaslı bir iyileşme yaratmıyor gibi görünebilir; gelgelelim hakikatte durum farklıdır; "tatil" söz konusu hayvanın ruhsal durumuna tahmin edilemeyecek kadar olumlu bir etki yapar. Sürekli esaret altında olmakla, arada bir "tatil" yapmak arasındaki farkın anlaşılabilmesinde faydalı olacak en iyi örnek-

lerden biri de çalışan insanın sıkıcı yaşamı ile hapis cezası almış bir mahkûmun yaşamı arasındaki birbiriyle kıyaslanamayacak uçurumdur.

Peki, serbest mi bırakacağız? Elbette... Ama "yabani hayvanlar" ilk fırsatta uçup kaçmaya kalkmayacaklar mı, diye bir soru gelebilir aklınıza. Haklısınız. Ne var ki, özellikle de sürekli esaret yüzünden manevi acı çeken zeki hayvanlar böyle bir şey yapmaz. En gelişmemiş hayvanlar hariç diğer bütün hayvanlar alışkanlıklarına bağlıdırlar, bir kez alıştıkları yaşam biçimini hiçbir şekilde değiştirmeye yanaşmazlar. Bu nedenledir ki, uzun süreli bir esaretten sonra ansızın serbest kalan *her* hayvan, *kafesine giden yolu bulabilmesi halinde,* kafesine geri dönmek ister. Gelgelelim küçük kuş türlerinin çoğu bunu başaramayacak kadar aptaldır. Örneğin yanlışlıkla açık duran pencereden dışarı çıkmış bir bahçe kızılkuyruğu ya da bıyıklı baştankaranın gerisingeri yolu bulabilmesi yönünde asla umut beslemedim. Olsa olsa "mekân zekâları gelişmiş" küçük tür kuşlar, örneğin bir serçe ya da bir kum kırlangıcı evdeki bilumum pencere ve kapıları amaçları doğrultusunda kullanmayı şak diye öğrenebilmektedirler. Bunlar gibi serbest uçan küçük tür kuşlarda dikkat edilmesi gereken önemli bir diğer nokta ise, daha çok "körü körüne" güvenme özelliklerinden ötürü, kendilerine kıyasla yabani yaşayan türdeşlerinden çok daha fazla tehlike altında oluşlarıdır.

Yani gerçek anlamda evcilleşmiş bir firavunfaresi, tilki ya da maymunun serbest bırakılması halinde mutlaka "altın özgürlüğe" kavuşmak üzere kaçacağı yönündeki varsayım hatalı bir yaklaşımdır ve insanmerkezci bir bakışı yansıtır. Hayvan kaçmak değil, sadece kafesten dışarı çıkmak istemektedir. Bu bilgi ışı-

ğında evcilleşmiş bir kargayı, firavunfaresini, mongoz lemurunu ya da bir başlıklı maymunu kaçmaktan alıkoymanız gayet tabii ki mümkündür; ama öte yandan hayvanın, sen günlük işlerinle meşgulken ya da iş bitiminde hakkın olarak gördüğün dinlenme zamanının tadını çıkarıyorken *seni* rahat bırakmasını sağlaman o kadar kolay olmayacaktır. Canlı hayvanların, dahası *canlı çocukların* yanında çalışmak konusunda onlarca senelik geçmişimin getirdiği tecrübeye sahip biri olmama rağmen, bir kuzgunun önümdeki müsveddenin sayfalarını taşımaya kalkışması, bir çekirgekuşunun vantilatör etkisi yaratan kanat çırpınmalarıyla etrafta kâğıt namına ne var ne yok havalara uçuşturması ya da bir başlıklı maymunun arkamdan, beni her an bir düşme ya da kırılma sesine hazır bulunmaya zorlayan, kırılabilir birtakım eşyalarla deneysel işler çevirmesi, dikkat dağıtıcı bir şey oluyor.

Çalışmak amacıyla masamın başına oturduğumda çevrede ötüşüp bağrışan ne kadar canlı varsa hepsi kafeslerine girmek zorunda. Özellikle de zeki varlıkları, emir üzerine kafeslerine geri dönecek şekilde eğitmek (burada firavunfaresi bir istisnadır) tamamen mümkün bir şeydir. Gelgelelim insan hayvanın duymaktan korktuğu bu emri verir vermez bir pişmanlık hisseder, çünkü sessiz sedasız, adeta sürünerek kafesinin yolunu tutan hayvan, emre karşı gelmek için aslında can atmaktadır ki, böyle bir durumda eğiticilik açısından

bakıldığında geri adım atmak asla doğru olmayacaktır. Can sıkıntısından ölmek üzere olan zavallı varlık kafesinde öylece otururken, insanda biraz önceki, yani hayvan kafesin dışında serbestken neden olduğu tedirginlik de öyle ahım şahım azalmamış, belki de artmıştır bile. Burada ortaya çıkan manzara, küçük kızına çalışma odanda bulunma izninin, sadece ve sadece kesin bir sessizlik ve herhangi bir biçimde rahatsız etmeme karşılığında verildiği durumla tıpatıp aynıdır. Mimikler ve dramatik ifadelerle kendisini o küçük yüze anında yansıtan usluluk ile bir an önce cevabını aradığı soru arasındaki içsel mücadele, küçük bir kızın en güzel yanlarındandır; ne var ki bu güzelliğiyle küçük kız da insanın çalışma esnasında göstermesi gereken dikkati, çekirgekuşları, kargalar ve maymunlardan oluşan bir ordudan da fazla dağıtır.

Benim için bu bağlamda en sinir bozucu şey ise Tito ismindeki çoban köpeğimdi. Bu köpek, özel hayat diye bir şeyi asla tanımayan ve sadece efendisiyle ve efendisi üzerinden var olabilen, yani bildiğimiz şu biraz abartılı sadık köpeklerdendi. Masa başında kaç saat otursam oturayım, hayvan yanı başımdan kalkmak bilmiyordu. Mızıldanarak başkalarının dikkatini çekmeye çalışmayacak kadar adap erkân bilen bir köpekti Tito. Sadece gözlerini dikip bakardı! Ve kehribar sarısı gözlerinden tek bir soru okunurdu: "Ne zaman, ne zaman benimle dışarı çıkacaksın?" Bunlar, zaten vicdan azabı çeken birini mahvedebilecek, kalın duvarları bile rahatça delip geçebilecek bakışlardı kuşkusuz; hayvanı kapının önüne göndermem halinde ise kapının koluna takılı kalmış bakışlarıyla bu sefer de orada bekleyeceğini gayet iyi bilirdim.

Şu an bu bölümü, özellikle de şu son sayfayı bir kez daha okurken, içimde birden hayvan beslemenin olumsuz yanlarını biraz fazla vurgulamış, dolayısıyla da bir hayvan edinme eğiliminde seni ürkütmüş olmak yönünde bir korku belirdi. Beni yanlış anlama: Hangi hayvanların *edinilmemesi* gerektiğinin altını bu denli çizmemin nedeni, bakıcılığının ilk canlısı olacak hayvanla yapacağın özel deneyimin getirebileceği hayal kırıklığı ve neden olabileceği sinir yıpratıcı olayların, yaşamın boyunca karşına çıkabilecek en soylu, en güzel ve en öğretici sevdanın önünü keseceğinden ve onu ebediyen bir kenara atmana yol açacağından korkmamdır. Şahsen insanların gönlünde, doğanın bu tapılası varlıkları için daha derin bir anlayış, bir hoşgörü uyandırma ödevini ciddiye alan biriyim ben; fanatik bir tutkuyla hayvanlara "dönen" insanları arayan biriyim. Ve birileri bu kitabı buraya kadar sabırla okumuşsa, kitabı kendisine bir yol gösterici olarak kabul ederek gidip bir akvaryum kurmaya ya da bir çift hamster almaya karar vermişse, büyük olasılıkla bu güzel görevde sadık bir mürit kazanmışım demektir.

9

HAYVANLARA ACIMAK

Schönbrunn'dakine benzer büyük hayvanat bahçelerinde, izleyicilerin ifadelerine dikkatle baktığınızda, hayvanlara yönelik yanık bir acıma duygusunun müsrifçe harcandığını sık sık yakalayabilirsiniz. Bu arada gene çoğu hayvanat bahçesinde rastlayabileceğiniz hakiki ıstıraplar ise neredeyse kimseler tarafından fark edilmez. Burada çektiği ıstıraptan dolayı insanda acıma duygusu uyandıran hayvanların başta gelenleri ise, edebiyatta önemli bir rol oynadığı için kendilerine belirli duygusal değerler atfedilmiş bülbül, aslan ve kartaldır.

Bülbül hakkında burada daha fazla yazmama gerek yok. Zekâ seviyesi fazla gelişmemiş olan bütün küçük kuş türleri için daha önce belirtilmiş olanlar, onun için de aynen geçerlidir. Yalnız başına bir kafese hapsedil-

miş erkek bülbül, elbette ki şarkılarını duyup çıkagelen bir dişiyi bulamadığı için belirli bir oranda –ki bu oran oldukça düşük de bir orandır– mutsuzluk yaşayacaktır, ama sonuçta erkeğin bu durumla özgür ortamında da karşılaşması gayet mümkün bir şeydir.

"Ormanlar kralı"na gelince, bu hayvan nispeten dar bir alana hapsedilince, kendisiyle aşağı yukarı aynı zekâ seviyesinde bulunan çoğu yırtıcı hayvandan daha az ıstırap çeker. Bunun nedeni aslanın hareket etme ihtiyacının diğerlerine kıyasla daha düşük seviyede ya da daha az oluşudur. Lafı sakınmadan söyleyecek olursak; mevcut yırtıcılar arasında en tembelidir aslan, hatta bir bakıma gıpta edilecek derecede tembel. Yaban hayatta yaşayan aslanlara baktığımızda bunların avlanırken çok uzun mesafeleri geride bıraktıklarını görürüz gerçi; gelgelelim anlaşılan bu içsel bir itkinin, bir çeşit güdünün değil, bastıran açlık duygusunun bir sonucudur. Bu nedenledir ki, dar bir alanda esaret altında tutulan aslanları, zavallı tilkilerde ve kurtlarda saatler boyunca gözlemleyebileceğimiz gibi, durmaksızın bir sağa bir sola koşarken görebilmemiz pek nadir olur. Hayvan kalkıp kafesin içinde biraz dolaşmaya karar vermesi için gereken hareket etme ihtiyacından yeteri miktarda içinde biriktirdikten sonra –ki bu da ancak ve ancak alanı gerçekten dar kafeslerde söz konusudur– hareketleri son derece keyifli bir "sindirim gezintisi" şeklindedir ve bu hareketlerinde, köpek türlerinin koşma ihtiyaçlarını karşılarken sergiledikleri o çılgın telaştan eser bulamazsınız. Bir zamanlar Berlin Hayvanat Bahçesinde aslanlar için çöl kumu ile sarı kaya parçalarından oluşan muazzam büyüklükte bir alan inşa edilmişti. Yapı tamamlandıktan kısa bir süre

sonra bütün bunların boşa harcanmış, anlamsız bir çabanın ürünü olduğu anlaşılmıştı. Aslanlar bu koskoca, bir bakıma romantik alanın içinde öyle tembel, öyle umursamazca yatıyorlardı ki, buraya içi doldurulmuş cansız aslanlardan oluşan bir diyorama* yapsalardı daha iyi etmiş olacaklardı.

Hele de şu kartallar! Gerçekleri anlatma hedefimden sapmamak uğruna, bu muhteşem kuşlar üzerine kurulu efsanemsi illüzyonları yıkmak zorunda kalmak içimi sızlatıyor: Aslında yırtıcı kuş sınıfı mensubu bütün kuşlar, örneğin ötücü kuşlarla ya da papağanlarla kıyaslandığında, oldukça aptal hayvanlardır; özellikle de dağlarımızın ve kurmaca edebiyatımızın o en "kartalı" olan şu kayakartalları, bütün büyük yırtıcı kuşlar arasında en aptal olanlarıdır.

Sahip olduğum ilk kartalın bana ne hayal kırıklıklarına mal olduğunu hâlâ hatırlarım; bu şah kartalını seyyar bir hayvan satıcısından tam altı şilin karşılığında satın almıştım. Son derece güzeldi, ama renkleri solmaya yüz tutmuştu, yani oldukça da yaşlı bir dişiydi bu. Kuş tamamen ehlileşmişti ve önceleri bakıcısına yaptığı gibi, sonraları beni de aynı tuhaf, şefkat ifade eden bir beden diliyle karşılıyordu. Bu karşılamada kuş, tehditkâr gagasının ucu dikey halde yukarıyı gösterecek biçimde başını arkaya eğiyordu. Bir yandan da sessizce, olsa olsa bir kumruya yakışacak yumuşak tonlarda sesler çıkarıyordu; ne var ki kumruya göre o kuzu

* Sergi için yapılan tematik çalışma, özellikle maket sergilerinde yapılan çalılık ve benzeriyle oluşturulmuş ortamlara verilen ad –çn.

sayılırdı. Onu satın almış olmamın nedeni, tıpkı Kırgızların ve daha birçok başka halkın bu yırtıcı kuşlarla öteden beri yaptığı gibi, onu avda kullanmaktı. Elbette ki şahinle av konusunda ciddi başarılar elde edeceğime dair bir iddiam yoktu, ama bu büyük yırtıcı kuşun avlanma becerisi ve av alışkanlıklarıyla ilgili gözlemlerde bulunabileceğim konusunda –en kötü olasılıkla dışarıya salınmış evcil tavşanlarla bile olsa– umudum vardı. Ama bu umut, kartalım aç kaldığı zamanlarda bile kobay tavşanına dokunmayınca suya düştü.

Kendisi sağlıklı ve güçlü, kanatları da dört dörtlük olmasına rağmen uçma konusunda da pek istekli değildi bu hayvan. Kuzgunlar, Malezya papağanları ve şahinler zevk için uçan kuşlardır; uçma yeteneklerinin onlara kattığı zenginliğin tadını oynaya oynaya çıkarırlar. Bizimkisi ise farklıydı. Bahçemizde uygun şiddette yükselen bir hava cereyanı olduğu, yani havada kalmak için bizzat kendi kas gücünü kullanması gerekmediği zamanlar dışında, uçmayı aklından bile geçirmiyordu. Hatta yükselen hava akımları olduğu zamanlarda bile öyle fazla yükseklere çıkmıyordu. Tekrar aşağıya inerken, yerleşik olduğu alanı tam olarak saptama konusundaki girişimleri de sık sık başarısızlıkla sonuçlanıyordu. Saatlerce tepede daireler çizdikten sonra civarda bir yerlere iniyordu. Orada, indiği yerde mutsuz ve duman olmuş vaziyette, benim gelip onu almamı bekliyordu. Belki gidip onu almasaydım günün birinde kendiliğinden de gelmeyi başarabilecekti; ancak koca hayvan öyle dikkat çekiciydi ki, bu gibi durumlarda, aradan çok zaman geçmeden bir yerlerden birileri telefonla beni bulup kartalımın falanca yerde, bir evin damında oturduğunu bildirirdi. Ben de kalkıp gidiyordum tabii; ne var

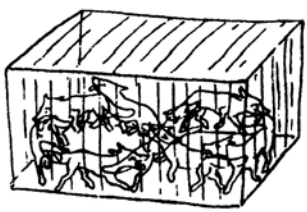
ki yayan gitmek durumundaydım çünkü aptal hayvanın bisikletten ödü kopuyordu. Bir kolumda kartal, uzun uzun yolları, kilometreleri hem de defalarca bu şekilde katederek eve dönmüşümdür. Fakat hayvanı devamlı bağlı tutmak istemediğim için de onu günün birinde Schönbrunn Hayvanat Bahçesine hediye ettim.

Son zamanlarda yeniden inşa edilen yırtıcı kuş kafesi bir kartalın hareket etme ihtiyacını fazlasıyla karşılayabilecek niteliktedir. Buradaki kuşlardan biriyle röportaj yapılabilecek olsa ve ona ne dilediği ya da ne şikâyetinin olduğu sorulacak olsa, aşağı yukarı şöyle bir cevap verecektir: "Abi şimdi bizim buralardaki en büyük sıkıntımız alandaki nüfus fazlalığından kaynaklanıyor. Eşim olsun ben olayım, gidip şu dallardan bir tanesini, planladığımız şekilde inşası üzerinde çalıştığımız yuvaya eklemeye görelim, hemen o iğrenç kızılakbabalardan biri çıkıp dalı bir yerlere götürüyor. Şu balıkkartalı, ya da siz nasıl diyorsunuz, ak kuyruklu kartal cemaati de hiç hoşuma gitmiyor hani. Onlar bizden daha güçlü; o da yetmiyormuş gibi bir de kibirliler, aklın durur. Hele de şu tepeliakbabaya hiç girmiyorum, berbat bir herif yahu! Boğazımıza gelince, her şey yolunda sayılır, sadece biraz fazla at eti veriyorlar o kadar. Şöyle postuyla kemiğiyle tavşan mavşan gibi ufak hayvanlar açık ara tercihim olur." O *altın değerindeki* özgürlüğe özlemine dair tek kelime bile duyamayacaksınızdır bu kuşun ağzından.

Peki, şimdi esaret altındaki hangi hayvanlar gerçekten zavallı ve acınası haldedir, oraya gelelim: Aslında bundan bir önceki bölüm bu soruya kısmen cevap vermişti: Öncelikle canlı ruhları ve hareket etme güdüleri kafeste tatmin bulamayan zeki ve gelişmiş varlıklar bu başlık altında sınıflandırılabilirler. Devam edecek

olursak da aslında esaret altında gereğini yerine getiremedikleri güçlü dürtülerin egemenliğinde yaşayan bütün hayvanları aynı sınıfa sokabiliriz. Mekân değiştirme yönünde son derece etkili güdülerle yaşayan ve buna bağlı olarak serbest doğadaki yaşamlarında uzun mesafeler kateden hayvanlar bu bağlamda verilebilecek en iyi örneklerden olup, bu işlerden anlamayan kimselerin bile dikkatini çekecek durumdadırlar.

Tilkiler ve kurtlar Schönbrunn'da olsun, çağdaş olmayan diğer hayvanat bahçelerinde olsun, fazlasıyla dar kafeslerde barındırılmaktadır; burada, içlerinde yığıldıkça yığılan koşma güdüleri düşünüldüğünde, hayvanat bahçelerinde yaşayan bütün hayvanlar arasında herhalde en acınası olanlar bunlardır.

Bu işi bilenlerde aşırı bir acıma duygusu uyandıran ama çoğu insanın fark etmediği bir başka şey de kuğu kuşlarının göç vakitleri geldiğinde görülen manzaradır. Hayvanat bahçelerinde, yüzücü diğer birçok kuşun uçmalarını engellemek amacıyla, *ellerinden* birinin yaşamları boyunca bir daha kullanamayacakları şekilde ampüte edilmesi çaresine başvurulur. Ben ampütasyona uğramış yüzücü kuşları sevmem. Kanat uçlarından biri eksik hallerinin, hele bir de kanatlarını açtıklarında karşılaşılan manzaranın beterliği, bu kuşlardan aldığım bütün tadın canına okuyor; bununla da kalmıyor, o tatsızlık, sakatlanmış olmanın ıstırabını ruhsal olarak hiçbir şekilde yaşamayan, bunu fark etmeyen türlerle ilgili duygularıma da sıçrıyor. Kuğular da bah-

settiğim gibi, bu ıstırabı yaşamayan türler arasındadır ve muhtaç oldukları bakım gösterildiğinde, gık demeden kuluçkaya yatıp yavrularını büyütmeye devam ederek, durumlarının iyi olduğunu gösterirler. Ancak göç vakti geldiğinde işler değişir. Böyle zamanlarda kuşlar, defalarca rüzgârı karşılarına alıp gölcüğün hız almaya en elverişli noktasında toplanıp dururlar, sürekli olarak her yandan yankılı uçuş sinyalleri yükselir ve hayvanlar devamlı olarak kalkışa geçmeye çabalarlar; ne var ki bunca çabayla giriştikleri her deneme, yarım kanatların çırpınma seslerinin gitgide azalıp sonunda tamamen kaybolmasıyla biten, tek kelimeyle üzücü bir manzara!

Hayvanat bahçelerinin alışılageldik hayvanları arasında, hepsinden beterine maruz kalanlar ise, "sinir yıpratıcı" başlığı altında topladığımız ve zekâ bağlamında daha hareketli varlıklardır.

Ne var ki bu hayvanlar asla hayvanat bahçesi ziyaretçilerinde acıma duygusu uyandırmazlar, hele hele söz konusu hayvan esaretin etkisiyle aşağılanarak zavallı bir kaçığa, öznesinin bir karikatürüne dönüştürülmüşse. Gittiğim onca hayvanat bahçesi arasında, büyük papağanların o küçük kafesleri önünde duran izleyicilerin ağzından merhamete, acımaya dair bir ifade duyduğum hiç olmamıştır. Hayvanları koruma düşüncesinin fanatik militanları olan şu duygusal yaşlı kadınlar, bir gri papağanı, bir Amazon'u ya da bir Malezya papağanını başka kafeslere kıyasla minik bo-

yutlardaki bir kafeste gördüklerinde bunda öyle kayda değer bir şey bulmazlar çoğu kez. Halbuki özellikle de büyük tür papağanlar, sadece zeki değil aynı zamanda gerek ruhsal gerekse de bedensel anlamda son derece hareketli kuşlar olup, büyük tür kargalarla birlikte, esaret altındaki insanın da çok iyi tanıdığı ıstırabın ne anlama geldiğini bilen belki de tek kuş türüdür. Söz konusu ıstırabın adı da *can sıkıntısıdır.* Ne var ki kimsecikler, kale ya da çan biçimli işkence kutularında, tek kelimeyle acınası halde yaşayan bu kuşlara acımamaktadır. Anlayıştan ve kavrayıştan yoksun bakıcı, kuşun sürekli olarak ufak darbeler halinde başını öne eğip eğip kaldırmasını kuşun "uşaklığı"na verir. Oysa kuşun sürekli tekrarladığı bu davranış, aslında içinde bulunduğu kafesten kaçıp kurtulmak üzere yaptığı sonsuz ve sonuçsuz havalanma girişimlerinin, stereotip haline gelmiş hareketlerin artıklarıdır. Onun gibi mutsuz bir kuşu esaretinden kurtarıp salıverdiğinde, gerçekten uçmak için havalanmaya kalkışması haftaları, hatta ayları bulacaktır.

Ne olursa olsun başka hiçbir hayvan, kafesin esaretinde yaşayan maymunlar, burada da başta insansı maymunlar kadar zavallı olamaz. Bunlar aynı zamanda, esaret altında iken gözle görülebilecek kadar ciddi ve belirgin ruhsal, hatta bedensel hasar görebilen tek kafes hayvanlarıdır. İnsansı maymungiller, özellikle de tek başlarına kafeslere kapatıldıklarında tek kelimeyle

can sıkıntısından ölürler. Maymun yavrularının evlerde "aile etkileşiminde" sağlıklı biçimde gelişip büyümeleri, ama yeterince büyüdükleri ve tehlikeli olmaya başladıkları zaman en yakın hayvanat bahçesinin kafeslerini boylamaları ve bunun ardından, hastalıktan sararıp solmaya başlamaları, durumun kavranması açısından verilebilecek en iyi örnektir. Benim başlıklı maymunum Gloria'nın başına gelen de buydu işte. İnsansı maymungillerin bakımında gerçek bir başarının sağlanmasının, bu hayvanların çektiği ruhsal ıstırapların önüne geçilebilmesiyle birlikte başladığını söylersem mübalağa olmayacak. Şempanzeler hakkında en fazla bilgiye sahip olan Robert Yerkes'in bu tür hakkında yazmış olduğu bir kitaba bakacak olursak, genel sağlık açısından "manevi temizlik" insana benzeyen bütün hayvanlarda, en az bedensel temizlik kadar önemli bir rol oynuyor. Bizim Schönnbrun Hayvanat Bahçesinde minnacık kafeslerde barındırılan insansı maymunlara gelince; bu durum, hukuken de yasaklanması gereken bir caniliktir.

Yerkes, Orange Park'taki insansı maymunlar istasyonunda on yıllardır üreyip çoğalan ve benim, kafeste yaşayan ak gerdanlı ötleğenim kadar mutlu, senden benden bile mutlu yaşayan bir şempanze kolonisi barındırmaktadır.

10

SİLAHLAR VE AHLAK

Mart ayının ilk günlerinde bir pazar sabahı erken saatlerde, havada yavaş yavaş Paskalya tavşanı kokuları duyulurken, kayın ormanında yürüyüşe gidiyoruz. Yeşil Avrupa kayını denen bu kayın ağacı, başka hiçbir yerde bizim Viyana ormanlarındakinden daha güzel yetişmez. Dünyanın çok az yerinde buradakiler kadar güzel, devasa kayınlar yetişir; öyle bir ormandır bu. Önümüzde, ormanın derinliğinde bir çayır var. Kayınların dümdüz yükselen gövdeleri, ormanın orta yerindeki açıklığa doğru bir gürgen türüne alan açıyor; ağır ağır, dikkatle ilerliyoruz. Son çalılığı da geçip siperimizi terk ederek açıklığa doğru yürümeden önce, bütün yabani hayvanların ve hayvanları iyi tanıyan kimselerin, yabandomuzlarının, leoparların, avcıların ve zoologların aynı durumla karşılaştıklarında yaptıkları şeyi yapıyoruz: Siperin sağladığı görülmeme avantajını terk etmeden önce, yani siperin hem avcı hem de av

için sunduğu noktayı kaybetmeden, yani ötekine görünmeksizin görebilmeyi umuyoruz.

Fi tarihinden kalma bu çok tipik av stratejisi burada da işe yarıyor ve biz bu sayede, rüzgâr onun bulunduğu yönden estiği için, varlığımızın farkına varmamış birilerini gerçekten de görebiliyoruz: Ormanın derinliklerindeki bu açıklığın orta yerinde, iriyarı bir tavşan oturuyor. Sırtı bize dönük oturan tavşan, kulaklarını koca bir "V" biçiminde dikmiş, dikkatle çevreye bakarak, anlaşılan açıklığın bittiği taraftan gelen seslere kulak kabartıyor. Hemen sonra o yönden çıkagelen iriyarı diğer bir tavşan hoplaya hoplaya açıklığın ortasında oturanın yanına geliyor. Önce, köpek karşılaşmalarındaki törensel selamlaşmalardan çok farklı olmayan, mesafeli bir selamlaşma gerçekleşiyor. Ancak bu bir anda tuhaf bir dairesel dönüş dansına geçiyor ve iki tavşan, her birinin kafası diğerinin kuyruk ucuna neredeyse dokunacak yakınlıkta dar bir çemberde, birbirlerinin peşinden dönüp durmaya başlıyorlar. Aniden, tam karşılıklı savrulan tehditlerin bir eylemle sonuçlanmayacağı kanısına vardığınız anda, biriken gerilim bir dövüşün patlak vermesine neden oluyor. Tavşanlar, arka ayakları üzerinde dimdik dikilmiş halde karşı karşıya dururken, bir anda ön bacaklarıyla pata küte birbirlerine vurmaya başlıyorlar. Ardından –olayı ağır çekimde izlemeksizin– neler olduğunu algılamaya imkân vermeyen bir hızla, ikisi de aynı anda havaya sıçrayıp ciyak ciyak sesler arasında son de-

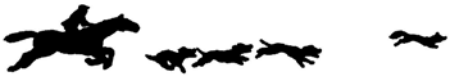
rece korkutucu ve etkileyici bir seri hareket sergiliyor. Sonra birden, sanki bu yaptıklarından sıkılmış gibi tekrar eski işlerine dönüp birbirlerini kovalamaya koyuluyorlar; ancak bir öncekine kıyasla bu sefer kovalamaca daha bir hızlı. Ardından acımasız eylemlere sıra geliyor. Karşılıklı mücadele halindeki rakipler işlerine öyle bir dalmışlar ki, biz çıt çıkarmadan hareket etmeyi başaramadığımız halde, bana eşlik eden küçük torunumla birlikte onlara daha da yaklaşma fırsatı buluyoruz. Aklı başında her tavşan, normal koşullarda sesimizi çoktan duymuş olurdu; ne var ki tavşanlar bilindiği üzere mart aylarında çıldırır. Hatta İngiliz dilinde bu durumu anlatan bir deyim vardır: *Mad as a march hare* (Mart ayındaki tavşan kadar deli, çılgın). Tavşanlar arasında gerçekleşen bu gösteri öylesine komikti ki küçük kızımız, sessiz kalması gerektiği konusunda üzerine düşen görevin bilincinde olmasına ve konuya hâkimliğine rağmen kikirdemeden edememişti. Tabii bu kadarı mart tavşanı için bile biraz fazlaydı; sesleri duyan tavşanlar bir anda işi gücü bir kenara bırakıp, biri bir yöne diğeri diğer yöne doğru koşarak, çil yavrusu gibi dağıldılar ve açıklık alan bir anda boşaldı: Çimenliğin tam ortasında geriye kalan tek şey havada süzülerek yere düşen bir tutam tavşan tüyüydü şimdi.

Bu yumuşak başlı hayvanların, silahsız düellocuların öfkeli kızgınlığı sadece komik değil, aynı zamanda insana dokunan da bir şeydir. Peki, bunlar gerçekten de sandığımız kadar yumuşak başlı mıdır? Hayvanat bahçesinde yaşayan iki kartalı, aslanı ya da kurdu bu şekilde birbirleriyle dövüşürken görünce hiç de gülesi gelmez insanın. Ama gene de tavşanlar da kendilerince o devasa hayvanlar kadar yara alır bu tür dövüşlerinde.

İnsanların çoğu yırtıcı ve otçul hayvanları insanmerkezci ahlaki değerlerle yargılama alışkanlığına sahiptir. Çok uzaklara gitmeye gerek yok; daha Alman dilinde yazılmış masallarda bile, örneğin Goethe'nin *Reineke Fuchs*'unda [*Kurnaz Tilki*]* da olduğu gibi, "hayvanlar" insanın içinde yaşadığı toplumla kıyaslanabilecek bir topluluk içerisinde yaşayan canlılar olarak ortaya konmuştur. Bu masallardaki "hayvanlar" tıpkı "insanlar" gibi tek bir türün varlıklarıdır. Dolayısıyla bu masallarda, hayvanlar arasında birinin diğerini öldürmesi durumunda, öldüren hayvana yönelik olumsuz yaklaşım, bir insanın bir ötekini öldürmesi halinde kendisine atfedilenlerle tıpatıp aynıdır. Buna göre örneğin tilkinin tavşanı parça parça etmesi, aynı amaçla avcının tutup tavşanı vurması ile aynı kefeye koyulabilecek bir şey değil, köylüleri vurup vurup akşam yemeği yapmayı alışkanlık haline getirmiş bir ormancının yaptığına benzetilebilecek bir şeydir. "Kötü" yırtıcı hayvan, katil damgası yemiştir burada. Alman dilinde bu hayvanlara atfedilmiş isim de oldukça ilginçtir. Zaten neden *Jagdtier* (Jagd, av anlamına gelir) değil de *Raub-tier* olarak kavramlaşmıştır ki bu sözcük?† Daha sözcüğün kendisinde hatalı bir insanmerkezci ahlakileştirme, insan özelliklerini hayvanlara atfetme görüyoruz. Oysa "gasp" olsun, "cinayet" olsun, insanın türdeşleri arasında, sosyal ortak yaşamın parçası olan bireylere karşı işlediği suçlardır. Ve çoğu yırtıcı hayvan da kendi türdeşine karşı *en az* otçulların birbirlerine karşı davran-

* J. W. Goethe, *Reineke Fuchs*, 1794 –çn.

† *Raubtier* sözcüğü, *Raub* (yağmalama, gasp etme) ve *Tier* (hayvan) sözcüklerinden türemiştir; bu kitapta Türkçedeki yerleşik karşılığıyla "yırtıcı hayvan" olarak çevrilmiştir –çn.

dıkları kadar sosyal ve "yakışık alır şekilde, ahlaklı" davranır. Peki, *en az* derken ki kesinlik, hakikati yansıtır mı gerçekten de? Bu konuya biraz eğilelim.

Ama önce bir başka hikâye daha anlatmak gerek.

İki kumrunun ya da güvercinin dövüşü, tavşan dövüşlerinden de masum ve zararsız görünür. Minik gagalarıyla "bık bık" gagalamalarını ve kanatlarıyla birbirlerine hafif darbeler indirmelerini gören biri, duygulanmaktan kendini alamaz; kaldı ki bu darbeler asla ve asla gerçek anlamda zarar verme amacı taşımaz, diye düşünesi gelir insanın! Bir zamanlar, belirli bir amaca hizmet etmesi için, afrikakumrusunu, ona kıyasla daha hassas bir tür olan yerli bir cins güvercinle çiftleştirmek istiyordum. Bu nedenle yavruluk zamanlarından beri evcilleşecek şekilde yetiştirilmiş cana yakın bir erkek kumruyu, genişçe bir kafesteki dişi afrikakumrusunun yanına koydum. Müstakbel çift arasında başlangıçta çıkan bazı sürtüşmeleri önceleri fazla ciddiye almadım. Hem sevgi ve yumuşakbaşlılığın simgelerine dönüşmüş bu iki hayvan nasıl olsundu da birbirlerine zarar versinlerdi?

Vicdanım rahat, atladım Viyana'ya gittim. Ertesi gün evime geri döndüğümde beni karşılayan manzara dehşet vericiydi. Erkek olan, yani kumrumuz, kafesin bir köşesinde yerde yatıyordu. Başının arka kısmı, boynunun arka tarafından kuyruk tüylerine kadar sırtının tamamındaki tüyler sadece yolunmakla kalmamış, bu hat üzerindeki bazı yerler öyle kötü hırpalanmıştı ki, tamamı tek bir yara oluşturuyordu. Kafesin tabanının tam orta

yerinde de avını pençelerinin arasında tutan bir kartal edasıyla bizim *barış güvercini* duruyordu. Hayvan, izlediklerine insani özellikler atfeden bir gözlemciye, bu kuşları sempatik gösteren, o düşünceli ve barışçıl ifadesiyle, kendisinden kuvvetçe aşağı olan türdeşini saatler boyunca gagalayıp durmuştu. Bunca saat sonra bile yerde kan revan içinde yatan kumru, bir an için gücünü toparlayıp kalkmayagörsün, öteki hemen peşinden koşup yumuşak kanat darbeleriyle onu tekrar yere çalıp acımasızca ve ağır ağır işlediği cinayetine devam ediyordu. Bu sırada katil de artık öyle bitkin düşmüştü ki, hayvanın gözleri ikide birde uykudan kapanacak gibi oluyordu. Dövüş sırasında birbirlerinin üst derilerini hırpalayan bazı balık türleri dışında *iki türdeşin dövüşü sonucunda* açılmış bu derece berbat yaralar gördüğümü hiç hatırlamıyorum.

İyi de bunlar böyleyse, doğanın korkunç silahlarla donattığı o kana susamış canavarlar, yırtıcı hayvanlar, birbirlerine kim bilir nasıl da vahşice davranıyorlardı? diye sorulduğunu duyar gibiyim. Sözgelimi, neredeyse silahsız sayılabilecek, güvercin gibi iki otçul hayvanın dövüşü, birinden birinin ölümüyle sonuçlanacak derecede korkunç olabiliyorsa, iki kurdun dövüşü nasıl bir şey olmalı?

Evet, böyle düşünebilirsiniz; ama herhalde okuyucu böyle düşünmemesi gerektiğini artık bilmektedir; çünkü gerçek durumun nasıl olduğunu inceleme ve gözleme imkânı varsa, insan hiçbir zaman kafasındaki

sanılara teslim olmamalıdır. Biz de bir doğabilimci bakışıyla iki büyük vahşi ve yırtıcı kurdun, acımasızlıkların simgesine dönüşmüş bu hayvanların acımasız dövüşü sırasında neler olup bittiğine yakından bir bakalım hele. Bunu gözlemlemek için Jack London'ın Alaska'daki kızak köpeklerine ve kurtlarına kadar uzanman gerekmiyor; hatta bana, koca bir kurt sürüsünün, Londra Whipsnade Hayvanat Bahçesindeki, etrafı çevrili doğal ortamlarını ziyaretimde bile eşlik etmen gerekmiyor. Yaşamım boyunca ilk defa orada iki ayrı kalabalık kurt sürüsünün dövüşünü gözlemleme fırsatını buldum. Anlatacaklarımın yerine oturması için senin yapman gereken ise, şimdiye kadar büyük olasılıkla defalarca tanık olduğun bir şeyi hatırlamaktan ibaret olacak: İki evcil köpeğin dövüşü... Çünkü köpekler de hâlâ kurt ve çakal atalarından devraldıkları aynı, o eski ve kırılması imkânsız dövüş kuralları ve gelenekleri çerçevesinde dövüşürler.

Erişkin iki erkek köpek sokakta karşılaşır. Bunlar bacaklar gerili, kuyruk havada, ense ve omuz tüyleri hafif dikili halde birbirlerine doğru yaklaşır. Aralarındaki mesafe azaldıkça ayakları üzerinde giderek daha da gerilir, tüylerini daha fazla diker ve yaklaşma hızlarını düşürürler. Tehdit savuran horozların aksine, bunlar kafa kafaya ya da alın alına değil, sonunda yan yana duracak ve birinin başı diğerinin kuyruğuna denk gelecek biçimde birbirlerini "es geçerler."

Ardından, şu kırılması imkânsız geleneklerden birine uygun düşecek şekilde birbirlerinin arka kısımlarını koklarlar. Bu aşamada köpeklerden birinde korku belirtileri baş gösterirse, kuyruğu bir anda aşağı düşer ve hayvan yumuşak bir manevrayla yüz seksen derece dönerek diğerinin kendisini koklamasına imkân tanıyan duruşunu terk eder. Ancak her ikisinin de etkilemeye yönelik duruşunu koruması halinde –yani kuyrukların, sürecin sabit standart öğeleri olarak biçimlerini korumaya devam etmeleri halinde– karşılıklı koklaşma süresi uzun uzun devam eder. Henüz her şey tatlıya bağlanabilir çerçevede gelişmektedir; izleyici için hem can sıkıcı hem de endişelendirici yanları olan bu durumun kötü neticelerle sonuçlanmadan tatlı bir oyun olarak bitmesi ve köpeklerden önce birinin, ardından da diğerinin kuyruğunu kısa ve düzensiz hareketlerle sallamaya başlaması için hâlâ fırsat vardır.

Bahsettiğim çözümün ortaya çıkamaması durumunda ise ortam giderek gerginleşir ve sonunda durum tehditkâr bir hal alır. Ağız ve burun hatları buruşmaya ve korkutucu bir şiddetin habercisi olan ifadelere bürünmeye, dudaklar da köpekdişlerini meydana çıkaracak biçimde gerilip kırışmaya başlar. Bu son süreçte ilginç bir ayrıntı vardır: Bu dudak kırışması, sadece potansiyel olarak düşman olan tarafta görülür. Ardından iki köpek de patileriyle yeri kazımaya başlar; yavaş yavaş, göğüslerinin derinliklerinden ürkütücü bir hırıldama sesi yükselir ve sinir kamçılayıcı sesler eşliğinde, aniden dövüş patlak verir.

Whipsnade Hayvanat Bahçesinde tanık olduğum iki kurt sürüsünün dövüşü de yaklaşık olarak yukarıda anlatılana benzer şekilde gelişmişti. Kurtların daha

sessiz, ama her nasılsa evcil köpeklerinkinden kat kat tehditkâr gelen bu vahşi hırıldamaları sayesinde, karşılaşma dikkatimi çekmişti. Devasa boyutlardaki bir kurt ve ona kıyasla çok da küçük olmayan, ancak biraz daha genç bir diğeri karşı karşıya gelmiş, insanı hayrete düşürücü "pati teknikleri" ile birbirleri etrafında dar bir daire çiziyorlardı. Ürkütücü birer kırma aracı olan çeneleri, insan gözüyle takip etmesi zor bir hızla kâh saldırı amaçlı ısırma pozisyonuna, kâh saldırıyı karşılama amaçlı ısırma pozisyonuna geçiyordu. Aslında henüz çok ciddi bir durum yoktu ortada, ısırma girişimleri genelde ya havada kalıyor ya da karşı tarafın bu ısırıkları karşılayan beyaz dişlerine çarparak sonlanıyordu. Buraya kadar ısırıklardan ufak tefek nasibini alan tek yerleri, dövüşçülerin dudaklarıydı. Ama genç olan gitgide köşeye sıkıştırılıyordu ve diğerinin, yani daha deneyimli olanın, onu adım adım, alanı çevreleyen tellere doğru sürme niyetinde olduğunu düşündüm. Hakikaten de böyle oldu. Yaşlı kurt rakibini tellere yapıştırdı ve onu bir anda altına aldı. İşte tam burada tuhaf ve insanın bu durumda beklemeye meyilli olduğu şeyin tam tersi bir şey gerçekleşti:

Koca gri bedenlerin toz toprağı birbirine karıştıran yuvarlanmaları bir anda kesildi. Her ikisi de hareketsiz, öylece duruyordu: Omuzları birbirlerine değecek, ama artık birbirlerine yön olarak da paralel, yani kafaları aynı yöne bakacak şekilde... İkisi de hırıldamalarına devam ediyordu; ihtiyar tam bir bas tonuyla, genç olan da daha ince seslerle. Şimdi gelelim iki yırtıcının bu duruşunu biraz daha yakından incelemeye: İhtiyar kurt ağzını genç olanın boynunun üzerine koymuş, öbürü de başını ters yönde çevirmiş, onu rakibinden

uzaklaştırmış halde, ikisi yan yana duruyorlar. Yorum sayılmayacak bir tespitle: Burada hayvan, boynunun kavisli kısmını, yani bedeninin ısırılmaya en uygun yerini korumasızca düşmanına sunuyor! Rakibinin köpekdişleri, derinin hemen altında, bedendeki en geniş damarlarının bulunduğu gerili haldeki boynuna 3 santim uzaklıkta, dudaklar arasından parıldıyor. Daha demin, yani dövüş esnasında tarafların bütün amacı, rakibin saldırılarını yara almadan, dişlerle savuşturup tam da bu boyun bölgesini saldırılardan korumakken, şimdi, görünüşe bakılırsa kuvvetçe aşağı olan ve yenilen, alacağı tek ısırığın ölümle sonuçlanacağı bölgeyi bilinçli olarak düşmanına sunmaktadır. Ve buradaki durum sadece görünüşte değil, şaşılacak şekilde gerçekten de böyledir.

Anlatılan sahne aynı şekilde, bildiğimiz sokak köpeklerinde de gözlemlenebilir. Whipsnade'in kurtlarını örnek vermemin nedeni, gaddarlığın simgesine dönüşmüş vahşi hayvanlarda bu davranışın, fazlasıyla alışık olduğumuz sokak köpeklerinde ortaya çıkış biçimlerine kıyasla çok daha etkileyici ve ikna edici şekilde anlatılmaya uygun olmasında yatar.

İki kurdumuzla ilgili hikâyemize, son derece gergin ve izleyici için gerilimli bir sahnesinde ara vermiştik. Bu bir üslup hatası değildi; çünkü bu eşsiz sahne gerçekte de uzun saniyeler boyunca böyle süregider. Geçen saniyeler, izleyene dakikalar, kuvvetçe aşağı olup mağlup düşmekte olan kurda da herhalde saatler gibi gelir. Bu sahne karşısında insan pürdikkat, yenik düşenin atardamarlarını parça parça edecek ısırığa hazırlar kendini.

Oysa galip kurt ya da köpek bu sahnede asla ısırmaz. Aslında bunu yapmak istediği ama bazı basit

nedenlerden dolayı asla *yapamayacağı*, adeta her halinden bellidir! Bu şekilde boynunu sunan köpek veya kurt, asla ciddi bir ısırık almayacaktır. Diğeri hırlayıp homurtulu sesler de çıkarsa, açılıp kapanan çene sesleri arasında havaya ısırıklar da saçsa, hatta ve hatta ısırmamış olmasına rağmen, bu hayvanların avlarına öldürücü darbeyi vurmak amacıyla yaptıkları gibi ısırdıkları şeyi sağa sola sallayarak parçalama hareketini boş boş sergilese de *ısırmayacaktır*! Mağlup olan boyun eğerek gösterdiği "acizlik pozisyonu"nda kaldığı sürece, galip olanı ısırmaktan alıkoyan o engel, tuhaf şekilde varlığını korumaya devam eder. Bu acizlik pozisyonu, dövüşü ansızın dondurduğu için, mağlubun üzerinde duran galip aslında çok zor bir durumdadır. Hareketsiz bir şekilde böylece kalmak da "hükmi galibiyeti" alan ihtiyar kurda, bir yerden sonra sıkıcı gelecektir. Dövüşün galibinin bunun üzerine birkaç metre uzaklaşması halinde ise yenilen ayağa kalkarak tabanları yağlamaya bakacaktır elbette. Ne var ki durum çoğu kez bu aşamaya kadar varmaz; çünkü taş kesilmiş gibi olduğu yerde kalan mağlup acizlik pozisyonunu terk eder etmez, diğeri yıldırım gibi onun üzerine atılacak ve bizimkisi tekrar boynunu eski pozisyona getirerek acizliğine sığınacaktır. Görünüşe bakılırsa galip gelen, mağlup olana öldürücü darbeyi vurmak için, o engelleyici pozisyonundan çıkmasını *beklemektedir* sadece. Mağlup olanın şansına, uzun uzun devam eden bu sürecin bir aşamasında galip gelen, bir anlamda kamuoyuna şahsi malı olarak beyan etmek amacıyla dövüşün geçtiği bölgeyi "belirli bir kokuyla işaretlemeye," yani başka türlü söylersek bir bacağını kaldırmaya yönelik karşı konması mümkün olmayan bir davranış

sergilemek zorunda kalmaktadır. Sahiplenmeye yönelik bu tören de çoğu kez mağlup olan köpeğin sessizce tüymesine yarar.

Tesadüf sonucu tanık olduğumuz gözlemlerin pek çoğunda olduğu gibi burada da etrafımızı saran ve günlük hayatta farklı farklı maskeler altında da olsa devamlı olarak karşılaştığımız bir bulmaca açık eder kendini. Anlayacağınız, *sosyal engellemeler* hiç de öyle seyrek (ender) olmayıp, tersine, çoğu zaman bize alabildiğine olağan göründükleri için, üzerinde durmamıza yol açmayacak kadar sık çıkarlar ortaya.

Alman dilinde "kargalar birbirlerinin gözünü oymaz" diye banal bir deyim vardır; bu, istisnai olarak, doğru bir deyimdir. Seninle dost olmuş bir karga, nasıl türdeşlerine zarar vermiyorsa, senin gözlerine de dokunmayacaktır. Eski dostum kuzgun Roa koluma konmuşken yüzümü ona yaklaştırdığımda, gözüm gagasının menziline girince, insanı hayrete düşürecek bir tepki veriyordu: İnsanın endişeli, hatta ıstırap çeken bir ifade olarak yorumlayabileceği bir edayla gagasını gözümden uzaklaştırıyordu Roa; tıpkı tıraş olan bir babanın, tıraş bıçağını kızının sakar ellerinden korumak amacıyla uzaklaştırıp onun ulaşamayacağı bir yere koyması gibi.

Roa yalnız belirli bir biçimde ve belirli zamanlarda yaklaştırıyordu gagasını gözlerime: Bunu sadece "sosyal cilt bakımı ve temizlik işleri" denen özel durumlarda yapıyordu. Zekâ gelişmişliği bakımından yüksek seviyede olan sosyal yaşayan birçok tür, kuş-

lar, ama aynı zamanda ve özellikle maymunlar gibi memeliler, türdeşlerine yönelik sevgilerini, onların bedenlerinde kendilerinin ulaşamayacağı bölgelerin temizliğini üstlenerek gösterirler. Temizliğini sağlamak için türünün mensubu bir diğerinin yardımına muhtaç olduğu bölgeler, kuşlarda özellikle baş ve burada da göz çevresidir. Küçük kargalardan bahsederken bunların başlarını temizlemeleri için türdeşlerinden birini yardıma çağırma niteliği taşıyan duruş ve davranışlarına değinmiştim. Örneğin Roa'ya, tıpkı türdeşleri arasında yapıldığı gibi gözlerim yarı kapalı halde başımı biraz öne eğerek uzattığımda, hayvan bu beden dilini anlayıp tüy yapısı açısından kafam bir kuşun başına benzememesine rağmen hemen temizlik işine girişiyordu. Bu sırada asla başımın derisini acıtmıyordu. Bu bölge karga familyası mensubu kuşlarda son derece hassastır ve kaba bir bakımda zarar görür. Kılı kırk yaran bir incelikle saçımın her telini bir bir gagasının arasından geçirerek temizliyordu Roa. Hayvan bu sırada birbirlerinin bitlerini temizleyen maymunlar veya ameliyathanesinde dikkatle çalışan bir cerrah kadar özenli davranıyordu bana. Şaka filan değil bu: Maymunsularda sosyal bakım ve temizlik işleri salt asalakları toplamaya yönelik –maymunlarda asalak bulunmaz genelde– ya da derinin temizliği ile sınırlı bir davranış değil, aynı zamanda büyük bir beceriyle kıymıkların ve deri üzerindeki ufak tefek pisliklerin de yok edildiği son derece ilginç operasyonları da kapsayan bir davranıştır.

Kötücül gözüken koca bir kuzgun gagasının insanın gözünün önünde yaptığı manevralar elbette ki epey tehlikeli gelecektir görenlere. Hatta buna tanıklık edenlerden "belli mi olur canım... yırtıcı hayvan bu," gibi çeşitli uyarılar almışımdır sık sık. Bu gibi durumlarda ben de onlara, beni uyaran birini, bir kuzgundan daha tehlikeli bulduğum yönündeki uyarıyla tam çelişen bir iddiayla cevap verirdim. Bu dünyada, ansızın baş gösteren izlenme sanrılarına kapılıp, bunu tehlikeli bir zekâ ve neredeyse sanatsal bir beceriyle hastalığa dönüştürerek birilerini öldüren insanların varlığından dem vurur, dahası bu hasta kişinin, ufak bir olasılık bile olsa, insana tavsiyelerde bulunan biri olabileceğini söylerdim. Ancak bir anda, durup dururken, sağlıklı ve erişkin bir kuzgunun göz oymaya yönelik davranışını bastıran engelin ortadan kalkmasının söz konusu olamayacağından ve verdiğim örneğe kıyasla, kuzgunlarda böyle bir durumun ortaya çıkmasının çok çok daha küçük bir olasılık olacağından söz ederdim.

Peki, köpek niçin o anlattığımız şekilde rakibinin boynunu ısırma konusunda engellenmekten kurtulamaz, kuzgun dostunun gözünü oymasın diye onu durduran nedir? Ya da neden güvercinin, o pis cinayeti engelleyecek bir "sigortası bulunmamaktadır?" Aslında bu "neden"lere açıklama getirecek iyi ve doğru bir cevap bulamamaktayız. Böyle bir cevap, muhakkak ki bu olup bitenlerin *tarihsel* (evrimsel) bir açıklamasını yapmak, söz konusu engellerin, türeyim tarihi boyunca, avcı hayvanın tehlikeli silahlarının oluşup gelişmesiyle atbaşı giden sürecini tarihsel olarak açıklamak anlamına gelecektir. Silahlarla donanmış avcı hayvanın bu türden engellere niçin muhtaç olduğu sorusunun cevabı

bellidir aslında: Kuzgun hiç çekinmeden, hareket eden ve parlayan her şeye saldırdığı gibi, tutup da yuvadaki kardeşinin, eşinin ya da yavrusunun gözüne saldırsaydı, çoktandır ortada kuzgun namına bir şey kalmamış olurdu. Aynı şey sürü üyesi kurt için de geçerli; eğer kurt ya da köpek gidip gerçekten de o ısırıkları havalara saçmayıp da rakibini boynundan ısırsa veya o son göstermelik parçalama hareketini normalde ısırılmaya müsait bütün başka şeylere seve seve yaptığı gibi türdeşi üzerinde de uygulayacak olsa, bu türlerin hali nice olurdu?

Gelelim güvercine, çok ciddi yaralar verecek derecede *yırtıcı* olmadıkları için bu çeşit bariyerlere ihtiyaçları yoktur onların. Ama öte yandan, silah olarak tek bir tüyü koparmaya ancak yetecek güçteki gaga darbelerine sahip bu hayvanın uçma yeteneği öyle gelişmiştir ki, sırf bu yeteneğiyle onunkilerden çok daha farklı ve etkili saldırı silahlarına sahip başka kuşlara karşı kendisini koruyabilmektedir. Daha ikinci bir darbeye sıra gelene kadar, kendini yenik durumda gören güvercin uçup gitmiş olur. Güvercinde yaralama ve işkence etmeyi engelleyen hiçbir maninin görülmemesi ancak ve ancak hızla uzaklaşma çözümünün elinden alındığı, hacmen küçük kafesler gibi doğal olmayan koşullarda söz konusu olan bir durumdur. Aynı türden sayıca kalabalık bir grup aynı kafeste tutulunca otçullar da benzer şekilde "acımasızlaşır." Acımasız ve kana susamış caniler diye baktığımızda, güvercinden sonraki sırayı alan ise, gene yumuşak huyluluğun simgesi haline gelmiş ve alabildiğine "süslenmiş" bir başka hayvan, sevimli karaca yavrusu "Bambi"dir.

Üstüne üstlük bu kötücül hayvanın bir silahı, boynuzları vardır; ne var ki onda bu silahı kullanırken ne

bir engel ne de herhangi bir çekince görüldüğünü söylemek mümkün değildir. Karacaların en zayıfları dahi, saldırmakta olan güçlü karaca erkeğinden kaçabilme yeteneğine sahip olduğundan, bu çeşit bir silahı çekincesiz şekilde devreye koymalarına bir engel yoktur. Erkek karacaları ancak alışılmadık büyüklükteki alanlarda dişileriyle bir arada tutmak mümkündür. Dar bir alanda yan yana konduklarında ise erkek tüm hemcinslerini, dişileri bile, sonunda bir köşeye sıkıştırıp acımadan öldürmeyi becerir.

Karacanın ölüme karşı tek "sigortası," erkek karacanın saldırısının nispeten yavaş gerçekleşmesidir. Erkek karaca, örneğin bir koç gibi kafasını eğip ezbere hamlelerle rakibine doğru sıçramaz; aksine, boynuzuyla rakibinin boynuzunu dikkatlice arayıp, ancak gerçek bir direnç hissettiğinde ciddi ölümcül vuruşunu yapar. Hornaday Hayvanat Bahçesi genel müdürünün açıkladığı istatistiksel araştırmalara bakılırsa, uysal karacalar her yıl kafes aslanları ve kaplanlarından daha fazla kazaya neden oluyor; bunun nedeni konuya yabancı insanların, karacanın ağır ağır yaklaşmasının bir saldırı olduğunu düşünememelerinden, hatta hayvanın boynuzuyla yoklamalarına, aslında tehlike işareti bir sinyal olarak gereken ciddiyetin atfedilmemesinden kaynaklanıyor. Bu gibi durumlarda hayvan ansızın, inanılmaz bir hızla delici-yırtıcı boynuzuyla saldırı hamlesini yapar ve ancak etraftaki bir şeylere zamanında tutunabilmişsen bu tehlikeli hamleden kurtulabilirsin. Ardından,

güçlü kuvvetli bir pehlivanın bile, hayvanın bir şekilde arkasına geçmeyi başarıp boynunu geriye doğru kıvıramaması halinde karacanın zaptedilemeyeceği, insanı kan ter içinde bırakan bir güreş başlar. Elbette midesinin ortasına şöyle okkalı bir boynuz darbesi yemeden, yardım istemeye her insan utanır...

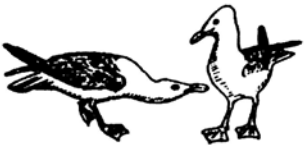
Büyüleyici, uysal bir karaca boynuzunu zarifçe sallayarak ya da dostça oyuna davet eder gibi sana yaklaşıyorsa, o senin gövdene boynuzunu geçirmeden, sen ona bir değnekle ya da yumruğunla yandan çenesine –ama şöyle okkalı bir tane– vur.

Şimdi doğruya doğru: Acaba şunlardan hangisi "iyi" bir hayvandır: Sosyal engellerine hiç korkmadan, rahatça güvenebileceğim dostum Roa mı, yoksa türdeşini saatler süren, yorucu bir işkenceyle öldüren o narin, minik güvercin mi? Peki, "kötü" hayvan hangisidir: Kendisinden kaçamadıkları takdirde kendi türünün dişi ve yavrularının karnını deşen karaca erkeği mi, yoksa kendisinden "aman dilendiğinde" *nefret ettiği düşmanını bile* ısıramayan kurt mu?

Bu boyun eğiş jesti ve davranışının, üstün olanın sosyal engelleyicilerini harekete geçirmek için bu engellere çıkartılan çağrının özünün nelerden ibaret olduğunu şöyle bir düşünecek olursak, bunun, üstün olanın yenileni yaralamasını, hatta öldürmesini kolaylaştırmaktan, daha bi-

raz öncesine kadar kendini savunanın, rakibinin saldırılarına karşı harekete geçirmiş olduğu bütün bariyerleri bir anda ortadan kaldırmasından ibaret olduğunu anlarız. Topluluk halinde yaşayan hayvanların boyun eğiş jestlerini kapsayan davranışları arasında bize tanıdık gelenlerin tümü, tek bir ilkeye dayanır: Aman dileyen mağlup hayvan, her zaman bedeninin en hassas bölgesini, yani saldırganın onu öldürmek için hedef almış olduğu en uygun noktayı düşmanına sunar. Kuşların çoğunda bu nokta kafa arkasıdır. Örneğin küçük karga, türdeşi karşısında boyun eğdiğini ifade etmek isteyince, hafifçe eğilir, yana döner ve "gönlü alınacak olana" (yumuşatılması gerekene) kafasının arka bölgesini, "gel de oy" dercesine teslim eder. Martılar ve balıkçıl kuşlar ise, böyle durumlarda boyunlarını öne uzatıp başlarının üst kısmını sunar; aman dileyeni iyice çaresiz kılan bir duruştur bu.

Tavukgillerin çoğunda, erkekler arasında yapılan dövüşler rakiplerden birinin yere serilmesi, ardından onun üzerine çıkılıp yerde kalmasının sağlanması ve güvercin usulüyle "derisinin yüzülmesiyle" biter. Tavukgiller arasında bu konuda istisna oluşturan tek tür hindilerdir. Ve bu saldırganlığın baştan hedeflediği öldürme eylemini engelleyen, teslimiyet ifade eden bir beden diline sahip olan tek tür de gene budur. Erkek hindilerin vahşi ve grotesk dövüşlerinde, taraflardan biri ağzının payını alır almaz, boynunu öne uzatmış vaziyette, pestil gibi yere serilir. Bu durumda da galip hindi, daha önce köpekler ve kurtlarla

ilgili örneklerde açıkladığıma çok benzer davranışlar gösterir; yani saldırı duruşunu bozmaz, ama ne kadar istese de, teslim olan mağlubun boynuna bir darbe daha indirmeyi bir türlü beceremez.

Birbirleriyle türleri itibarıyla yakın akraba olan ve erkeklik ve güç gösterileriyle ilgili jestlerini karşılıklı anlayabilecekleri kadar benzerlikleri olan hindilerle tavuskuşu erkeklerinin karşılaşmalarıysa son derece trajik biçimde sonlanabilmektedir. Hindiler fiziksel olarak daha güçlü ve daha ağır olmalarına rağmen, kendisinden daha iyi uçabilen ve farklı bir dövüşme tarzına sahip tavuskuşları karşısında, neredeyse her seferinde yenik düşer. Kızıl-kahverengi, Amerika kökenli hindi daha kendini dövüşe hazırlayana kadar, Hint mavi tavuskuşu, çoktan havalanıp bıçak gibi keskin pençeleriyle hindinin tepesine binmiş olur. Hindi ise kendi sportmenlik anlayışına göre centilmenliğe sığmayan bu davranışı haklı olarak adaletsiz bulmasına ve hâlâ gücü yerinde olmasına, teslim olmak zorunda olmamasına rağmen havlu atar; yani yukarıda belirttiğimiz şekilde pes edip boylu boyunca yere serilir. Bu durumda ise, hakikaten berbat denilebilecek bir şey gerçekleşir: Tavuskuşu, hindi dilinde teslimiyet demek olan bu beden dilini *anlamamakta*, bu davranış ona bir şey ifade etmemektedir; dolayısıyla tavuskuşuna yönelik, saldırıyı engelleyici çağrı yerine ulaşmaz. Böyle olunca da tavuskuşu, savunmasız hindiye darbeler indirmeye devam eder ve tesadüfen kimse yetişmezse hayvanın işi biter; çünkü hindinin, yediği her

darbeyle, içinde bulunduğu teslimiyet duruşu iyice pekişir ve hayvan aynı duruşta gitgide daha da kilitlenerek, olduğu yerde öylece kalır ve de bütün bunlar olup biterken, yerinden fırlayıp kaçmayı aklının ucundan bile geçirmez.

İçgüdülerin yapı olarak çok katı olmaları ve teslimiyet jestlerinin köklerinin filogenetik olarak çok eskilere kadar uzanması, bazı kuşların daha özel sinyaller gönderecek aygıtlar geliştirmelerine neden olmuştur. Örneğin sutavuğu yavruları, kendilerinden yaşlı ve güçlü türdeşlerinin saldırıları karşısında onlara, kafa arkasındaki kel, kırmızı bir bölgeyi sunarlar; kan dolması sonucu kızaran bu nokta, saldırı anında etkileyici bir şekilde rakibe sunulur. Demek ki bütün bu ilginç törensel davranış tarzlarının hedefi, rakibin saldırısını engelleyici itkinin tetiklenmesini kolaylaştırmaktır. Elbette köpek, sırf karşısındaki ona boynunu sunduğu için ısırma hevesini kaybediyor değildir. Aksine, onun bunu gerçekten de *istediğini*, ancak buna *muktedir olmadığını* az önceki örneklerde gördük. Bu engellenmişliğin bir refleks tepkisi olup olmadığı bizi şu an için ilgilendirmiyor. Bizim basitçe ve deneylerden yola çıkarak ileri sürdüğümüz şey, kendini yenilgiye uğramış hisseden hayvanın, kendisinden üstün türdeşindeki,

yenilene saldırmasını engelleyen itkiyi, tam da kendi savunmasızlığını açıkça beyan ederek ve onun saldırısına teslim olarak açığa çıkarmayı başarabildiğidir. Aynı şeyi insan davranışında da görmez miyiz? Teslim olmak isteyen ve aman dileyen Homeros savaşçısı da kaskını ve kalkanını rakibinin önüne atıp diz çökerek, aslında rakibinin öldürme eylemini kolaylaştırıyor gibi görünse de hakikatte bunu tam da zorlaştıran bir dizi davranışla ona boynunu sunmuyor mu? Bugün bile bazı nezaket jestlerimiz, bu çeşit boyun eğme davranışlarının kalıntılarını taşımaktadır: Saygıyla eğilme, şapka çıkarma, askeri törende silahın sunulması vs. Bu arada, eski Yunan savaşçılarının aman dileme davranışları, gerektiği kadar etkili olmuyordu anlaşılan: Homeros'un kahramanlarını bu gibi davranışlarla etkilemek pek mümkün değildi; en azından yufka yürekli kurtlara göre, o kadar da etkilenmiyorlardı bu davranışlardan. Şarkıları ele almak bile yeterli olur bunu görmek için: Birçok şarkıda aman dileyenin merhametsizce –hatta merhamete rağmen– öldürüldüğü anlatılır. Germen efsaneleri de boyun eğmeyi ifade eden beden dilinin işe yaramadığı bir sürü örnek sunar bize; ancak şövalyeler ve *Minnesänger*'ler* zamanında, boyun eğeni bağışlama yetkisi, dövüş ahlakının bir kuralı olarak geçerlilik kazanır. Bir şövalyenin geleneksel ve dinsel ne-

* 12. ve 13. yüzyıllarda Almanya'da gezgin şarkıcılara verilen ad –çn.

denlerden dolayı düşmanına şövalyelere yakışır yüce gönüllüğü göstermesi, yani nesnel bakış açısından bakacak olursak, kurdun tamamen kendi doğal dürtü ve engelleri sonucu rakibine gösterdiği bağışlayıcılığa sahip olabilmesi, Haçlı şövalyeleri zamanını bulmuştur. Ne yaman bir çelişkidir bu!

Hayvanın elindeki silahları kendi türdeşine karşı gözünü kırpmadan kullanmasına engel olan, doğuştan gelen ve içgüdü tarafından sabitleştirilmiş bu bariyerler, insan ahlakının işleviyle sadece bir benzerlik oluşturur ve insanın toplumsal ahlakının boyutunu hafifçe aydınlatır. Bir karşılaştırmalı davranışbilimci, ahlaki değer yargılarıyla hayvana yaklaşırken çok dikkatli davranmakta hiç de haksız sayılmaz. Gene de ben burada oldukça duygusal bir değer yargısıyla yüzleşmek isterim: O kurdun ısıramaması bence sarsıcı ve muhteşem; ama diğerinin de ona kendini teslim edip *güven duyması*... Bu, birinciden daha müthiş bir şey! Burada hayvan kendi yaşamını bir başka hayvanın şövalyelere yaraşır dürüstlüğüne teslim etmektedir! Biz insanların bundan çıkarabileceğimiz dersler var. En azından ben, bu örnek üzerinden, Evangelizmin çok güzel ve sık sık da yanlış anlaşılan, beni çoğu zaman duygusal olarak ağır bir çelişkide bırakan bir deyişinin, yeni ve daha derin bir anlamını keşfettim: "Sana bir tokat atana diğer yanağını çevir." Kurttan öğrendiğim: Düşmanın sana bir kez daha vursun diye sunmayacaksın ona yanağını, hayır, tam da *bunu yapamaması* için sunacaksın!

Belirli bir tür, kendi filogenetik tarihi içinde, türdeşini bir darbede öldürecek güçte bir silah geliştirmişse,

o zaman bu silaha paralel olarak, türün varlığını devam ettirmesinde tehlike oluşturabilecek bu silahın kullanımını engelleyecek belirli bir sosyal bariyeri de geliştirmek zorundadır. Bu gibi engellere sahip olmayacak kadar bireysel yaşayan yırtıcı hayvan türleri de vardır, ancak bunların sayısı son derece azdır. Bunlar sadece çiftleşme dönemlerinde bir araya gelir; bu dönemlerde de –dövüşe yönelik dürtüleri de dahil olmak üzere– bütün dürtüleri sosyal engellere ihtiyaç kalmayacak ölçüde, çiftleşme dürtüsünün ağırlığı altında neredeyse kaybolur. Kutup ayısı ve jaguar "münzevi" yaşayan hayvanlardandır ve türlerinin bizim Schönbrunn Hayvanat Bahçesinde bulunan örneklerinin her birinin geçmişinde –sözünü ettiğimiz o özelliklerini doğrulayacak biçimde– eşlerine yönelik en az birer cinayet sabıkası bulunmaktadır. Sosyal yaşayan belli bir hayvan grubunun doğasında bulunan, türe özgü, nesilden nesile devredilen dürtüler, engelleyici davranışlar ve silahlar sisteminin hassas bir dengesi vardır ve bunlar, kendi dengesini kendi içinde düzenleyen tutarlı bir bütün teşkil eder. Ne de olsa bütün varlıklar silahlarını da dürtülerinin ve engellerinin ortaya çıkışına paralel olarak, yani aynı filogenetik gelişim sürecinin içinde edinmişlerdir; çünkü belirli bir hayvan türünde, bedenin yapısal planı ile davranışların işlevlerini düzenleyen plan *tektir;* yani bunlar iç içedir.

Silahları, kendi bedenindeki bir uzuv olmayan ve bu nedenle de türün üyelerinin, doğuştan gelen davranış biçimlerinin işlev planına ilişkin hiçbir şey bilmediği ve bu silahların kullanımında aynı oranda etkili olabilecek engelleri bulunmayan *tek bir varlık* vardır. Bu varlığın adı "insan"dır. İnsanın silahlarının korkunçluğu, önüne

geçilemez bir hızla, on yıl gibi kısa süreler içinde kat kat artmaktadır. Oysa dürtülerin ve doğuştan gelen engellerin, ortaya çıkmak ya da nitelik değiştirmek için ihtiyaç duyduğu zaman dilimleri, jeolog ve astronomların alışık olduğu sayılarla ifade edilip hesaplanabilir ancak; tarihçilerin sayılarıyla değil. Silahlar doğanın bize verdiği şeyler değildir: Biz onları özgür irademizle yarattık. Peki, şimdi acaba bize hangisi daha kolay gelecektir: Silahları yaratmak mı, yoksa -yokluğu halinde türümüzün kendi yaratıcılığının gazabına uğrayarak ortadan kalkmasına neden olacak- sorumluluk duygusunu, o engelleyici bariyerleri yaratmak mı? İşte bu engelleri de kendi özgür irademizle yaratmamız gerekiyor, çünkü içgüdülerimize *güvenmemiz* mümkün değil.

On dört sene önce, 1935 yılının kasım ayında, "Hayvanlarda Silahlar ve Ahlak" adlı, içinden şu sözleri alıntılamak istediğim bir makale yazmıştım: "Savaşan tarafların birbirlerini bir anda yok edebildiği günler gelecek, insanlığın tamamının böyle iki ayrı kampta toplandığı günlerin gelmesi olasıdır. O gün geldiğinde bizler acaba tavşanlar gibi mi davranacağız, yoksa kurtlar gibi mi? İnsanlığın kaderi, bu soruya vereceği cevapla kendini belirleyecektir."

İnsan bunu gerçekten de merak ediyor...

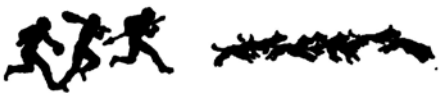
11

SADAKAT BİR VEHİM DEĞİLDİR

Erken taş devri ile geç taş devrinin kesiştiği zaman diliminde bir yerlerde, *Palustris canis familiaris* adı verilmiş, ufak tefek, şüphesiz çakaldan türemiş ve yarı evcilleştirilmiş bir hayvan olan Pomeranya köpeğinin izlerini buluruz. Bulguların çıkarıldığı Kuzeybatı Avrupa'da o zamanlar büyük olasılıkla herhangi başka bir çakal türü kalmadığından ve ayrıca bu hayvanın ev hayvanı olarak kullanıldığına ilişkin belirgin izler bulunduğundan, taş devrinin kazıklar üzerinde inşa edilmiş evlerinde yaşayan insanlarının, Kuzeybatı Avrupa'ya gelirken onları beraberlerinde getirdikleri konusunda şüpheye yer kalmıyor.

İyi de erken taş devri insanı köpeğiyle nasıl tanışmıştı? Kesinlikle bile isteye değil... Büyük olasılıkla, erken taş devrinin kalabalık çakal (altınçakal) sürüleri –tıpkı yabanileşmiş evcil köpekler mi, yoksa evcilleşme yolundaki köpekler mi oldukları yönünde bir fikir birliği sağlanamamış olan, bugünün Doğu'daki sokak

köpeklerinin de hâlâ yaptığı gibi– göç halinde oradan oraya hareket eden ve avcılardan oluşan insan topluluklarını takip etmiş, onların kamp yerlerinin çevresinde konaklamışlardı. Atalarımızın ataları da tıpkı Doğu'da bugün hâlâ olduğu gibi, çöplerin peşinde koşan bu köpeklere karşı herhangi bir tedbir almamıştı. Bir kaplanın ya da ayının biraz fazla yaklaşması halinde ortalığı velveleye veren bu köpeklerin (büyük yırtıcıların, taş devri insanının karşılaşabileceği en büyük tehdidi oluşturduğunu düşünürsek) onlar için son derece iç rahatlatıcı varlıklar olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Bu sürecin bir yerlerinde, çakalın bekçilik işlevine bir de ava yardımcı olma işlevi eklenmiştir. Daha sonraları, sürecin bir yerlerinde de avdan artakalacak et parçalarına ortak olma beklentisiyle avcıları takip eden çakallar, insanların peşinden değil, önünden gidip avın yerini tespit ederek, mümkünse onu yakalamaya başlamıştır. Ve avcılar olmadan başa çıkamayacakları yırtıcı hayvan avlarından paylarına düşeni almayı alışkanlık haline getiren, köpeğin atası bu çakallar, belli bir aşamadan sonra yırtıcı yabani hayvanlara karşı özel bir ilgi geliştirmişlerdir ve artık avın izlerini takip edip, avcılarının dikkatini bunların üzerine çekmeye çalışmaya başlamışlardır. Köpekler arkalarında kendilerini koruyan bir varlığı çok çabuk sezinler; dünyanın en korkak iti bile, güçlü bir dostunun yanında olduğu-

nu bilmeyegörsün, hemen kahraman kesiliverir. Aslında bu spekülatif argümanlarla tarihöncesinin çakallarına (*Canis aureus*) gereğinden fazla bir kurnazlık ya da zekâ atfetmiş olacağımı da hiç sanmıyorum.

İnsan ve köpek arasında gelişen bu köklü dayanışmaya imza atan her iki tarafın da bunu kendi isteğiyle, herhangi bir zorlama olmadan yapmış olduğu yönündeki fikir, bu yöndeki diğer fikirlere kıyasla bana her zaman çok daha cazip, hatta bir bakıma heyecan verici gelmiştir. Diğer bütün ev hayvanları gerçek anlamda bir esaret sürecinden sonra evcilleşmiştir. Gerçi burada da bir istisna var: Kedi... Fakat aslında kedi, bugünkü haliyle bile hâlâ gerçek bir ev hayvanı sayılmaz. Bütün ev hayvanları, aslında birer serften başka bir şey değildir; sadece köpek gerçek bir dost sayılabilir. Ancak o da teslim olmuş, *rütbece düşük* bir dosttur kuşkusuz. Çünkü geçen binyıllarla beraber, daha iyi köpek familyalarında sürü lideri olarak, vahşi doğada olduğu gibi sürünün kendi içinden bir *köpeği* değil, insan topluluğunun içinden birini seçme eğilimi gelişmiştir. Köpekler, özellikle de bunlar arasındaki karakterli ve "güçlü bireyler," insan aileleri içindeki aile reislerini efendileri kabul etmeye hakikaten de meyillidir. Daha ilkel denebilecek köpeklerde ise, insana teslim olma yoluyla kurulan, daha dolaylı bir ilişki biçimine rastlarız. Bunların sayıca kalabalık bir sürü içerisinde tutulmaları halinde, köpeklerden biri liderliğe soyunur; diğer köpekler de söz konusu durumda insana değil *o lidere* teslim olur, ona sadakat gösterirler. Böyle olunca da efendinin tek köpeği, lider olan köpektir ve işin aslına bakarsanız diğerleri de bu köpeğin köpeği olurlar. Satır aralarını okumasını bilen kimse, Jack London'ın

düpedüz gerçeği yansıtan anlatımından, Alaska'daki kızak köpekleri arasında bu ilişkinin tam bir kural oluşturduğunu fark etmiş olacaktır. Daha evcil köpeklerin "lider-köpek köpekle" pek yetinemeyip aktif bir şekilde "lider-köpek insanı" arıyor olmaları da son derece ilginç bir olgudur.

Dünyanın en muhteşem ve en esrarengiz süreçlerinden biri de iyi bir köpeğin efendisini seçme sürecidir. Böyle durumlarda aniden, birkaç gün gibi kısa bir süre içinde, biz insanların kendi aramızda kurduğumuz her çeşit ilişkide bulabileceğimizden kat kat sıkı bir bağlılık ilişkisi gelişir. Dünyada, gerçekten sadık bir köpeğinki hariç, bir zamanlar sadakat örneği olup da zaman içinde bir kez olsun bozulmamış tek bir ilişki bile yoktur.

Damarlarında çakal (*Canis aureus*) kanı yanında bir de yeterli ölçüde kurt (*Canis lupus*) kanı dolaşan köpek cinsleri, bugüne dek tanıdığım bütün köpekler arasında, türün en sadık örnekleridir: Kuzey kurdu cinsi, Aureus köpeklerinin kendi aralarında çaprazlama yöntemiyle çoğaltılması sonucunda, yani dolaylı olarak evcilleştirilebilmiştir. Kurdun bütün köpek ırklarının şeceresinde önemli bir rol oynadığı yönündeki yaygın kanının aksine, karşılaştırmalı davranışbilim, Alman Doggen (Danua) ve çoban köpekleri gibi Avrupa köpek ırkları arasındaki en büyük olanların bile safkan Aureus köpekleri olduğunu ve kurt kanından nasiplerini olsa olsa birkaç damlacık kadar aldıklarını ortaya çıkarmıştır. Kurt köpekleri arasında en safkan olanlar ise Kuzey Ame-

rika'nın üst kısımlarında yerleşik Kızılderili köpeği ırkları, bunlar arasında da özellikle Alaska Malemut adı verilen ırktır. Eskimo köpeklerinde de Aureus kanı namına pek fazla bir şey bulunmaz. Laponya çoban köpeği, Rus çoban köpeği, Samoyed cinsi köpekler ve çov-çov gibi, Eski Dünya'nın Kuzey kökenli köpek ırklarında Aureus kanı, Kuzey Amerika ırklarınınkine göre daha fazladır.

Bu ırkları biraz daha yakından gözlemlediğimizde, elmacık kemiklerinin çıkık, gözlerinin çekik ve burunlarının biraz daha kalkık olduğunu fark ederiz; bunlar da zaten tam da kurda, o kendine has ifadesini veren özelliklerdir. Öte yandan, bunlar arasındaki ateş kızılı muhteşem postuyla, bir şekilde Aureus kökeni de bulunduğunu adeta gösteren çov-çovların da gözden kaçması mümkün değildir.

Köpeğin *tek bir* efendiye ebedi bağlılığını ifade ettiği "sadakat yemini" de son derece esrarengiz bir şeydir. Özellikle de bir süre kapalı tutulduktan sonra serbest kalan eniklerde, bu durum ansızın, birkaç gün gibi çok kısa bir süre içinde ortaya çıkar. Köpeğin yaşamının en önemli süreci olan bu "bağlanmaya yatkınlık ya da isteklilik dönemi," Aureus kanı taşıyan ırklarda çoğunlukla sekizinci ay ile on sekizinci ay arasında, Lupus kanı ağır basan köpeklerde ise altıncı ay civarındadır.

Köpeğin efendisine duyduğu gerçek sevginin, birbirinden tamamen farklı iki kaynağı vardır. Bunlardan biri, vahşi köpeğin sürü liderine karşı beslediği ve karakteristik özelliklerinden fazla ödün vermeksizin, tarihsel süreç içerisinde getirip ev köpeği olarak efendisine yansıttığı bağlılıktır. Bundan başka, bir de daha yüksek düzeyde evcilleşmiş köpeklerde bambaşka şeylerden kaynaklanan, farklı biçimlenmiş apayrı bir bağlılık çeşidi daha vardır. Ev hayvanlarını, dahil oldukları türün yabani biçimlerinden ayıran özelliklerin çoğu, hayvanın yabani biçiminde kalıcı olmayan beden yapısında ve davranışlarda kendini ele verir; bunlar özellikle de, hayvanın yabani kalmış örneklerinde hızla kaybolup giden, ancak ev hayvanında *süreklilik* kazanarak, yaşamlarının her aşamasında gözlenebilir hale gelmiş *çocukluk evresi* özellikleridir. Bu türden özelliklere örnek olarak, kısa tüylülük, kıvrak kuyruk, sarkık kulaklar, kafa derisinde kırışıklıklar ve çok sayıda ev köpeğinin ortak yapısını temsil eden kemerli kafatası, çenenin kısalığı sayılabilir. Ancak biçim değil de davranış konusunda, evcilleştirmeye bağlı olarak ortaya çıkan *çocukluk evresi* davranış biçimi –yabani hayvanların söz konusu olduğu yerde– ancak çok genç hayvanın annesine gösterdiği, ev köpeğinde bir ömür boyu kalıcı hale gelen ve onun değişmez biçimde efendisine bağlanmasına yol açan davranış biçimleridir.

Demek ki bunlar, köpek sadakatinin temelde değişmemiş, aslında sadece insana aktarılmış sürüye bağlılık biçimleri olup, yavrunun evcilleşme sürecinin sonucunda süreklilik kazanmış bağlılığının, birbirinden tamamen bağımsız iki farklı çeşididir. Lupus ve Aureus köpeklerini birbirinden ayıran temel farklar

da bu iki ırkın, her iki kaynağı temsil eden özellikleri, birbirinden farklı oranlarda taşıyor olmalarından kaynaklanmaktadır. Sürünün kurt için taşıdığı önem ve değer, aynı şeyin çakal için taşıdığı önem ve değerden, birbiriyle kıyaslanamayacak kadar fazladır. Çakallar kendi bölgelerini terk etmeden, sadece bulundukları bölgede avlanan yabani bir tür olarak, belli zamanlarda avlanma amacıyla sürü halinde hareket ederler; oysa kurtlar Kuzey ormanlarında adeta lanetli, hatta her üyesi "birimiz hepimiz, hepimiz birimiz için!" parolasıyla yaşayan, kendilerinden ibaret, özel, seçkin topluluklar olarak, ölümüne beraber hareket eden hayvanlardır. Sık sık ortaya atılan, aynı sürünün kurtlarının birbirlerini yedikleri yönündeki iddianın, uydurmadan başka bir şey olabileceğine inanmıyorum. Nedenine gelince: Kızak köpekleri böyle bir şeyi asla, açlıktan ölmek üzere bile olsalar yapmazlar ve bu sosyal engelin, onlara insanlar tarafından dayatılmış, evcilleşme sürecinde edinilmiş bir şey olabileceğini hiç sanmıyorum.

Lupus kanı taşıyan köpekler, *seçkin, özel* bir topluluk temeline dayanan, dövüşürken ölümüne bir dayanışma gösteren hayvanlar oldukları için ve bundan dolayı insanlarda hayranlık uyandırdıklarından, kim olduğuna fazla aldırış etmeden tasmasının ucunu tutan herkesin peşinden gidebilen Aureus köpeklerinden, *kayda değer biçimde* ayrılırlar. Bir Lupus köpeği, bir kere birine sadakat yemini etti mi, artık ebediyen o insanın köpeği olarak kalır; yabancı biri ne yaparsa yapsın, bu hayvanın uzun tüylü kuyruğunu sallayarak

göstereceği sevinç belirtisinden nasibini alamayacaktır. Lupus köpeklerinin tek efendiye yönelik sadakatinin tadına varan kimsenin, bir Aureus köpeğiyle tatmin olması neredeyse imkânsızdır. Lupus köpeklerinin bu hoş özelliklerinin karşısında, ciddi dezavantajları da vardır elbette; tuhaftır ki bunlar tam da Lupusların tek efendiye bağlılıklarından ileri gelen dezavantajlardır. Örneğin yaşlı bir Lupus köpeğinin, asla *senin* köpeğin olmayacağı baştan bellidir. Dahası var: Onu bırakmak zorunda kalırsan, bu durumda köpek dengesini tamamen kaybedecek, ne eşinin ne çocuklarının lafını dinleyecek, kendisini içinde bulduğu acılı durumla morali hızla ve ciddi oranda bozulup efendisi olmayan bir sokak köpeğinin seviyesine düşecek, temizlik alışkanlığı altüst olacak ve darmadağın halde etrafta dolaşarak yaramazlık üstüne yaramazlık yapacaktır.

Ayrıca Lupus köpekleri sınırsız sadakatlerine ve bağlılıklarına rağmen boyun eğici hayvanlar değillerdir. Seni kaybederse kahrından ölür, ama sen onu onursuz bir ölüme sürükleyecek hiçbir buyruğuna boyun eğdiremezsin; en azından ben bunu beceremem; belki de daha iyi bir köpek eğiticisi bunu yapabilir. Bu nedenledir ki bir çov-çovu kentte tasmasız, efendisinin yanında serbestçe dolaşırken göremeyiz. Lupus köpeklerinde büyük kedigillere has birçok özellik bulmak mümkündür. Gerçi ölümüne dostundur; ama asla senin kölen olmayacaktır. Lupus köpeği, kişisel olarak sana olan bağlılığından asla vazgeçmeyecektir, ama buna rağmen, her zaman belli bir çerçevede kendi özel yaşamını sürdürecektir.

Aureus köpeklerinde ise durum farklıdır; evcilleşme süreçlerinin bir sonucu olarak, bakımını ve beslen-

mesini, beraber yaşamayı kolay kılan ve onu iyi bir yol arkadaşı yapan, o *çocukluk evresine* özgü bağlılıklarını korumuşlardır. Aureuslarda –Lupuslardaki aslında gururla pek de alakası olmayan– efendiye yönelik sadakatin yerini, her an onun ağzından çıkacak bir emri, bir isteği bekleyen teslimiyet hali almıştır. Aureus köpekleri "doğaları gereği" itaatkârdırlar, yani çağrıldıklarında gelmeleri, sadece bundan hoşlandıkları, onu sevgiyle çağırdığın için değil, gelmesi gerektiğini, hatta *gelmek zorunda olduğunu* bilmesindendir. Sen onu çağırırken ne kadar kesin bir tonda seslenirsen, hayvan o derece emin adımlarla yaklaşacaktır sana. Oysa Lupus köpekleri bu durumda ya hiç gelmez ya da belirli bazı dostane davranışlarıyla aranızdaki mesafeyi koruyarak, seni uzaktan "yumuşatmaya" bakar. Aureus köpeklerinin bu güzel ve hoş özelliklerinin yanında bir de efendisi açısından pek de iç açıcı olmayan, gene *çocukluk evresinden* kalma "çocuksu davranma özellikleri" bulunur. Belli bir yaşın altındaki enikler, türdeşleri arasında "tabu" olmalarından ya da başka bir deyişle ısırılmamaları gerektiği için, bu yavrularda, tıpkı insanoğlunun bebeklerinde görülen şu herkese güvenme, herkese sevecenlikle yanaşma eğilimleri bulunur; hatta bazı şımarık yavruların, insana olsun hayvana olsun, gördüğü her canlıya oyun teklifiyle yanaşma, karşısına çıkan her sakallıyı "amcası" sanma eğilimi vardır. Ev köpeği, aslında *çocukluk evrelerine* ait bu özelliğini, süreklilik gösteren

bir özellik olarak ileri yaşlara taşıdığı zaman da ortaya pek hoş olmayan bir köpek karakteri çıkar ya da başka bir açıdan bakarsak, hayvanda *köpek karakterinin eksikliği* belirginleşir. Bu gibi durumlarda görülebilecek şeylerin en kötüsüyse, her gördüğü sakallıyı amcası sanan bu köpeklerin, kendisine bir şekilde sevecen ve enerjik yaklaşan herkese, kelimenin en dolaysız anlamıyla "köpek gibi" yaltaklanmasıdır. Köpeğin oyunsever ve sevecen hali bir anda yılışık bir acizliğe dönüşüverir. Başa bela olacak kadar çok zıplayıp hoplamak ile acizlik göstergesi olan "sırtı üstüne düşme" hareketi arasında dengeyi tutturamayan, bunlar arasında sınır tanımayan tipte köpekleri biliyorsundur herhalde. Evin hizmetçisinin canını sıkma tehlikesine karşı, üstüne atlayıp duran ve her tarafını kıl tüy içinde bırakan hayvana var gücünle bağırırsın, bu sefer hayvan büyük bir hayal kırıklığıyla kendini sırtüstü yere atıp, merhamet bekler bakışlarla yalvarma pozisyonuna geçer. Evin hizmetçisine hoş görünmek amacıyla köpeğe biraz tatlı bir sesle hitap edersen, bu kez de hayvan sevinçten zıplayıp yüzünü aşağıdan yukarı şöyle bir güzel yaladıktan sonra kaçıp, ütülü pantolonlarını tüye bulamaya koyulur.

Bu örnekteki gibi bir köpeğin, yani aslında senin değil, dünya âlemin köpeği olabilecek bir köpeğin elinden kaçıp, kendisine dostça yaklaşan başka birilerine gitmesi de son derece doğaldır. Ama benden yürütülebilecek bir köpek de varsın yürüsün gitsin zaten!

Şahsen şu sarkık kulaklı, dünyalar güzeli safkan av köpeklerinin, eline çifteyi alan herkesle ava gitme eğilimleri de çok sinirimi bozar. Aslında avda kullanılan bu gibi köpeklerin bütün işlevi, bizzat o boyun eğici yanlarında yatıyor gerçi. Örneğin bu özellikleri olmasa, eğitim görmüş bir köpek edinmek ya da köpeği, bu işi meslek olarak yapan bir köpek eğiticisine teslim etmek mümkün olmazdı. Köpeğin, sadece anlattığım itaat ve efendiye sadakat çerçevesinde tanıdığı ve bu ilişkileri kurduğu bir kişi tarafından eğitilebileceği açık seçik görülebiliyor mu şimdi? Yani köpeği tutup da yabancı bir terbiyeciye teslim ettiğinizde, işin aslına bakarsanız sadakatin bozulmasını göze almışsınız demektir. Köpek eğitimden geri döndükten sonra, eski ilişkideki yerini yavaş yavaş tekrar bulsa da efendisi ile arasındaki ilişki ağır bir yara almış olacaktır.

Aynı şeylerin Lupus kökenli bir köpeğe uygulanması halinde ise hayvan ya hiçbir şey öğrenmeden, (elbette ki önceden sahibine sadakat yemini etmiş olması durumunda) verimli olmaya izin vermeyen bir çekingenlik ve sıkılganlıkla, en kötü şartlarda da ciddi saldırganlıklar göstererek eğiticisini çaresizlik içinde bıraktıktan sonra geri dönecektir. Genç ve terbiyeye uygun yaştayken –yani köpekçik henüz sadakatini kime yönlendireceğini kesin olarak bulmadan önce– terbiyeciye teslim edilmesi halinde ise, hayvanın bütün sadakati şüphesiz –eğitim sürecinden sonra da– kendisini terbiye etmiş olan kişiye yönelik

olacaktır. Dolayısıyla Lupus kökenli bir köpeğin "hazır" halde, yani eğitilmiş köpek olarak satın alınması da mümkün görünmemektedir. Efendisinden uzaklaştırılmış böyle bir köpekte ufacık bir terbiye kırıntısı bulamazsınız. Lupus kökeninden gelen köpekler ya tek bir efendiye tamamen ve ebediyen sadık kalır ya da –özellikle de eğer gerçek bir efendi bulamamış ya da onu kaybetmişse– hiç kimseye... Bu durumdaki Lupuslar, "bir kedi gibi," yani kimseyle derin bir ruhsal bağ kurmadan, insanların yanında yaşayıp gider. Bu durum en çok (ta ki Jack London fark edip ortaya çıkarmış olmasa bizim de fark edemeyeceğimiz) hiçbir zaman tükenmeyen derin ruhsal değerlere sahip Kuzey Amerika kızak köpekleri için geçerlidir. Aynı şey, tam da bu özelliklerinden ötürü köpekleri tanıyan kimseler tarafından hor görülen Orta Avrupa çov-çovları için de söz konusudur. Çov-çovların da – ilk aşkları hüsranla sonuçlandığı ve ikincisine güçleri yetmediği için– yukarıda sözü geçen bağlamda "kediye" dönüştüğüne sıkça rastlanır. Çov-çovlar Aureus kökenli tüm köpek ırklarına göre, çok daha erken bir yaşta sadakat yemini ederler. Aureus köpekleri istediği kadar karakterli ve sadık olsun, onun kadar olamazlar; örneğin Alman çoban köpeği ya da Airedale Terrierler bir yaşlarındayken bile bambaşka bir sahibe tamamıyla bağlanabilirler. Ama maksat Lupus kanı taşıyan bir köpeğin bütün sadakatine sahip olmaksa, onu çok küçük yaşta alıp *bizzat yetiştirmek* önkoşul olacaktır. Çov-çovlarla uzun yıllar boyunca edindiğim deneyime göre, onları dört, en fazla beş aylıkken alıp yetiştirmeye başlamak gerekiyor. Bu sanıldığı kadar büyük bir özveri sayılmaz aslında, çün-

kü evde tutulabilecek şekilde temizlik alışkanlığı geliştirmeleri, Lupus köpeklerinde Aureuslardakinden daha kısa zaman alır. Kaldı ki temizliğe neredeyse kediler kadar düşkün oluşları, bu ırkın en güzel yanlarından biridir.

Köpek karakterolojisine yönelik bu paragraflardan benim köpek sevgimin salt Lupus köpeklerine yönelik bir sevgi olduğu çıkarılmasın sakın, bu doğru değil. Hem Lupus kanı taşıyan köpeklerin hiçbiri ilk etapta bizim eşsiz çoban köpeklerimizin efendisine beslediği mutlak sadakati sunamaz. Ama öte yandan, Lupus köpeğinin yabancılar karşısındaki gururlu çekingen duruşu, efendisine duyduğu anlatması güç derin sevgisi ve aynı zamanda bu sevgiyi ifade ederkenki renk vermeyen, tasarruflu davranışı, kısacası içsel asaleti gibi, yırtıcı havyan yönleri de *onu* öne çıkaran özelliklerdir; yani bunlar bir bakıma sadece Lupuslara has, Aureus kanı taşıyan köpeklerin sunamayacağı özelliklerdir. Ama ne var ki, ikisine birden sahip olmak mümkün değil işte. Peki, gerçekten de böyle mi bu? Lupusların, Aureus kanı taşıyan köpeklerin bütün o "çocuksuluğunu," dolayısıyla da bütün o sadakatini ve teslimiyetini borçlu olduğu on binlerce senelik evcilleşme sürecini bir hamlede aşması elbette ki kolay bir şey değildir.

Bundan birkaç sene evvel eşimin de benim de dişi birer köpeğimiz vardı. Bendeki, daha önce söz ettiğim dişi çoban köpeği Tito, eşimdeki de küçük dişi *çov-çov* Pygi.

Her ikisi de safkandı, ikisi de *Canis aureus* ve *Canis lupus*'ların temel karakter özelliklerini taşıyordu. Bu ikisi yüzünden tam bir karı-koca kavgası yaşamıştık. Tito ev sakinlerini sevinçle karşıladığı, bulduğu her pisliğin içinde bir güzel oynadıktan sonra masum masum, çamur içinde odaya girdiği, dışarı çıkarmayı unutunca eve rahatça pisleyebildiği için, yani bir Lupus köpeğinin asla yapmayacağı bu ve bunun gibi daha binbir ufak şeyden sebep, eşim bana ikide bir kızıp bağırıp duruyordu. Üstüne üstlük köpeğimin özel hayatının olmadığını ve onun ruhsuz, manevi dünyası olmayan ve sadece efendisinin gölgesinde var olabilen, ayrıca muhtemel bir gezintiyi bekler bakışlarla bütün gün çalışma masasının dibinde öylece oturduğu zamanlarda da insanın sinirlerini bozan bir hayvan olduğunu söylüyordu... Gölgeymiş, ruhsuzmuş! Tam da ben Tito'nun bu köpeklerin ruhunun gerçek bir temsilcisi olduğuna inanırken söyleniyordu bunlar! Dolayısıyla ben de öfkeyle karşılık veriyordum. Gezintiye çıkmaya müsait olmayan köpek de ne; köpek dediğin efendisini sadakatle takip eder, oysa Pygi kendisine atfedilen bütün o tek efendi sadakatine rağmen, hemen işi gücü bırakıp avlanmaya kaçıyor; ormanda yaptığı bir gezintiden Pygi'yle *beraber* döndüğü tek bir sefer mi var acaba? Efendim? Aslında gidip kendine bir siyamkedisi alsaydın daha iyi ederdin; hiç olmazsa kendini bilir, daha temiz olurdu, üstüne üstlük olduğu gibi görünen bir hayvandır kedi... Pygi de köpek mi yani? diyordum. Bu sözler üzerine aldığım cevap da benim köpeğimin de pek köpek sayılamayacağı şeklinde oluyordu tabii; olsa olsa romanlardan fırlamış, duygusal bir figür olurmuş benimkisi.

İçinde az buçuk da olsa ciddiyet taşıyan, şakayla karışık bu tartışma, olabilecek en doğal biçimiyle sonlandı: Tito'nun oğullarından biri olan Bubi, dişi çov-çov Pygi'yle evlendi! Bu tamamen, safkan bir çov-çov yetiştirme peşinde olan eşimin isteği dışında gelişmiş bir olaydı. Ama bu sayede, beklenmedik bir engel olarak karşımıza çıkan bir şeyi, Lupus köpeğinin bambaşka bir yönünü keşfetmiştik: Bu, dişinin belli bir erkeğe yönelik tekeşli sadakatiydi. Eşim o zamanlar, Pygi'ye bir eş bulmak için Viyana'da bulunan bir sürü erkek çov-çovu ziyarete gidiyordu. Gelgelelim bu çabaları her seferinde boşa çıkmıştı, Pygi bütün adayları ısırıp kendinden uzaklaştırıyordu; tek arzusu bizim Bubi'ydi ve sonunda ona kavuştu da. Aslında bunu biraz açmak lazım şimdi: Hayvan, Bubi'ye ulaşmak için, Bubi'nin arkasında bulunduğu, tahtadan, şöyle kalınca bir engeli, en etkili silahı olan dişleriyle paramparça ederek aşmıştı.

Bu olayla birlikte çov-çov/çoban köpeği melezi yetiştiriciliğimizin ilk adımı da atılmış oldu. Bütün bunları, Pygi'nin, mülayim köpek, koca Bubi'ye beslediği büyük aşka borçluyuz. Ayrıca olup biteni tamamen gerçeğe sadık şekilde anlatışımı, bana ahlaki bir artı olarak kaydetmenizi rica ederim! Çünkü melezleştirmenin sonuçları hangi yönde olmuş olursa olsun, ben nesnelliğimi koruyacağım... Neden derseniz... Zira olumlu sonuç şöyle

anlatılabilirdi: "Lupus ve Aureus köpeklerinin karakterlerine ilişkin avantaj ve dezavantajlar konusunda yaptığım ayrıntılı analize göre, bu melezleştirmede, her iki köpeğin en iyi karakteristik özelliklerinin birleşme olasılığı yüksekti. Sonuç, bütün beklentilerin de ötesinde oldu. Genelde ırk melezleştirmeleri, çoğu kez her iki ebeveyn türünün, tam da kötü özelliklerini bir araya getirirken, bizim durumumuzda, büyük ölçüde bunun tam tersi söz konusu oldu..." Gerçi bu yazdıklarım doğrudur da... Ne var ki hedefli, maksatlı bir planlama olmadan, kendiliğinden ortaya çıkmıştır bu sonuç...

Eşim benim savaş sırasındaki yokluğumda melezi iki kere safkanla çiftleştirdiği için, elde ettiğimiz melezde çoban köpeği kanı pek az oranda mevcut. Bu aslında biraz da zorunluluktan ileri gelmektedir; çünkü aksi halde, yani böyle yapılmamış olsaydı, ensest söz konusu olacaktı. Fakat buna rağmen Tito'nun mirası kendini açıkça belli etmektedir; fiziksel açıdan bakıldığında doğan yavrulardaki çoban köpeği özellikleri, ancak keskin gözlü kimseler tarafından fark edilebilecek kadar az olmakla beraber, davranış açısından bakıldığında ve safkan çov-çovlarla kıyaslandığında yavrular insana kat kat bağlı ve terbiyesi daha kolay köpekler oldu. Bu melez ırkı –hazır savaşı da atlatabilmişlerken– daha da melezleştirmeye ve bilinçli bir yaklaşımla onları ideal ev köpeği karakterine doğru yaklaştırmayı planlıyorum.

Peki, acaba böyle bir hedef, yani bugün mevcut olan bütün o köpek ırklarına bir yenisini daha eklemek, meşru bir amaç olabilir mi? Bence evet. Avcı ve polis köpeği gibi meslek köpekleri bir yana bırakılırsa,

köpeğin günümüzde insan için geliştirip ortaya koyduğu değer, salt ruhsal bir değerdir. Köpeğinin sana verebileceği şey, ormanda yürürken bana eşlik eden yabani hayvanın verdiğiyle aynı şeydir: Doğanın, o her şeyi bilen gerçekliği ile uygar insanın yeşertmiş olduğu doğrudan bağın yeniden kurulması... Bu birlikteliği yeniden kurmak içinse, öyle moda çılgınlığının ürünü olmayan, yaşayan, canlı bir hayvana; melezleme yoluyla yeni biçimler yaratma becerisinin zaferi, yapay bir ürün olmayan, ruhu şekillendirilip bozulmamış doğal bir varlığa ihtiyacım var. Ve ne yazık ki, bu özellikleri çok az cins köpekte bulur ve bir zamanlar modernleştirilmiş, bu nedenle de ideal dış görünüşü kollayan, özel bir dikkatle üretilmiş cinslerde de beyhude yere ararız.

Bu sürece maruz kalan bütün cins köpeklerin ruhları büyük zararlar görmüştür. Benim amacım ise tam aksi yönde: Salt Lupus ve Aureus köpeklerinin ruhsal özelliklerini gözeten bir yetiştirme hedefi ve yöntemiyle, asfalt zeminlerde yaşayan zavallı kent insanının ihtiyaç ve beklentilerine cevap verebilen köpek özelliklerinin ideal bir bileşimini yetiştirmek.

Öncelikle şunu kendimize bir itiraf edip, aslında köpeklere bizi korumaları ve kapımızda nöbet tutmaları için muhtaç olduğumuz yönündeki yalanı kafamızdan silmemiz lazım. Evet, köpeğe muhtacız, fakat nöbetçilik için değil! En azından ben şunu söyleyebilirim ki, o iç karartıcı yabancı kentlerde dolaşırken tıpış tıpış peşimden gelen bir köpeğe gerçekten muhtacım ve onun varlığını hissetmek, bana her zaman destek olmuştur. Bu tıpkı, hayatın film şeridi gibi akıp giden ivmesinde insana hâlâ kendisi oldu-

ğunu söyleyen herhangi bir şeyi bir yerlerden arayıp bulduğunda aldığı desteğe, memleketinin uçsuz bucaksız ormanlarında gezmeyi özleyen insanın hatırladıklarında bulduğu mutluluğa benzer bir şeydir. Köpeğimin sadakati dışında, bu güveni böylesine belirgin ve huzur verici bir şekilde sağlayan çok az şey biliyorum doğrusu.

12

HAYVANLARA GÜLMEK

Aslına bakarsanız hayvanlara pek gülmem ben. Hani oldu da güldüysem de hemen ardından olaya biraz daha yakından baktığımda, aslında hayvanın biraz da acımasız sayılabilecek bir karikatür üzerinden bana yansıttığı şahsıma, yani insanlara güldüğüm çıkar ortaya. Öyle ya tutup da bir tırtıl ya da sümüklüböcek karşısında gülmeyiz biz, ama bir maymun kafesinin önünde güleriz. Ve kızışma dönemindeki bir yabankazı bize bu kadar komik geliyorsa, bunun altında yatan şey, bu esnada sergiledikleri davranışların bizim delikanlılarınkine epey benzemesidir.

Bu işten anlayan kimseler, hayvanlarda görülen tuhaf davranışlara genelde gülmez. Hayvanat bahçelerinde ya da akvaryumların önünde durup çevreye ayak uydurmaya yönelik aşırı çabası sonucunda, dahil oldu-

ğu türün fiziksel özelliklerinden kopup bambaşka bir şeye dönüşmüş hayvanlara gülen kimseler beni çoğunlukla sinirlendirir. Bu gibi durumlarda "seyirci" benim için kutsal olan bir şeye, türlerin dönüşümünün esrarengiz yanına, yaratıcının yarattığı şeye gülmektedir. Bir bukalemunun, bir balon balığının (kirpibalığı) ya da bir karıncayiyenin grotesk biçimi, bende neşe değil, saygı dolu bir hayret uyandırır.

İtiraf edeyim, şu beni sinirlendiren seyircilerin aptalca gülmesinden aşağı kalmayacak bir davranış olmasına rağmen, *beklenmedik* tuhaflıklara benim de güldüğüm olmuştur. Örneğin bir keresinde, bana Hollanda'dan gönderilen ve hem karada hem suda hareket edebilen bir balık olan *Periophtalmus*'lardan birinin, bütün çabalarına rağmen içinde bulunduğu kaptan dışarı çıkamayıp kabın kenarına kadar zıplamakla yetindiğini ve bu komik suratlı hayvanın, başını bana çevirerek, bakışlarını bana *odaklamış* halde, bir desteğe tutunarak öylece oturup kaldığını görünce, ben de kendimi gülmekten alamadım.

Bir düşünsenize, bir balık, hem de adı üstünde, kemikli balıkgillerden bir balık... Bir kere, kanarya gibi bir tüneğin üstünde oturuyor; ikincisi, balıktan başka her hayvan için düşünebileceğimiz bir hareketle, kara hayvanlarının yaptığı gibi başını kaldırıp bir şeye bakıyor, bunlar yetmezmiş gibi her iki gözünü (kuşların gözlerini insanlar gibi kullanma özellikleri olmadığı için) baykuşlarda bile komik duran bir pozisyonda odaklamış halde karşınızda duruyor. Gülmemek elde mi?

Fakat bunun komikliği de beklenmedik tuhaflığında değil, davranışının insanoğlununkine müthiş benziyor olmasındaydı.

Ancak hayvanlara güldüğüm çoğu durumda aslında gerçekten de insanlara, kendime, yani izleyiciye gülmüşümdür. Davranışbilim araştırmacısı, zekâ seviyesi gelişmiş hayvanlarla ilişkilerinde son derece saçma şeyler yapar sık sık. Bunu engellemek elinizde değildir... Nasıl bu kişinin yakın ve uzak çevresinin ona deli diye bakmasını engellemeniz mümkün değilse, bu saçmalıklara da engel olamazsınız. Şimdiye değin psikiyatri kliniğine filan sevk edilmemiş olmamın tek nedeni, Altenberg civarındaki diğer delilerle paylaştığım güvenilir *zararsızlık* sıfatının tadını çıkarıyor olmamdır. Altenberglilerin ne kadar haklı olduğunu anlamanız için, size yaşadığım birkaç olayı anlatmak istiyorum.

Bir zamanlar, kuluçka makinesinden yeni çıkmış yeşilbaş ördeklerin, aynı koşullarda doğan yabankazlarına oranla neden daha çekingen olduklarını anlamak amacıyla bazı deneyler yapıyordum. Yabankazı yavruları doğdukları an karşılaştıkları ilk canlı varlığı anneleri olarak görüp uslu uslu onun peşinden gider. Bu yeşilbaş ördekler ise bana yaklaşmıyorlardı bile. Daha kuluçka makinesinden yeni alınmış, henüz herhangi bir deneyim edinmemiş civcivler, nedense benden korkup kaçarak en yakın köşede karanlığa saklanıyorlardı. Acaba bu fark, nereden kaynaklanıyordu? Sonra, bir zamanlar Amerikan cinsi bir ördeğin altına, bir dolu yeşilbaş yabanördeği yumurtasını kuluçkaya yatırıp çıkmalarını heyecanla bekledikten sonra, onların da bu ciciannelerini kabul etmemiş olduğunu hatırladım. Yavrular tüyleri kuruyup da biraz kendile-

rine geldikten sonra hemen terk etmişlerdi bu anneyi. Bana düşense, etrafta ağlaya ağlaya dolanan bebişleri toplayıp kurtarmak olmuştu. Ama bir keresinde, gene bir düzine koca evcil ördeğin altına bu yumurtalardan koymuş, fakat bu kez tam aksini görmüştüm; yani bu sefer ufaklıklar, sanki *gerçek* anneleriymiş gibi, uslu uslu ciciannelerini takip etmişti. Mesele herhalde başı çeken ördeğin çağrı tonundaki farklılıklardan ibaretti. Çünkü fiziksel özellikleri açısından evcil ördek, yeşilbaş ördekten ziyade amerikanördeğine benzerliğiyle kolayca ayırt edilebiliyordu. Bizim evcil ördeğin yabani türünün yeşilbaşla ortak noktaları ise, evcilleşme sürecinde ciddi oranda değişikliğe uğramamış sessel ifadeleriydi. Buradan çıkarılacak sonuç ise, yavruların peşimden gelmelerini istiyorsam, benim de yeşilbaşın çıkardığı vak vak seslerini çıkarmam gerektiğiydi.

Kolları sıvadım. Tam Hamsin Yortusunun birinci cumartesisinde, safkan yabanördeği yumurtalarını tam açılacakları gün kuluçka makinesine koydum ve yavrular yumurtadan çıkıp iyice kuruduktan sonra onları karşıma dizip yeşilbaş dilinden bildiğim en güzel bahar şarkılarını söylemeye başladım. Saatler boyunca, aslında yarım gün boyunca yaptım bunu. Vakvaklamalarım işe yaramıştı. Minik ördek yavruları kafalarını kaldırmış bana güvenle bakıyordu; anlaşılan bu sefer benden korkmuyorlardı; vakvaklamalarıma ara vermeden oradan yavaş yavaş uzaklaşmaya başladığımda, onlar da itaat edip peşimden gelmeye başladı. Birbirlerine yakın duruşlarını bozmadan, küçük ördekçikler annelerini nasıl takip ediyorsa, bunlar da beni takip ediyordu. Teorim doğrulanmıştı: Yumurtadan yeni çıkan ördeklerin anne çağrısına yönelik doğuştan ge-

tirdikleri tepkileri vardı; ama annelerinin neye benzeyeceği yönünde herhangi bir bilgiyi doğuştan getirmiyorlardı. İster şişman, beyaz bir pekinördeği olsun ister daha da şişman bir insanoğlu olsun, doğru vakvaklama seslerini tutturan her şey bir anne olabiliyordu bunlar için. Tek koşul anne yerine geçecek objenin aşırı büyük olmamasıydı! Deneylerime çimenlik bir alanın ortasındaki ördek yavrularının yanına oturup, onların takip etmeye yönelik tepkilerini gözlemlemek için onlardan kaçar gibi yapmakla başladım. Fakat doğrulup ayağa kalkmam halinde yavrular bir anda şapşala dönüyor, dört bir yana bakarak beni arıyorlardı; bir tek yukarı bakmıyorlardı. Bir an sonra ise, şimdiye kadar "ağlama" olarak sözünü ettiğimiz, insanın içine işleyen o terk edilmişlik ıslığını çalmaya başlıyorlardı. "Cicianne"lerinin bu kadar da yüksekte oluşuna bir türlü alışamıyorlardı. Yani beni takip etmelerini istiyorsam, sürekli kambur vaziyette kalmam gerekiyordu, işin doğrusu pek rahat bir pozisyon sayılmazdı bu; ama daha da kötüsü gerçek ördek annelerinin durmadan vakvaklıyor olduğu gerçeğiydi. Elimden geldiğince melodik tonlarla seslendirdiğim "guaakvakvak-vakvakvak"ları bir dakika bile kesmeyegöreyim, bir şeylere alınan veya kızan çocukların suratları nasıl bir anda asılıyorsa, civcivler de aynen böyle oluyor, hemen ince boyunlarını dimdik uzatarak dikkat kesiliyorlardı ve vakvaklamalarıma derhal başlamazsam da kıyameti koparıyorlardı. Ben susunca öldüğümü ya da artık onları sevmediğimi filan sanıyor olmalıydılar; tabii bu da ağlamak için gayet yeterli bir neden. Demek yeşilbaş ördekler, gri kazlara kıyasla bakımı çok daha güç, fazlasıyla talebi olan canlılardı. Bu veletlerle iki saatlik gezintilere çıktığınızı,

sürekli kambur dolaştığınızı ve bu sırada durmadan vakvakladığınızı bir düşünsenize...

Bilim aşkıyla bu zahmete saatler boyunca katlandım. Hamsin Yortusunun o pazar gününde, peşimde bir günlük yeşilbaş ördeği yavrularıyla kambur vaziyette ve vaklaya vaklaya, bahçemizin yukarı bölümünde, bahar aylarında yemyeşil olan çimenlikte, civcivlerin itaatkârlığının ve davranışlarındaki kesinliğin tadını çıkarıyordum. Bir ara durup başımı kaldırdığımda, bahçe çitlerinin öte tarafında, beti benzi atmış bir grup insanın durduğunu fark ettim: Geziye çıkmış bir topluluk, çitlerin orda durmuş esef ve dehşet dolu bakışlarla bana bakıyordu. Bir an için bile olsa, utanç verici bir durumdu bu! Haksız da sayılmazlardı, çünkü gördükleri şey şuydu: Bıyıklı, şişman bir adam yere yapışacak derecede çömelmiş, bir yandan vaklaya vaklaya ilerlerken bir yandan da omzunun üzerinden arkasına bakıyor; üstelik durumu açıklayabilecek ve böylece beni kurtaracak ördekçikler, mayıs ayında iyice uzamış otların arasında seçilemiyordu maalesef!

Başka bir örnek de şu: Önceki bölümlerden birinde küçük kargaların, tepkilerine neden olan, yani onları *sarsan* varlığı, uzun süre hafızalarında tuttuklarından söz etmiştik. Tam da bu özellikleri, benim kolonimde kuluçkaya yatan genç küçük kargaların ayaklarına halka takmam açısından ciddi bir engel oluşturuyordu. Onları pembe alüminyum halkalarla işaretlemek için

yuvalarından çıkarmam halinde ihtiyar kargaların beni görmesi ve baş belası o çığrışma konserine başlamaları kaçınılmaz oluyordu. Peki, bu işin altından, benden ebediyen çekinmelerine neden olmadan ve işime devam edebilmemi sağlayacak şekilde nasıl kalkacaktım? Çözüm basitti: Kendimi tanınmayacak hale sokarak... İyi de nasıl? Bu da kolaydı: Bodrum katında, normalde 6 Aralıklarda çıkarılıp kullanılan, ama bu seferki amacıma da gayet uygun bir şey vardı: İnsanın başını komple örten, bir de maskesi olan kalın kürkten, şeytan boynuzları ve kuyruğu bulunan harikulade bir Krampus* giysisi...

Güneşli bir haziran gününde sokakları keyifle dolaşırken, evin birinin çatısından gelen çığırma sesleri üzerine kafanı kaldırıp baktığında, kara kuşların insanın kulak zarını patlatacak şiddetteki sesleri arasında bacadan bacaya geçerken sıcaktan dili bir karış sarkmış, boynuzlu, kuyruklu ve pençeli bir Kuzey şeytanı görsen ne düşünürsün? Sanırım bu durumda bu şeytanın, orada elindeki kerpetenle genç küçük kargaların bacaklarına pembe halkalar taktıktan sonra onları özenle yuvalarına geri koyuyor olması, ilk bakışta fark edilmeyecek bir ayrıntı olacaktır... Halkaların sonuncusunu takana kadar, sokakta toplanmış –az önce söz

* Çocuklara hediyeler dağıtan Noel Baba'nın yanında, elinde bir asayla dolaşan kötü figür... Almanya ve Avusturya'da yaygındır. Geleneğe göre Krampuslar 5 Aralık gecesi yüzlerine korkutucu maskeler takarak ellerinde sopalarla uslu durmayan çocukları korkutmaya gelirler –çn.

ettiğim gezi grubundaki o beti benzi atmış insanlardan çok da farklı olmayan– kalabalığı fark etmemiştim. Kim olduğumu açık etmem durumunda amaç hedefini şaşacağından, aşağıdakileri selamlayıp komik kuyruğumla arkamı dönüp çatı katında kayboldum.

Psikiyatri kliniğine sevk edilmeme ramak kalan bir başka seferde de suçlu, sarı ibikli Malezya papağanım Koka'ydı. Paskalya'ya birkaç gün kala bu güzel ve evcil kuşu çok komik bir fiyata satın almıştım. Bu gariban, haftalar süren esaretin yarattığı manevi çöküntüyü üzerinden atamamıştı. Hayvan artık esir olmadığını ve serbestçe uçabileceğini kavrayamıyordu bir türlü. Bu gururlu kuşun, zincire bağlı olmadığına bir türlü inanamadığı için, konduğu dallardan havalanma denemelerinde, hep bir aşamada takılıp kalışına tanık olmak, iç sızlatan, tatsız bir şeydi. Nihayet bu engellenmişlik halini aşmayı başardıktan sonra capcanlı, cesareti yerinde, sağlıklı bir hayvana dönüştü ve bana, ancak bir köpekte görülebilecek bir düşkünlükle bağlandı.

O zamanlar geceleri tutulduğu kafesten salındığında insanı hayrete düşüren bir zekâ sergileyerek beni aramaya koyuluyordu. Kısa süre içinde, benim nerelerde dolaştığımı, büyük oranda doğru tahmin edebilecek derecede kavramıştı: Önce yatak odama uçuyordu, beni bulamamışsa aşağı, ördeklerin havuzunun oraya; kısaca çiftliğimizdeki "sabah vardiyamda" sırayla uğradığım bütün hayvan kümeslerini ve barınaklarını dolaşıyordu. Doğrusu onun bu ısrarcı denemeleri tehlikesiz şeyler değildi ve ara sıra kaybolmasına bile yol açabiliyordu. Hatta bu nedenle meslektaşlarıma orada bulunmadığım zamanlarda Koka'yı serbest bırakmamalarını sıkıca tembihlemem gerekmişti.

Bir seferinde de Viyana'dan eve dönüşümde, muhteşem bir cumartesi sabahı Altenberg tren istasyonunda iner inmez, güzel günlerde bizim oralara sık sık hafta sonu gezileri yapan bir grup Aquapark ziyaretçisinin ortasında buldum kendimi.

Kasabaya giden yolda yürümeye henüz başlamıştım ve ziyaretçiler de yüzme havuzuna giden yolu şaşırmamıştı daha. Bir an başımı kaldırınca, yükseklerde turlayan bir kuşu fark ettim. Ağır ağır kanat hareketleriyle uçuyor, zaman zaman da kanat çırpmayı kesip havada süzülüyordu. Bir şahin miydi bu? Görünüşüne bakılırsa kocaman, ağır bir kuştu. Yoksa bir leylek miydi? Leyleğe oranla biraz küçük bir şeydi ama... Hem leylek olsaydı, o yükseklikte uçuyor olmasına rağmen bacaklarını ve uzun boynunu görebilmem gerekirdi. Başımı kaldırmış, düşünceli düşünceli yukarıda neler olup bittiğini anlamaya çalışırken, hayvan bir anda, sabahın erken saatleri olmasından dolayı alçak olan güneş ışıkları koca kanatlarının altına düşecek şekilde bir manevra yapınca, kanatlar masmavi gökyüzünde yıldız gibi parladı. Aman Tanrım, bu yukarıdaki kuş, uzun bir mesafeyi katetmeye kararlı şekilde ilerleyen bu beyaz kuş, Koka'nın ta kendisiydi!

Peki, şimdi ne yapacaktık? Kuşu bir şekilde kendime çekmem gerekiyordu elbette. İyi de hayatın boyunca hiç sarı ibikli Malezya papağanının uçuş çağrısını duydun mu? Duymadın, öyle mi? Ama eski usul domuz kesimi yapılan mezbahaları bilirsin belki. Domuz homurtusunun bir mikrofon vasıtasıyla alınıp hoparlörle verilirken dörde katlandığını düşün... İnsanın bunu orijinali kadar yüksek bir sesle taklit etmesi zor olsa da imkânsız değildir. Bunun için yapılması gereken de var gücünle, "Ueyh, ueyh..." diye bağırmaktır. Kakaduların

bu sesi tanıdıkları ve sesi duyunca geldikleri daha önce denenmişti. Aynı şeyin bu yükseklik için de işe yarayıp yaramayacağı ise ayrı bir konuydu şimdi. Kuşlarda irtifa kaybetmeye yönelik kararlar, diğerlerine, yani düz ve irtifa kazanmaya yönelik uçuşa kıyasla daha zor verilen kararlardır. Peki, ben şimdi bağırmalı mıydım, bağırmamalı mıydım? Diyelim ki bağırdım, kuş indi aşağıya; harika, her şey yolunda! İyi, ama diyelim ki bağırdım, kuş oralı bile olmadı, o zaman ne yapacaktım? Hemen arkamdaki gruba, bu bağırtıyı nasıl açıklayacaktım? Öyle böyle derken, sonunda bağırdım. Etraftakiler bir anda kafalarına tuğla düşmüş gibi donakaldı. Koka bir an için kanat çırpmayı kesti ve ardından kanatları dalış pozisyonunda, hızla bana doğru indi ve ona uzattığım koluma kondu. Bu seferlik de ucuz atlatmıştık.

Aynı kakadu, bir keresinde oynadığı ufak bir oyunla korkudan ödümü koparmıştı. O zamanlar iyice ihtiyarlamış olan babam, evimizin güneybatı tarafındaki terasta, şezlongunda uzanmış, her zamanki gibi öğle uykusu çekiyordu. Doktor filan değilim gerçi ama o saatte, güneşin altında uzanmasını doğru bulmuyordum. Fakat kime diyorum! Bir türlü ikna olmak bilmiyordu ihtiyar babacığım. Günün birinde, gene öğle uykusu vaktinde terasın olduğu taraftan babamın sövüp sayışı geldi kulaklarıma; köşeyi döndüğümde ise babamı kollarıyla bedenini sarmış ve öne doğru eğik vaziyette kasılıp kalmış halde buldum.

"Aman Tanrım, bir şeyin mi var?"

"Yok, hayır," diye yanıtladı babam şaşkın şaşkın, "bir şeyim yok da lanet olası yaratık ben uyurken pantolonumun bütün düğmelerini koparmış..."

Özellikle maymun yavrularının ve insan çocuklarının yaratıcılığını ve nesnelere duyduğu merakı hatırlatan güzel bir kakadu oyunu da kuşun, yazları bahçede oturduğu süre boyunca durmadan örgü ören anneme olan sıcak sevgisinden çıkmıştı ortaya. Kuşumuz bu yün yumaklarının nasıl kullanılabileceğini ve onların karmakarışık iç mekaniğini gayet güzel anlamışa benziyordu. Hayvan her seferinde, peşinde yuvarlanan yün yumağının bir ucunu gagasıyla sımsıkı ısırıp, var gücüyle havalanarak, kâğıttan bir uçurtma gibi, o zamanlar evimizin önünde bulunan koca ıhlamur ağacının üstünde daireler çiziyordu. Bu işini rahatsız edilmeden sürdürme fırsatını yakaladığı bir seferinde, ağacın dallanıp budaklanmış, uçsuz bucaksız tepesine kadar her yerini, rengârenk yün ipliğiyle bir daha sökülemeyecek biçimde sarıp sarmalamıştı. Bizi ziyarete gelenler ağacın önünde apışıp kalıyor, ne bu ağacın niçin böyle süslenmiş olduğuna bir anlam verebiliyor ne de bizim bunu nasıl başardığımızı anlayabiliyordu...

Kakadumuz anneme en etkileyici yollardan ilanı aşk ederdi. Grotesk danslarıyla annemin etrafında dönüp durur, onu gittiği her yerde izlerdi. Annem civarda olmadığı zamanlarda da gençliğinde beni ararken gösterdiği gayretle onu aramaya çıkardı. İşe bak ki, annemin de tam

dört kız kardeşi vardı. Günün birinde bu teyzeler, yanlarında gene kendileri gibi yaşlı arkadaşlarıyla bizim terasta toplanmışlardı. Kocaman, yuvarlak bir masanın başında oturuyordu hepsi. Her birinin önünde kendi yetiştirdiğimiz koca çileklerle dolu tabaklar vardı, masanın ortasında da içi *pudra şekeriyle* dolu, büyükçe bir seramik tabak... Kakadumuz tesadüfen –belki de bilinçli olarak– oralarda uçarken, servis yapan annemi fark etti. Fark eder etmez de başka zamanlarda anneme örgü örerken arkadaşlık ettiği gibi masanın orta yerine konmak amacıyla, aslında geniş ama kuşun açık kanatlarla geçmesine yetmeyecek kadar dar olan teras kapısından ince bir manevrayla, şimşek gibi geçti. Ne var ki bu sefer konacağı yer, konuş açısından engel oluşturan bir yığın nesneyle, çevresi de bir sürü yabancı suratla doluydu. Havada şöyle bir düşündükten sonra, masanın üzerinde bir anda kendine gelerek, helikopter gibi durduğu yerde rotasını ters yöne çevirdi ve aynı hızla geri uçup kapının ardında kayboldu. Seramik tabağın içindeki pervane etkisinin yarattığı rüzgârla etrafa saçılan pudra şekeri yok olmuştu. Orada oturan, gözleri sımsıkı kapalı yedi teyzenin suratı ise baştan aşağı karbeyazı pudralanmış, bütün teyzeler gerçek birer Rokoko teyzesi* olmuştu şimdi. Güzeeeel, çok güzel!

* Rokoko Döneminde, beyaz pudra ile makyaj yapma modasına bir gönderme –çn.

DİZİN

affekt 81
afrikakumrusu 195
Airedale Terrier 123, 226
ak gerdanlı ötleğen 190
ak kuyruklu kartal 186
akvaryum 23, 29-37, 39, 41-44, 46, 48-50, 57-60, 159, 164, 173, 181, 233
alabalık 35
Alaska Malemut 219
alg 33
Alp gülü 165
altınbalık 158
amazonpapağanı 128, 130
amerikanördeği 236
ampütasyon 187
anemon 23
ankarakedisi 158
aslan 11, 37, 49, 182-184, 193, 206
Aspidistra 165
at 123, 124, 186
Aureus köpeği 218, 220-223, 226, 230, 231
avcı köpeği 230

bahçe kızılkuyruğu 178
balıkçıl kuşlar 208
balıkkartalı 186
balon balığı 234
başlıklı maymun (*Cebusfatuellus*) 21, 22, 179, 190
bataklıkseven (*Elodae*) 33
Berg, Bengt 14
bıldırcın 176, 177
bıyıklı baştankara 171, 178
Brehm, Christian Ludwig 50, 174, 175
bukalemun 41, 234
bülbül 92, 117, 176, 182, 183

civciv 55, 139-142, 149, 235, 237, 238
cüce kır baykuşu 168

çakal (*Canis aureus*) 197, 215-218, 221
çalıbülbülü 128
çekirgekuşu 179, 180
çıngıraklı ördek 25
çiftleşme 44, 45, 54-56, 59, 92, 94, 95, 97, 102, 125, 213
çiklit 44, 55, 56
çitkuşu 115
çoban köpeği 108, 122, 180, 218, 226, 227, 229, 230
çov-çov 219, 222, 226, 227, 229, 230

dalgıçkuşu 173
dalıcıböcekgiller 37
Danua 218
davranışbilim 212, 218, 235
dev kaplumbağa 72

dikence 44, 48-51, 57, 61
Ditfurth, Hoimar von 8
dövüşçü balık 47, 48
dürtü 8, 71, 110, 163, 175, 187, 212-214
Dytiscus marginalis 37-41

Eipper, Paul 14
ekinkargası 107, 114
etkileme davranışları 45, 87, 89, 91, 93-95

fare 168, 169
filogenetik 46, 83, 210, 212, 213
filogenez 22
fino 158
firavunfaresi 14, 177-179

Goethe, J. W. 194
golyan balığı 35
göçmen fare 39
göçmen kuşlar 175
gri gerdanlı yabankazı (*Amer amer*) 18, 19
gri karga (*Corvus corone cornix*) 132, 133
gri papağan 128, 129, 134, 188
Güney Afrika ıhlamuru (*Sparmania africana*) 165
güvercin 43, 134, 195, 196, 204, 205, 207, 208

hamster 169-171, 177, 181
Heck, Luckvig 14
Hellman, Bernhard 35
Herichthys 56, 60
hindi 138, 141, 148, 208, 209
hintdomuzu 158, 168
hiyerarşi 85-89, 100, 103, 105
Homeros 47, 211
horoz 47, 72, 197
Hz. Süleyman 117, 137

Ichthyphtirius 44

İbibik 129, 130
içgüdü 46, 66, 70, 210, 212, 214
insanmerkezcilik 8-10, 94, 178, 194
insansı maymunlar 189, 190
interjeksiyon 121, 126
iskete 162-164, 166
ispinoz 157, 174-176

jaguar 213

kakadu 21, 241-244
Kant, Immanuel 149
karaca 167, 205-207
karakaplumbağası 158, 165
karatavuk 176
karga 9, 68-70, 73-77, 79-85, 88-97, 99-115, 119-122, 126, 128, 131, 132, 136, 163, 179, 180, 189, 202, 239
karga familyası 65, 83, 177, 203
kartal 182, 184-186, 193, 196
kauçuk 165
kayakartalı 184
kaz 8, 9, 12, 20, 21, 25-27, 71, 72, 92, 118-121, 126, 138-144, 146-156, 163, 237
kedi 24, 27, 78, 84, 169, 217, 226-228
keklik 143
keme 168
kemer sıçanı 168
kemikli balıklar (*Chiclidae*) 56, 59, 62

kemirgenler 168
kerevit (*Astacus astacus*) 35
kertenkele 43
keseli sıçan 169
kırlangıç 163
kısrak 124
kızak köpeği 197, 218, 221, 226
kızböceği (*Aeschna cyanea*) 38-41, 119
kızılakbaba 186
Kızılderili köpeği 219
kızılgerdan (*Erithacus rubecula*) 78, 162-164
kızıl sırtlı örümcekkuşu 128
Kipling, Rudyard 14, 70, 71, 157
kirpibalığı 234
kobay faresi 168, 169
kobay tavşanı 185
konuşan kuşlar 132, 134
köpek 27, 43, 69, 114, 121-127, 129, 142, 155, 158-160, 164, 169, 180, 183, 192, 197-201, 204, 205, 208, 210, 215-222, 224-231, 240
köpekbalığı 37
köpek karakterolojisi 227
kuğu 173, 187
kukumav 168
kumru 51, 96, 184, 195, 196
kurbağa 38, 119
kurt (*Canis lupus*) 14, 37, 39, 43, 71, 183, 187, 197-201, 205, 207, 208, 211, 212, 214, 218, 221, 228
kutup ayısı 213
Kuzey kurdu 11, 218
kuzgun 21, 24, 27, 81, 82, 128, 136, 137, 179, 185, 202, 204, 205
küçük karga (*Corvus monedula*) 27, 65-68, 70, 72-88, 90-92, 96, 97, 102, 107, 114-116, 126, 136, 203, 208, 238, 239

La Fontaine 9
Lagerlöf, Selma 144
Laponya çoban köpeği 219
larva 37-42
leopar 191
leşkargası 71, 82
London, Jack 197, 217, 226
Lukanus, Oberst von 129, 130
Lupus köpeği 221-223, 227-229

Malayen horozu 47
Malezya papağanı 18, 21, 185, 188, 240, 241
martı 208
mavi noktalı kahraman balığı 56
maymun 8, 18, 22-24, 177, 178, 180, 189, 190, 203, 233, 243
maymungiller 189, 190
maymunsu 18, 22, 177, 203
mongoz 177
mongoz lemuru 21, 22, 179
mücevher çiklit (*Hemichromis bimaculatus*) 62-64

Nanday papağanı 134
nar bülbülü 162
Nitella flexilis 33

ördek 7, 8, 24, 25, 78, 119, 235-238, 240
ötleğen 176, 177, 190
ötücü kuşlar 18, 128, 184

Palustris canis familiaris 215
papağan 9, 12, 18, 73, 127-132, 134, 135, 158, 163, 177, 184, 188, 189
pekinördeği 237
perdeayaklılar 173
Periophtalmus 234
polis köpeği 230
Pomeranya köpeği 215

refleks tepkisi 80, 108, 210
Rhode Island horozu 71
Rosegger, Peter 13
Rus çoban köpeği 219

saçaklı sucivanperçemi (*Myriophyllum*) 33
saka kuşu 166, 167
sakarca 25
saksağan (*Picapica*) 78, 82, 106, 128
Samoyed 219
sarı mukallit 128, 176
serçe 73, 178
sığırcık 128, 130, 160-164, 167
sincap 167, 169
Siyamlı kavgacı 44, 45, 47, 48, 50-52, 57
sokak köpeği 200, 215, 222
suavizesi (*Chara*) 35
supiresi (*Daphnia*) 30
sutavuğu 210
suyosunu (*Fontinalis*) 35
sülün 143
sümüklüböcek 40, 233

şahin 40, 185, 241
şah kartalı 184
şakrakkuşu 159, 163, 164
şempanze 190

tarakdiş 25
tarla kazı 25
tavşan 51, 169, 185, 186, 191-195, 214
tavuk 55, 60, 71, 85, 86
tavukgiller 208
tavuskuşu 72, 92, 132, 209
tepeliakbaba 186
Terrier 124
Thompson, Ernest Seton 14
tırtıl 233
tilki 43, 78, 178, 183, 187, 194

unböceği 74, 93, 163, 173

Wa-sha-quon-asin 14
Widmann, J. V. 117

yabandomuzu 191
yabankazı 18-21, 25, 27, 92, 138, 141, 145, 147, 149-152, 155, 233, 235
yabanördeği 78, 119, 120, 235, 236
yelkovankuşu 128
Yeni Dünya maymunu (*Platyrrhinae*) 22
Yerkes, Robert 190
yeşilbaş ördek 12, 235-238
yırtıcı kuşlar 131, 184-186
yusufçuk 38, 39, 41
yüzücü kuşlar 173, 187

Konrad Lorenz'in Altenberg'deki evi Nuh'un gemisi gibiydi. Ama hayvanlarla bu ölçüde bir dostluk, ev yaşamında zorluklar da çıkarmıyor değildi hani: Yatak odasında geceyi geçirip, sabah pencereden uçup giden yabankazları mı ararsınız, bulduğu bütün gömlek ve pantolon düğmelerini koparan papağanlar mı, bilumum mobilya ve perdeleri mahveden küçük kuşlar mı...

Nobel ödüllü Konrad Lorenz bu kitabında, hayvanlarla yaşadığı deneyimleri eğlenceli ve ironik bir dille anlatıyor, ama aynı zamanda hayvanların farklı yaşam alışkanlıkları ve davranış biçimleri üzerine çok değerli bilimsel bilgileri de biz okurlara sunuyor.

ALFA
alfakitap
alfakitap
alfakitap
www.alfakitap.com
9 786254 497988
ARAŞTIRMA